

N. IORGA

PRIN BULGARIA

LA

CONSTANTINOPOL

N. IORGA

Prin Bulgaria
LA
Constantinopol

— CU ILUSTRAȚII DE PICTORUL STOICA —

BUCUREȘTI

„MINERVA“, Institut de Arte Grafice și Editură
B-dul Academiei, 3. — Str. Edgar Quinet, 4
1907.

EDITURA INSTITUTULUI DE ARTE GRAFICE «MINERVA»

— REPRODUCEREA OPRITĂ —

CARTEA I.
DE LA DUNĂRE LA SOFIA.

CAP. I.

LA GRANIȚA.

In gara Filaret. *Ioc, ioc*, strigă pe turcește un domn bătrîn, gros, fâlcos, care se află în vagon înaintea noastră și fumează neconținut dintr'o țigară ce pare că se reînnoiește de la sine ca undelelemnul binecuvîntat de profetul Ilie al văduvei din Sarepta. Din capul locului, călătoria în Orient are culoarea locală. Din alt vagon însă, Apusul trimete strîmbăturile franțuzești ale unor compatrioți cari nu pot vorbi românește. Mă învoiesc mai bucuros cu liniștitul *ioc, ioc* al țigării nesfîrșite ce s'a așezat între buzele groase ale domnului cărunt, fâlcos.

De la gara Giurgiu trenul încunjura orașul, înfășurînd un loc cu cîrpei de vie, de grădină, cu căsuțe vărute și muruite cu lut, supt copereminte de tablă roșie, foarte urită, sau de veche țiglă de pe vremea Turcilor, prăfuita și înălbită. De la o vreme se desfășură clădiri de Stat, casărmă,

un penitenciar, un lung front de păreți albi de-a-supra căruia flutură în vîntul foarte iute tricolorul. Iată și o bisericuță tămînjită cu albastru, ridicînd obișnuitele două turnulețe de tinichea sărăcăcioase : are hramul Sf. Nicolae și pare să fi fost clădită prin 1828 în cinstea Împăratului învingător, care a dat înapoi Principatului muntean pămînturile de raiă de pe malul apei.

Linia ferată trece, pe noul pod de fier, «canalul», destul de larg, pe care geografia oficială l-a împodobit cu numele de Sf. Gheorghe, în amintirea unor timpuri care n'aŭ trăit nici-odată. Mai departe, duce șoseaua largă pe care merg alătura de linia trenului țeranî în pantalonî largî, scurteice ca o jiletcă și albe cămăși de Duminecă cu cusături roșii bogate, țerancele cu fuste de colorî strălucitoare și cu aceleași înflorituri roșii din bielșug sămănate. Băltoace desfăcute din Dunăre, care în timpurile de creștere se luptă năvalnic cu acest zăgaz meșteșugit al șoselei, pătează tot cîmpul, sămănînd destule mlaștine pentru fericirea multelor giște albe ce aleargă cu aripile desfășurate de la un loc de plutire la altul. În sfîrșit, trenul se oprește la cocheta gară a Ramadanului, clădită în stilul țerii, cu arcade de arhondaric și acoperită cu cea mai bună țiglă trandafirie.

În față, Dunărea se întinde largă, frămîntată de valuri neastîmpărate, cenușie, ciudoasă, pînă la linia verde a malului bulgăresc, care înșiră morî cu înnaltele coperișuri și cite o impunătoare cladire de

casarmă cu două rînduri. De partea noastră, aici ca și dincolo, pe dînga canalului, așteaptă în linie lungă șlepurile care, pe această vreme de hărăfire cu Grecii, poartă toate steagul nostru.

Vaporul românesc care face trecerea, în foarte puține minute, e plin. Limba ce stăpînește e cea franțuzească, vorbită de cocoane și copii grecești cu guvernante împodobite cu ochelari pedagogici, de Bulgari supțiri, cari nu vreaș să-și vădească neamul, de Francesi din speța proastă ce trăiește în porturile Orientului și de cîte o cocoană românească, mai mult internațională, călătorind singuratecă, cu trandafirul în piept și cu vâlul alb coborît discret asupra unei fețe bătută de multe furtuni ale vieții. Aceștia iese la iveală și discută, pun la cale lumea toată și, între altele, și Expoziția din București, pe care compatrioata noastră o declară foarte slabă unui gîfiit de Franțuz ce poartă pe geamantanele sale unul lîngă altul stăpilele unui otel din Galați, unui han turcesc oarecare și a căii ferate administrate de Francesi ce merge de la lafa la Ierusalim.

— Ce Expoziție, strigă dînsa cu un glas cam dogit, — cînd a văzut cineva pe cele din Paris...

— Acuma, zice Francesul, sînt două Expoziții deschise: cea din Marsilia și cea din Milan.

— Ah, cea din Milan!

Și ochii Romîncei noastre se topesc în extas.

La ieșire e un nemaî pomenit haos pe care-l

crește funcționarul cu șăpcuță al poștei, care se zbate cu orice preț să iasă la uscat cu sacul lui de piele, chiar dacă ar fi să se innece cițiva pasageri, sfat pe care i-l dau creștinește, fără să-l pot face însă a se hotări pentru această măsură mintuitoare. Bulgari, Romini, Greci, Evrei, Francesi de sînge, Franțuoaice de limbă și de națiune, cad val vîrtej pe «cheiul» cu bolovanii și gunoii al Rusciucului.

Aici așteaptă, foarte enervat de atîta îmbulzeală, care se întîlnește de sigur în fiecare zi, însuși domnul polițaiu al Rusciucului, cu șapcă mare, barbișon și sabie trecută rusește printr'un cordon peste umăr. El ia pașapoartele, le vede, te chiamă din nou pentru a se lămuri asupra identității și apoi trece actele la doi jandarmi cu șireturi roșii pe blusa de dril, — aceleași săbii spînzurate muscălește. Ei se apleacă asupra unei mese de bucătărie și încep a viză incetinel. Lumea care cere pașapoartele înapoi, ca să-și aibă rostul în țara străină unde calcă, nu le capătă; cine se îndeasă, e împins îndărăt cu un brînciū. «Hîrtille se vor da în tren», e răspunsul. Abia scap, prin amestecul comisarului nostru de port, de această rînduală neplăcută.

Un hamal nalt, negru, foarte slab, îmbrăcat într'un halat întunecat, care-l face să samene cu un drac împelițat, aleargă spre trenul apropiat cu geamantanele noastre în mîni, vorbește cu noi întiiū franțuzește, ride cînd ne mirăm de această

poliglotie bulgărească, se lămurește cu funcționarul în limba țerii și, la urmă, se destăinuiește, printr'o vorbă strecurată, ca Italian. Îi cerem restul de la un franc de-al nostru, și el spune, rîzînd cu amărăciune :

— Dacă aș avea eu restul de la un franc, n'aș fi hamal în Rusciuc !

Cine știe ce l-a pripășit pe bietul frate latin la Căile Ferate Bulgare, la «B. D. J.» ?

Vagoanele sînt ca ale noastre cele de model nou, dar, pe cînd o grea lampă de metal sculptată atîrnă în jos, băncile acoperite cu catifeaua pestriță cu care sîntem obișnuiți, sînt mai puțin încăpătoare decît ale noastre. Mic și înguste, ele trebuie să cuprindă însă tot opt călători în fiecare încăpere. Noroc că sînt pușini drumeji în clasa II-a și că o parte din ei staă mai bucuros afară, cu capul scos pe fereastă, fluierînd cu patimă tot felul de arii, în chip cu totul gratuit.

Gara e urîtă și întunecoasă și, ca la multe clădiri bulgărești, nu-i poți afla lesne socoteala. E interesantă însă prin mulțimea ce se îngrămădește într'însa pentru priveliștea plecării : țeranî cu șalvarî și brîie late, avînd pe cap pălării de paie sau căciuli mici scurte; țerance în fuste bătătoare la ochi, funcționari cu șăpci roșii ca ale șefilor de gară de la noi și cu șăpci sure, toji cu lungi bluse rusești ; cite un domn, o doamnă, îmbrăcați

europăean, și mai ales o grămadă de Turci (fără Turcoaițe), cu pieptare întunecate peste cămăși de cit sămănate cu flori, cu șalvarii înfoiași și cu papuci foarte bine ținuși.

Plecare. Portarul sună o talangă mare, încet, solemn ; o cocoană grasă, în multe fuste albe, începe a țipa atunci în bulgărește și în românește : «pașaportată, pașaportul». Jandarmii nu s'au ținut de cuvînt, nu i l-au dat, și biata femeie se simte pierdută. Îndată însă patru, șese, zece brațe voinice o prind și o aruncă în vagonul de clasa a III-a, bușit de Turci cu cealmalele din tot felul de cîrpe, de unde tot mai răsună din cînd în cînd jelanii neîntreruptă : «pașaportată, pașaportul». Iar, la fiecare stățioară, iarăși cocoana grasă dă să se arunce jos, și brațele oficiale o aruncă înapoi între bărbații cu cealmale rufoase, în mijlocul cărora se înalță strigătul : «Pașaportată, pașaportul».

În drum, în sfîrșit, lucrul se lămurește. Conducătorul, îmbrăcat în negru ca un cioclu și cu un lung barbișon supțire, dă drumul la o năvălire de jandarmi cu pașapoartele în mîină, pe care le flutură din răspuțeri. Unul vine în compartimentul nostru și înfățișează unui tovarăș actul vizat după toată cuviința, și apoi — stă, cu o licărire milogitoare în ochii umili.

— Acuma, zice el în românește — îmi dai un leu... Pentru că... Pentru că am venit cu trăsura.

Un leu ? Noroc că n'a venit cu automobilul!

Iar Francesul cel gros, cu liniile umflate, de Evreu spaniol, lasă să cadă aceste cuvinte de osînda:

— Bacșiș... Balcanul...

CAP. II.

R U S C I U C U L

Îndata se deschide vedenia Rusciucului, care e o adevărată strălucire, după cîțiva cîmpii mărunți în care se lucrează mai mult via, răbdător și îngrijit, după datina pe care Turcii, cari au moștenit-o de la Bizantini, o duc pretutindenă cu dinșii. O grămăgioară de căsuțe bune, dar joase, pătează întinderea fără arbori prin roșul țiglei coperișurilor sale. În fund se desfășură pe o înălțime o casă foarte mare, o *autoritate*. La cîțiva pași, răsar, pe lângă zidiri moderne, unele impunătoare, dar toate fără gust, o turlă, două, supțiri, ascuțite, de tînchea nouă, nevăpsită, și, mai ales, ceia ce înviează și înobilează oarecum, ceia ce dă un oarecare farmec de trecut, sînt fusurile albe, înalte, supțiratece ale geamiilor celor multe care mărturisesc și supt steagul alb, roșu și verde al Bulgariei înviate că «Ruse» cel nou e totuși Rusciucul turcesc din vremuri, unde cucerirea turcească a strămutat din depărtatele văi ale Asiei familii stăpînitoare musulmane, ai căror urmași nu se vor hotări ușor să părăsească acest mal dunărean.

Se amintesc în numele străvechiului oraș Rușii

de odinioară ai lui Sviatoslav, străbătătorul chievian al țărilor și mărilor, care a venit aicea în veacul al zecelea, și-a supus frumosul țărm al celei mai vestite dintre ape și a luptat cu înviersunare împotriva oștilor împărătești ale Bizanțului venit să ia înapoi aceste locuri în numele Țarului dela Bosfor. A fost la obârșie o «cetate a Rușilor», un Rhossokastron ca aiurea? Poate că da. Oricum, din cele mai vechi timpuri ale Principatului muntean, acesta și-a avut Rusciucul în coastă. Și l-a avut, după mai puțin de o sută de ani de vecinătate, cu Turci în cetatea lui, astăzi rasă de pe fața pământului. Supt Mircea, supt Dan cel viteaz, sub Vlad cel cu inima drăcească, supt Țepeș, crudul răzbunător, de la Giurgiu la Rusciuc malul sting s'a luptat cu cel drept. La urmă, el a fost biruit de cellalt. Apoi, la ceasul lor, oștenii lui Mihaï Viteazul dădură năvală aici într'o noapte de iarnă; curțile Turcilor bogăți arseră de-asupra zăpezii, cadinele lor se adăpostiră, rușinoase, în brațele învingătorilor, creștinii mulțămără lui Dumnezeu pentru dezrobirea lor trecătoare și numai lenicerii bătuți rămaseră în vechea lor cetate puternică. Apoi primejdia trecu, și nu se mai întoarse nici-odată pînă la ghiulelele românești din 1877, care veniră ca soli nemincinoși ai libertății bulgărești.

Bulgaria nouă a spart și curățit vechiul cuib turcesc, dar i-a luat în parte coloarea și poesia pentru care odinioară îl iubiau călătorii poetici și pictorii. Două-trei strade europene, imitate după

ale Giurgiului, cu destul capital și cu o munca vrednică de laude, se ridică de la țerm în sus, pe platoul ce cuprinde orașul. Ele au clădiri cu două rînduri, oficii publice, prăvălii, fiecare cu trotuarul său deosebit în față, pe cînd strada însăși e mai mult o șosea, destul de slab îngrijită. În mijloc, e o bibliotecă bine înzestrată, se zice, și bine cercetată; Principele și-a făcut un palat frumos. Bogații Bulgari, dar și Greci și, mai ales, Evrei, au locuințe bunișoare, care nu se pot compara însă cu ale aristocrației noastre de provincie, care se afla și în Giurgiu. Cărțile poștale ce se vînd prin debitele de tutun, ținute în parte de Jidanî, înfățișează străinului cu mîndrie un gimnasiu de băeți, care e solid clădit, și o mare casarmă, destul de grosolană. Bisericile nouă sînt de tot urîte, fără nici-un stil; căsoaie cu unul sau două rînduri, la care e alipit, fără nici-o potrivire, necum frumuseță, un turnuleț cu cupolă strălucitoare. Acesta e orașul cu 40.000 de locuitori pe care vecinii noștri îl așează în al doilea rînd după Sofia și sînt foarte mulțămiiți de dinsul.

CAP. III.

MALUL BULGĂRESC AL DUNĂRII.

În jos, pe același înalt și pustiū mal dunărean, fără arbori, pătat de tufișuri mărunte și înflorit de flori vinete, e Turtucaia, mare țîrg, în cea mai mare parte romănesc (ai noștri au două treimi din

poporație). Vechiul castel dunărean pe care l-aŭ atacat cruciații francezi în 1445, are o școală românească și o biserică ce ni-a fost smulsă numai în timpurile din urmă.

În fața locului unde pe malul stîng se rupe brațul Borcea, Silistra se răsfață pînă departe, înfașînd, cum te uiți de la Dunăre, obișnuitul amestec pitoresc de minarete, de vechi coperișuri roșii și de livezi, supt un deal, un *tepè* de cele jupuite. În nuntru, ea nu arată nimic însemnat, decît doar o vînată școală bulgărească nouă și o moscheie cercetată încă, în acest oraș cu mahalalele pline de Turci. Odată, Bulgarii numiau Drster orașul, foarte vechi, care trăia și la cucerirea Daciei de Traian, chemîndu-se Durostorum. Vechiul lagăr de legionari a fost apoi Durostolon al Bizantinilor, din cingătoarea de apărare a cărora a făcut parte. Aici a stat un Mitropolit de care, într'un timp cînd nu aveam Vlădicii noștri, asculta bisericește și laturea românească a Dunării. Și astăzi Silistra e plină de Romîni, și ziarele noastre se cetesc ca și în România.

Din Silistra se vede unghiul alb al Ostrovului, unde începe granița Dobrogii noastre.

La Apus de Rusciuc, malul de piatră, din care une ori se ivește stîncă, înălțîndu-se chiar în mari clădării stăpînitore, dă întiiu Șiștovul, ale cărui copereminte de țiglă roșie sînt sămănate supt culme, apoi cuibul de păgîni al Nicopolei.

De fapt, e o cetate a lui Traian, care s'a păstrat

și pe urmă ca un castel bizantin. Turcii au ajuns aici pe la 1390 și, în 1396, Sultanul Baiazid I-*u*, *Fulgerul*, alergînd din Asia, izbuti să strivească oștile creștine adunate supt Craiul unguresc Sigismund. Erau aici, pe lîngă Slavii Balcanilor, Germanii de la Rin, Francesii și Mircea, Voevodul nostru muntean. Marea năvală vitează și nebună a cavalerilor Franciei, cari se opriră în țepușele ce încunjurau lagărul Ienicerilor, păzitori neadormiți ai Sultanului lor, aduse înfrîngerea cumplită. Unii din luptătorii creștini au fost măcelăriți supt munte, în acea seară de Septembrie; alții au fost duși în robie pînă la Bursa, vechea reședință din Asia; cîțiva au fugit, înnot sau pe luntri țerănești, la noi, unde se zice că sătenii săraci ar fi cam despoiat pe fuduii oaspeți fugari, îmbrăcați în haine neobișnuite și vorbind limbă necunoscută.

La 1877 și aici s'a trimes Turcilor salutul de ghiulele. Așa cum se înfățișează astăzi această Nicopole bine cunoscută nouă—în veche românească i se zice: «Nicopoaia» —, nu s'ar gîndi cineva la ce a putut fi odinioară. Numai noaptea, prin luminile ce tremură pe stîncă, pare că se trimete încă o amenințare pentru războaiele ce vor să vie.

Rahova, popas al cruciatelor și loc de luptă al nostru în ultimul război, nu se vede. Ea mai are un interes pentru noi: după insula de colonizare românească a Turtucaii, după aceia de la Nicopol, unde Romînii noștri își joacă hora în haine de abă

alba și în cămași ca zapada, acest unghiu vidinean, care, începînd aice, trece prin Lom, ca să ajungă la cetatea cea mare, adăpostește vre-o 30.000 din cei 60.000 de țerani romîni ai Bulgariei. Și aceștia sînt gospodari cu casele, ogoarele și rosturile lor, iar nu bieți vagabonzi, une ori și veterani, cari ratăcesc pană în preajma Sofiei ca slugi ale Bulgarilor și pe cari Guvernul nostru, rugat anume și staruitor, nu vrea, n'are vreme sa-i aducă înapoi.

Vidinul se înfațișeaza mareț de la Dunare cu zidurile nalte ale vechii sale cetăți, de unde aș pornit pentru noi atitea nenorociri, pîna la pradăciunile de la 1790—1810 ale Pazvangiilor ce cutreierău toata Oltenia cu iataganul în mina, pradînd orașele, arzînd satele, puind pe fuga pe boierii noștri pana în cele mai adînci văi ale muntelui, spre granița mîntuitoare a Ardealului. După 1877, cînd Calafatul și-a trimes ghiulelele asupra cuibului în care Pazvan își strînsese bogățiile, culese n toate părțile, cetatea a ramas pustie și moartă. Poduri de lemn duc peste adîncurile uriașe, pline de dărîmături, legînd ziduri ce stau încă în picioare. Alaturi, linga murdarele mahalale turcești, Bulgarii au încercat a face o strada cu trotuarele felurite și case cu două rînduri, după moda de dincoace de Dunare, — cartier european rătăcit în mijlocul casuțelor de pămînt nevărut și a măruntelor prăvălii peste care în timpul verii plutesc oiurile de muște.

CAP. IV.

DE LA RUSCIUC LA GORA-OREHOVIȚA: PE VALEA
LOMULUI ȘI A IANTREI.

Linia ferata urmează cîtva timp dunga Dunării. Apa, ruptă la Giurgiu în mai multe șuvițe, pierduta în bălți moarte, se adună spre Apus într'un curs mareț. Dunga albastră largă se contopește cu cerul în departata zare viorie, unde abia mai poți banui un țerm, o țară,—aceia de unde venim și spre care ne poartă gîndul în toate observațiile și alaturările noastre. Priveliștea de farmec nu se desfașoara multa vreme; înnaltele dealuri de lut, crăpate, scorjite de ploă, sămănate cu tufe de iarba tare, înaltă, fără flori, ascund de cele mai multe ori vederea, pană ce linia lor se sfarma pe neașteptate într'o strașnică pravălire adincă, și atunci ochiul prinde iarăși, ca o mîngiere, senina pată albastra și viorie, supt care se ascunde puterea undelor mari.

Pămîntul acesta lutos se pravale și se înnalța în valuri mari, sămănate de pilcurile lanurilor multe și înguste. În cîte o adincitură se cuibăresc satele cu coperișurile roșii de țigla; locuitorii lor, măcar aceia cari iese la iveală, sînt Turci. Alte ori, adincul cuprinde numai o mîzgă verde de pădure răzleață și închircită. La asemenea ruperi ale lutului, colții de stîncă răzbat une ori prin învelișul galben cu ierburile mari, dese.

Aceasta e singura frumuseța, caci oamenii, așezarile sînt de tot rare. Nimic mai *dorit* decît o gară în lunga ratacire prin faldurii vaii Lomului negru, prin care a pornit, spre Miazăzi și Apus, linia. Și acolo mișcarea e de tot puțină; se dă jos vre-un tinerel cu capul prins în șaluri, vre-un jandarm dîrz, tropăind cu cizmele și scuturîndu-și șireturile roșii «ca în Rusia». Cîțiva copii golași cască gura. De sus, din rîndul al doilea al căsuței murdare, un cap înhobotat de femeie se ivește. Drumeții însetați se aruncă la cite o fintină cu pompă, în care însa a stinchit apa. Numai în «sta-niștea» Rusciucului stătea scris: «bufet» pe o tăbliță îngălbenită; încolo, fiecare rămîne să se îndestuleze cu ce a luat de acasă, dacă a cunoscut Bulgaria și a fost cuminte.

Întinderi mari sînt cu totul lipsite de cultura. Pe virful greoaielor dealuri cu linia fără frumuseța, de spinarii line, se văd împrejurimi de nuiele, care arata o perdea de oi. Ciobanul cu cușmulița rotundă și hainele de șaiac cafeniū aspru, care n'are, pe departe, mareția de luptător a păstorului nostru cu ochii limpezi, își mîna turma alene pe costișa lutoasă.

Încă puțin, și începe Ținutul bielșugului de grîne și de porumb. Tot cîmpul frămîntat e acoperit de snopi greoi, dar nicăiri nu se vede gîtul negru saū ușoara șuviță de fum răsfirată în albastru a locomobilelor de treier. Porumbul întrece statul omului, cu toate că lucrul nu e pretutindenî tot

aşa de bun. Tot lanuri mici, țerănești. Munca omului, triumfătoare în bogăție, se revarsă, se răsfată pretutindenă, dar în zadar ai căuta în cele mai multe locuri pe lucrători. Satele la care se oprește trenul, sînt numai o grămagioară de case său și bordeie, toropite, pare ca, de căldură supt olanele, șindrila veche său stuful lor. Unele sînt bunișoare, dar foarte prost împodobite: am văzut o clădire care avea, cu un coperiș de țigle trandafirii, toată lemnăria obloanelor și ușorilor văpsită în albastru tare!

Ceia ce cucerește și încîntă mai mult în toată întinderea de lîngă Rusciuc, chiar pînă departe, peste apa Lomului, pe care ai trecut-o fără să bagi de samă, e bogația, fără pareche oriunde pe lume, a florilor. Pe marginea miriștilor său a porumbiștilor zducnesc fără de număr fuioarele de flori albe, de flori vinete, mai ales de luminoase și fragede flori vinete, care par viața de poezie a acestor cîmpii de mare bogăție fără alți oameni decît vre-un sobor de Turci batrîni înfipți în țernă de-asupra unei modilci de deal.

Trecem acum peste lantra, unul din cele mai mari rîuri ale Bulgariei, dar care nici pe departe nu se poate asemăna cu mărețele ape ce se lasă din izvoarele Carpaților noștri. Între două maluri joase, galbene, jupuite, lunecă albastrul rîu de dealuri, pe care lutul nu-l pătează și nu-l tulbură. Lin, el se desface la colțurile ostroavelor ierboase, și în milul lui își caută răcoarea și odihna bivoli

mulți, ce ridică peste fața undelor capetele negre cu cercul bine arcuit al coarnelor.

Apoi, mai departe, cu fonduri albastrii de dealuri mai înalte, ne coborim spre Tîrnova, pe același vale a Iantrei. Pe rînd, lanuri de grîu culesc, cîte o rară porumbiște, vii tinere în petece foarte înguste, așternute în mijlocul cîmpului luciu ca într'o grădină, și locuri maî pustii, pentru pașunatul turmelor ce nu se văd. La cîte un ceas de cale, talanga se sună la un canton botezat gara; omul dirz cu șapcă își culege corespondența pentru șalvaragii ce nu se văd; din trenul de flămînz și de setoși, cei maî chinuiți aleargă la polobocul cu apă, întingîndu-și buzele în aceeași cana, și apoi, haî-haî, haî-haî, șirul vagoanelor începe să masoare iarăși cîmpul cu roada saŭ fără roada, în care nimic nu e maî rar decît să vezi un țeran în haina de muncă, pierdut în porumburi, un car cu boi înnălbînd departe saŭ două așchii de piatră înfipite la capul unui mort în credința Islamului.

O oasă, o oasă! Cîteva șurî mai bune anunța apropierea stației Gora-Orehovița. Numele e scris, în același timp, cu litere latine și arabice, pe o mare cladire cu două rînduri, galbuie și cu fereștile verzi, o *adevărată* gară. Trei trenuri așteapta, așa încît două dintre ele se află la închisoare, cu setea și foamea ce cuprind în ele. În curînd da Dumnezeu și vine și un al patrulea. Toate sînt pline de soldați în haine albe, de fete de școala

într'un costum ce samana foarte bine cu acelea din școlile noastre, de baieți de gimnasiu cu șapcuțe deschise și de «intelectuali» oacheși și bălană cari-și trec mîna prin undele bogate ale părului lor genial.

Norocul nostru în acest loc e un călător blond care vorbește și românește și nemțește, ceia ce înseamnă că e Evreu. De la dînsul capatăm lămurirea mîngîietoare că nu vom avea vagonul restaurant făgăduit și că timpul hranirii noastre e din nou zăbovit fără soroc. În schimb, băiețași cu șăpcuțe și cu picioarele goale ni ofera hrana sufletului în forma ziarelor «Vecerna Poșta» («Poșta de Sară») și «Den» («Ziua»).

Am descoperit un restaurant al gării: are torta și bere; nu-ı lipsește decît chelnerul.

CAP. V.

T I R N O V A.

Împrejurimile însemnatei stații pline de lume țerănească în haine scurte și strîmte de șaiac cafeniū cu șireturi negre pe poturi, sînt ceva mai vii. Pe un drum abia pietruit sosesc în șir vechile care tracice pline de snopi, înnaintea carora pașesc mîndre femei în camași albe. Ca în toate țerile din lume, copiii ieșiți cu vitele la cîmp primesc trecerea trenului cu strigăte de bucurie. Fețișele au, în loc de catrințe, ca acelea de la noi, pestelci de cit colorat sau strabatut de dungı de

tot felul. Și, în sfârșit, la stînga, munții se înalță foarte sus, în mari grămezi rotunzite, ca niște fiare

Port ca la Cepelar (Rumelia).

cinchite. Într'acolo e, supț paza lor, Tîrnova, aşternută pe coastă, cu multele ei căsuțe, ale căror

țigle vechi fac ca armura de zale a unui viteaz din timpuri.

Acolo, venind din *clisuri*, din strîmtorile Balcanului, cunoscute de păstorii și de haiduci, așu po-posit de multe ori prădalnicii Aruminii Pindului, frații noștri ridicăș împotriva dărilor grele și dregătorilor lacomi, trufași, jignitori ai Împărăției. De la o vreme s'aș hotărît să rămîie acolo, și satul de la poalele muntelui s'a prefăcut într'o reședință de Țări ai răscoalei. Aici a stăpînit Asan, cel d'întîiș purtator de coroană dintre «Vlahi»; aici și-a luat titlul împărătesc Ioniță, cel mai mare din acest neam; aici a fost încununat, și lingă biserica cea mare din Tîrnova și-a așezat el patriarhul, firește nelip-sit de pe lingă Împărat. La această tainiță a sa plina de nesfîrșite comori răpitate, a tîrit el pe Îm-paratul frînc, «letin», eretic al Constantinoplei, în hainele lui mărețe, pline încă de praful singeros al înfrîngerii, și aici și-a sfîrșit viața, omorît de dușmani sau numai de chinuitoarele lui părerî de rau, urmașul usurpator al lui Constantin-cel-Mare, Balduin I-iș Flamandul. Un șir întreg de Țări s'aș perîndat aici: unii tot Aromini, din seminția întemeietorilor, alții ridicăș din boierimea deosebitelor Ținuturi saș chiar din rîndurile țerănimii, ca acel Brdocba, Lachanas al Grecilor, care, începînd ca păstor de porci, în luptă, cînd și cînd, cu Tatarii prădalnici, ajunse Împărat și soșul unei principese din Bizanț; ba chiar stăpînitori tatarî s'aș sălașluit

aici în veacul al XIII-lea. O dinastie bulgărească, înrudită cu Voevozii noștri, Șișmanizii din Vidin, a dat, în sfârșit, în veacul al XIV-lea ultimele zile de strălucire cetății împărătești a Balcanilor. Până ce, la urma urmelor, după trei sute de ani de mărire, Baiazid Turcul, Sultan osmanliu, a intrat în reședința veche a Țarilor, a prins și ucis pe Șișman, cel din urmă din neamul său, și a lăsat un Pașă în locu-i.

De atunci Tîrnova nu s'a mai ridicat. În curînd ea ajunsese un sat mai mare, la o parte de drumurile cele însemnate ale mărfurilor. În 1878, cu tot prestigiul ei istoric, ea n'a fost vrednică de a fi făcută Capitala principatului bulgăresc întemeiat prin voința și pentru scopurile Rusiei.

Sîntem acum într'o vale mai strînsă. De amîndouă părțile două dungă de munte pe care soarele, strecurat pieziș printre greii nori negri ce au mintuit abia de picurat, le îmbracă pe alocurea într'un zimbet de aur. Cîmpii de roadă aleargă iarăși înnainte, în pacea zilei de Duminecă.

În această parte, este mai multă felurime și viață. Oile rătăcesc pe pășunile grase, conace risipite pazesc sămănăturile; cite o femeie se ivește albă din mijlocul bogației lanurilor. Multe grădini de zarzavat, în care-și află de lucru, și în ziua de sărbătoare, ai casei. Un frumos drum de plop bătrîni duce la amestecul de case de piatră și de case de lemn, cufundate în strălucite livezi, care e satul Pavlichieni, numit așa pentru că și locuitorii

sînt dintre bogomilii de odinioară, închinători ai Binelui și Răului, ai lui Dumnezeu și Satanei, din lupta cărora se ține lumea. Ei aveau o deosebită evlavie pentru chipurile de prooroci ale Vechiului Testament, iar, din răspînditorii celui Nou, pentru apostolul ginților, Sf. Pavel. Biserica ortodoxă n'a știut să cîștige pe acești rătăciți plecați din staulul ei, și astăzi toți Pavlichienii au intrat în Biserica latină, care s'a priceput mai bine să li vorbească și să-i ispitească la sine.

Satul de Pavlichieni arată mare și înstărit. La grădini se lucrează. Pe toate drumurile vin femeile în cămăși albe, cu fuste negre, scurte, și se tîrăsc agale carele cu snopi, trase de boi înnalți și de bivoli molfăitori.

La Bitovo, unde livada crește tot așa de deasa, pasc turme de capre în marginea nesfirșitelor lanuri de porumb, asemenea cu cele ale boierilor noștri. O cărămidărie e așezată pe o miriște. Casele, mărunte, sînt foarte bine acoperite cu țiglă trainică. Ca înfățișare, această fâșie de Bulgarie, de-asupra Balcanului, samănă destul de bine, prin linia ei de înălțimi și bogăția cîmpiilor, cu partea de jos a Prahovei noastre; numai cît și aici muncele e cu totul gol de pădure și-si dă la lumină uritul lut gol. De mult bogăția de flori a scăzut, a dispărut aproape, și vîntul nu mai suflă asupra noastră încărcat de mirezme. Apele ce ni vin în cale, mișcînd mori foarte frumos așezate, cu păreții albi și coperișul roșu, nu mai au cursul drept

și fața limpede, ci se tîresc în încolăcirii și apar toate îngălbenite de luturi.

La Levschi, din care se zăresc abia printre arbori cîteva colțuri de acopereminte roșii, în îmbulzala obișnuită de la fîntînă se descopăr trei pepeni verzi pe cari i-a adus în triumf un băiețaș. Prada e răpede cucerită și distrusă.

CAP. VI.

P L E V N A.

De la un timp priveliștea se schimbă, făcîndu-se mai salbatecă, mai plină de romantism și poesie. Iata întinse povîrnișuri goale, pe care înnaintează oile mîinate de ciobani îmbrăcați în haine peticite cu roșu și cu verde. Mai încolo, pămîntul e acoperit cu o dumbravă de stejari tineri, ce încearcă să se ridice. Trenul nu se oprește, ci merge tot înnainte, pe supt marginea dealurilor. El trece pe lîngă o gramăgioară de case, destul de slabe. N'aŭ îngrăditură, fereștile sînt sparte, coperișuri strîmbe se apleacă asupra zidurilor mici; în locul de lîngă clădire se ridică numai coșare din cele mai primitive. Nu e un sat, ci un biet cătun sărac, și totuși pe culme sus se vede o biserică de zid mare, mîntuită cu o cupolă, de înfățișare veche. Aî zice o mănăstire de pe vremuri, ce începe să se ruineze.

— Capela de la Grivița! strigă tovarășul mieu. O recunosc după desemnuri.

Și, în adevăr, acesta e chivotul sfînt, deși fară

pricepere și fără gust și fără trăinicie croit și lucrat, în care se cuprind, strînse la un loc, rînduite puțin, ca niște lucruri ciudate ce se înșiră în rafturi și se arată bucuros la toată lumea, oasele voinicilor noștri, morți în aceste depărtate locuri străine pentru neatîrnarea și pentru cinstea țerii, pentru dovada virtuților îndătinate. Spre acest vîrf de deal al Griviței s'aŭ încordat silințele peste fire către biruință, pe coastele acestea gloanțele aŭ luat dijma gloriei, aici s'aŭ închis în suferință ochii tineri, cari priviau spre drapelele călăuzitoare. Și, de aici înainte, până departe, cale de mai mulți kilometri, cît țin cele două brațe de dealuri ce încing ascunsele văi ucigașe și păcătosul tirg turcesc pitit viclean în faldul dealurilor cu văi, zi și noapte moartea și-a cules secerișul de vieți.

Ici și colo, ochiul prinde încă schilodirea pămîntului de arătura necurmată a ghiulelelor, pregătirea lui pentru pîndă prin săpătura răbdătoare a cazmalelor, în tristele zile de toamnă cu ploaie, în grozavele nopți în care somnul celor osteniți era zguduit de răsufierea de ură a tunurilor. Iată piramida de marmură albă a Rușilor, iată culmea care poartă ca amintire vechiul tun sfărîmat.

Și, ca și cum firii i-ar fi încă groază de acele strașnice zile în care s'a cheltuit cu desfriu ce are mai scump lumea: viața omenească, ce neasămănat de imbielșugată e roada ce se ridică din țărîna multelor morminte pentru miile de miî de trupuri! Porumburile tremură din spicele de aur, tremură

ca o plîngere pentru cei căzuți, veniți și ei din țara ce se îmbracă în acest vălmîș de bogăție al porumbului hrănitor. Nu se poa e mai frumoase vii tinere decît acelea ce se suie vioaie pe haragi în văile de ierî ale plîngerii și ale morții; hemeiul înfășură pomii în lungi șiraguri de făclii uriașe. Și prosa grădinărilor, pe care le îngrijesc cu iubire Bulgarii din cocioabe, se răsfață vînjoasă pe acest pămînt de crudă poezie.

Din tîrgul care a fost tainița leului turcesc, din spelunca lui Osman Gaziul, nu se vede decît un înalt turn de biserică ce răsare alb din adîncitură. Cițiva Turci tembeli casca gura în marginea drumului. Iar, sus, pe deal, urite casărmî cu ochi marunți de ferestre tarcate parca așteaptă o nouă jertfă adusă cumplitului zeu al războaielor.

Și ai crede că acest zeu e cel care a strîns acum leghioanele de nourî ce stau să se sfarme asupra pămîntului, năpădit de alte potopuri, căzute de curînd. Un trăsnet li sfarmă zăgazurile, cutremurînd valea răsunatoare. Și cade, cu zgomot de grindină, ploaie deasă, iute, biciuind frunzele late ale porumbului, plecînd fruntea zglobie a viței, culcînd florile multe, ce se scutură. E o clipa de prăpăd salbatic în marele întunec ce s'a prăbușit asupra acestui raiu crescut pe locul chinurilor Iadului. Și, apoi, o singură mișcare a vîntului împrăștie atîta mînie, lăsînd soareluî de amurg mîngîierea unei ultime îmbrățișări calde asupra ogoarelor, a viilor și grădinilor.

CAP. VII.

ÎN BALCANI.

Gara Plevna nu e mai bună de cît celelalte; ea are doar ce nu poate lipsi la o gară. Restaurantul e o mesuță supt umbrar, și necioplitul și nedepriusul care vinde, răspinge cu indignare banii românești, «vlaşchi», în acel loc unde, cu mîni voinice de «Vlahi», s'a cîștigat totuși asupra vechiului dușman acea libertate pe care s'a întemeiat întreagă această harnică și iute cîvilisație bulgară.

În marginea Plevnei, trecem Vidul, ce vine din sus, răpede, cu unde pe care nu le-a tulburat mult nici această mare furtună năprasnică. Apoi tot mai încolo merg, cu orizonturi apropiate și line de ușoare dealuri, miriștile pline de snopi, puși, nu în arie, ca la noi, ci în căpițe, de-a lungul cărora trec turmele domoale, pășunile sămănate cu copaci rotunzi, rămași din vechile păduri, dumbrăvile stejarilor chirciți, movilele samănate ca niște hotare din zilele uriașilor. Opanez, Dolni-Dubnic, Gorni-Dubnic (Dubnicul-de-jos și Dubnicul-de-sus), la atîta departare, sună ca niște nume de-acasă. Și în ele s'au săvîrșit acte din marea dramă a razboiului; sîngele nostru a curs și pe brazdele acestea. Numai după ce se atinge Ischerul și se intră acum în munte, pentru a lua, în jos, drumul spre Sofia, numai atunci ni se pare că, iarăși, străinătatea deplină, stîngace, neprietenoasă, ne cuprinde.

Muntele îl vedem acum. El nu se desfășoară maiestos ca muntele nostru într'o singură perdea dreaptă, ridicîndu-se de-asupra muncelelor ce se urcă încet în amfiteatru. De-odată, în stînga pămîntul se prăbușește în gropi sămănate cu copaci singurateci, tivite cu lanuri de porumb, pe cînd, de cealaltă parte, dealul înalt se scobește în adăposturi, unde se păstrează păduri sau se opoșesc sate ce se desfac ca zugrăvite în marea învălmășeală sălbatecă a locuințelor. Iar, tocmai în fund, culmi de munte albastre se ridică, în uriașe movile fără legătură între ele, aruncate la întîmplare în marile zvircoliri ale scoarței acestui pămînt. Ele sînt frumoase, fără îndoială, dar nu de frumuseța rînduită și armonioasă care e pentru suflet ca o destăinuire a unor puteri mai presus de om și de viața lui mărgenită și plină de neajunsuri.

Ținutul muntos se deosebește și prin chipul și îmbrăcămintea oamenilor. Se înfățișează bărbați mîndri, în atitudine de luptători, femei pline de vioiciune și nobleță. Ei poartă căciulițe; mînecele albăstrite ale cămășii iese din pieptarul întunecat; supt briu, pantalonul se desfășoară pînă la genunchiul pe care-l strînge, și ciorapi negri cuprind pulpele. Ele au cămăși albe fără flori și două catrințe: una în față, cu dungă de toate colorile, care samănă în mai puțin și în mai urît cu ale muntencelor noastre, cealaltă la spate, de o singură culoare, scurtă și strînsă sus.

Ne oprim multă vreme la stația Cerven-Breg. În fața gării e o strădiță a tirgușorului, după care ne pu-

Port ca la Burgas (pe malul Mării Negre).

tem dumeri asupra celorlalte. Case cu două rînduri, căsuțe cu unul singur, ruine, sînt rînduite,

de bine, de rău, într'un front disgrațios și neegal. Ce se clădește din nou, e în același fel. Frumuseța cea mare a locului e o mare zidire văpsită cu mândrie într'un galben ca șofranul.

Peste puțin vedem la dreapta Ischerul, desfășurându-și limpedea șerpuire foarte dulce albastră, supt o dumberă de o mărime neobișnuită în aceste părți. În luncă sînt presărate, între frumoși arbori răzleți, căpițele de grîu ale minunatului loc de livadă. Pînă în aceste locuri destul de înalte se ridică puternicele lanuri de porumb, și chiar cîte un petec de miriște de grîu aurită.

Tot mai sus se urmărește apa cristalină a Ischerului, pe supt înălțimi care se mîntuie une ori cu *canones*, cu bucăți de piatră rotunzită asemenea cu trupurile dintr'o singură bucată ale unei cetăți a zmeilor. Dincolo de apă, străbătută de două poduri de fier, vedem livada îngustîndu-se între două povîrnișuri acoperite cu copaci tineri, care strîng de aproape drumul îngust al liniei. Și deodată te găsești în fața unei mărișii ce nu-și află nicăiri pârchea; aici nu mai sînt stînci; parcă nimic n'ar putea să te încredințeze că te afli numai înaintea unor minunate capricii ale naturii. Până la înălțimile cele mai mari se ridică piatra albă, sură, roșie, mai ales roșie, de un roșu-gălbui, de cărămidă. Ea e lucrată de mîni nevăzute în turnuri ascuțite, în bastioane rotunde, în frînturi de veche dărămătură, în lungi părăși cu creștetul drept, ca rînduit de mîna omului. Peș-

teri adînci, mari, mici, cele mai multe rotunde, par uşi, fereşti gigantice, pivniţi anume săpate, ascunzătorii viclene. Piatra însăşi se desface în lespezi mari, drepte, se solzeşte în bucăţi ce par cărămidă, se grăunţează în fărîmiţe ce par ciment; ziduri întregi sînt negre ca de un mare foc nimicitor; altele par numai pîrlite de flacărele ce au izbucnit din lăuntru; de la cîte o adîncitură atîrnă mantii de frunze prinse cine ştie cum, ca podoaba înflorită a ferestrilor unei Domniţe. Şi aceste măreţe vedenii se perîndează în toate părţile cu sutele, încît pare că nu mai ai ochi să le vezi.

Şi în umbra cetăţii de cremene roşie şi sură se strînge un sătuleţ de munte. Unele case au numai un singur rînd, cele mai multe însă două. Jos e pivniţa şi cămara; sus sînt odăile, cu cerdacul de stilpî în faţă. E ca în munţii Argeşului, Muscelului, dar mai sărac, mai urît, mai vechi şi negru. Cooperemîntul buhos, de stuh, se vede lîngă acela, mai obişnuit, dintr'o bătrînă ţiglă, înnegrită, sau din plăci suptiri de ardesie.

Casele par pustii, şi ai crede că numai cîte un bătrîn uitat de moarte se poate ascunde în ele. Dar ia uită-te în stînga: toată pajiştea e înroşită de fotele roşii ale fetelor satului, care s'au strîns pentru horă şi bat pămîntul, ca la noi, scuturîndu-şi cele două codiţe lăsate pe spate.

Pămîntul roşu e acum numai o ţernă sîngeroasă, pe care o taie drumul, şi de-asupra ei e răspîndită

cu miile de mii o gingașă floare măruntă albăstrie, ca o zăpadă de fluturi.

Maî încolo trecem prin strîmtoarea pietrei gălbui tăiată în ascuțișuri de suliți, apoi locurile se îmbracă iarăși în verdele vieții roditoare. Cînd, sus, se ivesc iarăși ziduri sure ce n'aũ cunoscut mîna omului, ai în vale curgerea unui lat rîu de munte, ale cărui unde toate sînt ca sîngele. Lîngă dînsul se desfășurã între copaci satul Roman, cu casele-î din douã caturî, cu surele coperișuri de ardesie; douã clădiri, ce par a fi casa proprietății și Primaria, îl domină.

Prin muntele învelit cu iarbă și pădure, urmînd cursul apei crușite, maî departe. De la un timp, încep mari masive sure, avînd ici și colo cîte o gaură de peșteră neagră sau cîte o diră, o pată roșiatecă. Ischerul, scăzut, are acum o față maî mult lăptoasă. Sate nu-s, și o mare clădire, ca o casarma, o închisoare se înnalță singură pe coasta muntelui. Și bogăția porumbului urmează în văile bune, rodnice, pe care stîncile le îngăduie locuitorilor din preajma lor.

Am ajuns la Vrața, loc mare. Nicî-o fărîmă de pîne nu se poate afla. Ca vitele însetate, lumea se îndeasă la tinicheaua prinsă cu lanț a fintîniî.

... Francesul face descoperirea unor pere, și împiedecă douã familii de a muri de foame.

Vrața cuprinde cîteva prăvălii «moderne» în fața, iar, încolo, supt înnalta clădire de piatră gălbuie și

sură, un grup de căsuțe de munte, mai mari și mai multe decît în adunăturile de până acum.

Trenul nu se oprește la următoarea strînsoare de căsuțe, unde, la căderea nopții, un roiū alb de copii ne primesc în urale.

În noapte se deslușește un nou șir de uriași de piatră, și mai mari, dacă nu mai frumoși, pe cari-i străbat tunele dese, scurte. Ischerul alb se tîrește umil supt grozăvia lostopanelor îngrămădite. Nicî aici însă el n'are puterea să se arunce, să lupte, să spumege, ci încrețește, de-asupra prundului, numai, apa sa puțină. Sate de munte trec răpede, și goli-ciunea din case se vede la lumina lămpilor atîrnate de tavan. Pădurile însă sînt păcătoase: cu copaci rari și chirciți.

Ele dispar apoi cu totul. Un ceas mai mult încă, în ploaia care brobonează geamul de linii strălucitoare ce se taie și se încalcă, trenul se strecoară în valea Ischerului ce înnâlbește în noapte, supt grămezi de piatră tot mai înnalte și mai sălbatece. Une orî calea pare cu totul închisă, și sînt dese tunelele, al căror autor îl avem de-alminterea cu noi, flămînd cum sîntem cu toții,— un bătrîn Frances fără pretenții. De mai multe orî, tăiem încolăciturile apei.

Într'un tîrziū, încetează namilele munților pustii. Un platoū s'a deschis pe înnâlțime, cu pașune, cu lanuri de grîu cules, cu porumbiști întunecate, O stație mai mare, și geamuri de căsuțe luminează.

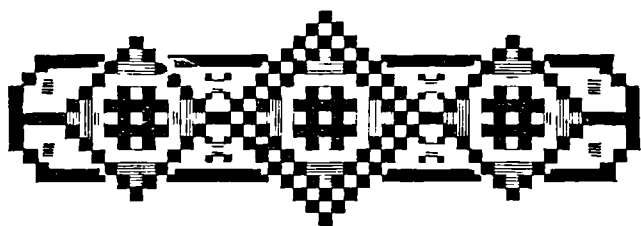
În tren năvălesc citeva doamne gătite, foarte vesele, care par să facă un mare haz de ploaia ce le va fi prins la un sfârșit de excursie. Aici conductorul sever cu haina neagră și barbișonul funebru cere biletele pentru Sofia. E ca un fel de Chitilă a noastră : și gările samănă întru cîtva.

Dar încă mult timp urmează orbecăirea printre ogoarele platoului înalt. Ai crede că ești lângă Sofia, cînd în depărtările negre răsar puncte de lumină electrică. Mai ai un șfert de ceas. În sfârșit, de la singurătatea desăvîrșită a cîmpului din care nu se înnalță alt zgomot decît țîriitura stăruitoare a greierului, te afli în fața peronului bine luminat al unei gări, care mi s'a părut a fi luat planul Gării de Nord, cu cele două turnuri tăiate la capetele desfășurării sale. Pentru Sofia, e o clădire destul de prezentabilă.

CARTEA II-a.

S O F I A.

CAP. I.

CE SE VEDE MAI ÎNTIŪ.

Francesul strigă, ca la noi, vorba turceasca: «hamal», și un număr mic de oameni năcăjiți se aruncă, fără avîntul și vioiciunea cu care sîntem deprinși, în vagoane. Schițe sfios un «na droșchi», care vădește îndată străinul, și, astfel, la plată hamalul nu vrea în rупtul capului să dea restul de la bucata de argint de un «levŭ», egală cu leul nostru. Cred că hamalii noștri n'ar face așa. Dar, ar zice Francesul, «Balcanul...». Droșca e urită, mică, șubredă; caii blegi; birjarul un țeran oarecare, cu căciula mică, pătrată, pe cap. Cu dînsa mergem în scuturătură și aplecări de tot neplăcute, prin singurătatea dreaptă, luminată electric, a unui foarte lung bulevard, cu mai multe rînduri de copaci, dintre cari însă unii sînt strîmbi, cei mai mulți sînt sprijiniți, și între dinșii nu se potrivesc de loc. Lumina elec-

trică e dată prin două flori prinse de cîte o pîrghie în mijlocul drumului. Casele ce se zăresc în margine, cu fereștile întunecate la 10 ceasuri, sînt puține, mici și proaste. Greoaie tramvaie electrice, prinse și cîte două, cîte trei, rătăcesc fără nici-un rost aparent.

Am intrat acum în orașul adevărat. Case cu două rînduri, toate nouă — căci Sofia a fost creată din nimic; de la război încoace, în curs de treizeci de ani. Trebuie să fie solid clădite, dar nimic nu te atrage. Lipsa de originalitate și de gust e vădită. Toate samănă, cu același rînd de jos, ce privește strada printr'o largă fereastră pe unde vînd plăcintarii și alții ca dînșii, cu aceleași apartamente luminate priu ferești înguste. Se vede cîte o cafenea cu pereții goi, întinzînd stîngaci rînduri de scaune ca la o paradă militară, de la ușă până la fund. Altfel, de și luminate electric, ele sînt goale, și în zădar atîrnă de perete foile serii. În schimb, cu toată ploaia, multă lume e grămădită la grădini publice fără copaci, de la care se vede steagul național muiat ce chiamă la poartă, și se aude aprinsa musică a unor lăutari proști cari, cîntînd, se zbuçumă și se zvîntură în chip vrednic de milă pe scenele de lemn ce se văd bine din strada.

Altfel, și aici toate par numai începute, de și începute îndrăzneț. S'a găsit mijlocul de a se prinde la aliniere vechea geamie turcească, cu arcadele ei negre și jalea înaltului minaret de pe care nu mai picură în văzduhul serilor chemarea lui Allah stă-

pînitorul și ocrotitorul credincioșilor. Dar sint multe maidane foarte urîte, și strădițele ce se despart la dreapta și la stînga, sînt niște rătăcări noroioase și negre.

Cotim la stînga, pe lîngă o mare clădire admirată pe care mici cupole o acopăr, așa încît pare o ladă pe care s'aũ pus lighene cu fîndul în sus : acesta trebuie să fie, judecînd după cărțile postale, Museul. Apoi intrăm într'o scurtă stradă de lux, în care casele nouă, albe, croite după același sistem *abstract* ca după caietele de desen, aũ trei rînduri, ba chiar patru și, sus, niște găurice de mansardă. Se vede bine tendința de a face mare, american, dorința de a uimi; un patriotism grăbit, dar harnic. Totuși în aceste clădiri de cea mai nouă modă, trebuie să locuiască cineva fără confort și, așa cum sînt croite, prăvăliile de jos n'ar putea ispiti lumea de aiurea.

Încă o învîrtitură prin străzile goale, și sîntem la Otelul «Royal» (unul din cele vre-o douăzeci cu nume tot apusene, pe care ni le strigau în urechi la gară portarii). Zidire albă, mare, stingace și goală. Pentru șese lei, odaie cu paturi, masă, *un* scaun de un fel, *un* fotoliu de altul, lavabo, oglindă și două scrinuri prea mici, precum e prea mică soba de faianță. Păreții n'aũ decît un covor turcesc și mai multe găuri : nici-un tablou. Restaurantul e tot așa : mare, alb; gol, cu mesele militarește în rînd și cu o oglindă cît un părete întreg. Se mînîncă foarte bine cu 2 lei de tacîm, fără bere, care costă

numai 20 de bani păharul. Serviciul e cinstit și răpede.

Mă trezește curățirea la ușa mea a ghetelor și cizmelor și papucilor din otelul care e plin. Îmi recunosc vecinătatea : de o parte e un salon cu fereștile la stradă, — gol se pare : iar de alta își fac în auzul mieu toată toaleta o mamă duioasă cu mai mulți copii de toate vrîstele.

CAP. II.

PRIN ORAȘ.

E încă o zi ploioasă. Vitoșa, muntele ce păzește Sofia, e învăluit în neguri : abia după amiază, în câteva raze fugare, el se va desluși în toată marea lui întindere acoperită de copacii livezilor și pădurilor mărunte, cu câteva pete de zăpadă albă pe cel mai înalt vîrf al lui. Atîta ploaie a prefăcut într'un noroiu destul de gros stratul de pămînt moale așezat de-asupra pietrelor strîmb înfipte ale șoselei ce ține loc de stradă. Această nenorocită șosea pare că e într'o stare de veșnică reparație ; cîte un lucrător în haine țerănești se vede pe alocurea ciocănind cu hîrlețul, bolovanii mari sînt aruncați pe margine lîngă împrejmirile de zid ale grădinilor din ulițile laterale ; capacul de fier al canalelor e mai totdeauna zvîrlit cît colo.

Nu vezi nici-o trăsura trecînd, deși la stația din fața palatului se înșiră cîteva, cu vizitiții în

căciulă și șăpci așteptînd cu o neobosită răbdare clientul, prea-bogatul și prea-trufașul client care nu sosește decît în chip de străin, de nuntaș care-și primblă alaiul de bucurie prin tîrg, sau de agenți diplomatici ce se duc la prînzuri. Sofia e adunată la un loc și cuprinde, pentru un oraș de 70.000 de oameni, cîtă îi are Iașul nostru, un spațiu foarte restrîns. Și, apoi, aici nu sînt boieri, ciocoî, feciori de bani gata, funcționari înfumurați, elegante femei ușuratece care să nu poată atinge desprețuitul pămînt cu piciorul. Laolaltă frămîntă noroiul cu ghețele groase cinovniçul de la autorități, negustorul din prăvăliile fără gust ; precum țeranul calcă apăsător cu opinca orî vagabondul cerșetor își înseamnă în urîtul aluat moale degetele piciorului gol. Deprins cu Bucureștii ce vijie și răsună de trăsuri, tramvaie, velocipede, automobile, și se pare ciudată această tăcere a stradelor drepte cu înnaltele case albe fără frumuseță.

Luăm stradele în cercetare. Clădiri mari ale Cîrmuirii se înfățișează, împărțite pe două, trei din cele mai însemnate artere de comunicații : ulița Racovschi, ulița Levschi, ulița Alexandru I-iu. Poșta e destul de bine zidită, și sala cea mare din lăuntru are, în mai mic, o oarecare asemănare cu sala Băncii Naționale din București. Mai bine se înfățișează un Credit Agricol, la poarta căruia așteaptă, trîntiți pe scări, de vorbă cu jandarmii, țeranî de departe, cu șalvarî și căciulițe, cari sînt proprietarii veniți pentru

împrumuturile lor, căci aicea pămîntul țerii e al fiilor țerii, mulțamiți și mîndri de aceasta și hotărîți s'o apere pînă la ultima picătură de sînge. Nu vedem alte instituții de finanțe. Dintre Ministerii, Presidenția Consiliului e așezată într'o vilă oarecare, pe cînd Ministeriul de Lucrări Publice (titlul e scris pe o tablă de tinichea albastră) și Ministeriul de Război sînt clădiri impunătoare, mai ales acesta din urmă, spoit cu galben ca anume căsărni din Austria. Celelalte Ministerii, Poliția, Primăria, tribunalele sînt puse unde s'a întîmplat: mulți negustori său și ofițeri ce aū luat zestri mari își fac locuințe încăpătoare, pe care le închiriază Statului, îndată ce li se dă un preț mai bun.

CAP. III.

CULTURA BULGĂREASCĂ DIN SOFIA.

Dintre instituțiile de cultură, Universitatea (cu o Facultate de drept și una de Filosofie) se află într'o astfel de casă închiriată; n'a început încă zidirea unui edificiu special, pe un loc dăruit de Prinț. Preoții se pregătesc într'un mare seminariu, organizat ca acelea din Rusia, care se desfășură, cu biserica lui nouă, pe o înălțime în marginea orașului. Am văzut un masiv gimnasiu de băieți.

Sofia are o Bibliotecă Națională, pentru care s'a făcut o zidire anume, pe ȳna din cele mai mari străzi ale orașului. Sala de lucru e cam îngustă;

ea cuprinde cărțile de consultare cele mai obișnuite, dar nu și ultimele numere ale revistelor. Toate locurile sînt pline în acest timp de miez al vacanței, și cetitorii tineri muncesc stăruitor, din greu. Un funcționar cataloghează într'o odaie, și o colegă a lui, fată modestă, îmbrăcată într'o rochie neagră, de lucru, ne duce prin odăile în care se cuprind cărțile, încă puține, dar într'ales cumpărate, bine legate și rînduite. Literatura francesă e bine reprezentată; sînt și mai multe lucrări germane; o odaie e prinsă în mare parte de opere engleze (călăuza noastră știe, din limbile europene, numai englezește; mulți Bulgarî din generația mai veche au învățat la Colegiul engles sau la cel american din Constantinopol). Este și un colț al cărților turcești, ce poartă titlul scris pe marginea foilor, nu pe dos, ca ale noastre. Trebuie să se însemne că aceasta nu e o bibliotecă de erudiție istorică sau filologică, precum e la noi a Academiei, nici o bibliotecă specială pentru studenți, ca a Fundației Carol, ci cuprinde părțile cele mai bune ale literaturilor Apusului. Literaturile țărilor vecine nu sînt reprezentate; cum nu vezi opere grecești, nu vezi întîmpina, cu toate asigurările date acum doi ani la București de ministrul de Instrucție Șișmanov, scrierî de ale noastre românești. E un efect al exclusivismului mîndru de care pătinesc Bulgarîi și care-î face a desprețui toate popoarele ce se află în hotar cu dînșii.

Casa cu șese cupole e în adevăr Museul. Apropiindu-te, recunoști o moscheie veche, și vezi cu oarecare mierare că felul în care-î sînt lucrați pereții e același care se întîmpină în bisericile muntene și în zidurile cetății Hotinului: bolovanî surî, rotunzi, prinși în cadre îndoite și întreite de cărămidă tare, palidă, de care sînt legați printr'un ciment întărit și el ca granitul. Nu numai aici aflî o legătură cu arhitectura noastră veche: de-a lungul unei dărîmături oarecare, alerga un brîu de cărămizi cu unghiurile ieșite în afară, ca supt streșinile bisericilor noastre din același principat muntean.

Bulgarii au dat unui Italian, apoi d-lui Dobruski, un Ceh, directorul de astăzi și adevăratul întemeietor, sarcina grea de a face un muzeu de arheologie și de viață națională vrednic de a sta alături cu cele mai bune ale Apusului. Și, nu vă lăsați înșelați de grămezile de lespezi și stîlpi ce zac încă prin curtea năpădită de buruienî, precum zac sfărîmăturile monumentului de la Adam-Clisi în curtea Museului din București, — scopul ce se urmăria a fost pe deplin, a fost strălucit atins. Principatul vecin are astăzi un muzeu european, a cărui cercetare trebuie să umple pe oricare dintre noi de admirație, pe de o parte, de rușine, pe de alta, cînd ne gîndim la nepriceperea și neglijența ce domnește în aripa Universității ce s'a dăruit d-lui Tocilescu pentru a-și arunca acolo, în cel mai sălbatec chip, pietrele.

Sculptura antică e foarte bine represintată. Ca-

pitèle foarte bogate, pietre de morminte cu inscripții latine și grecești (unele chiar creștine), cutare statuți omenești grosolan cioplite în lespedea tare, multe, foarte multe înfățișări, una chiar colorată, a zeului celui vechiu din Tracia, așa-zisul «erou trac», călare, în avîntul calului său de luptă. Cîte un torso, cîte un satir sfărîmat, ba chiar o bună statuie întreagă sînt în marmură; de la Luvru s'a căpătat un bun ghips al lui Apolon Sauroctonul, ucigătorul șopîrlei ce lunecă pe trunchiul. E, de alminterea, singurul mulaj, museul ținînd să arate numai originale. Sus sînt și bronzuri, statuete bu-nișoare; destul de multe decrete imperiale romane săpate în bronz, și cîteva vase de argint și alte metale, între care unele foarte frumos, cu un chip de vițel ce-și ciulește urechile.

Una din curiositățile Museului e și carul tracic, reconstituit din lemn și purtînd pe el șinele de roată, cuiele și bălămălile, micile chipuri de metal, aflate în pămînt, ale carului celui vechiu.

Colecția de monede e nu se poate mai frumoasă: sînt baniî regilor tracî pînă la vechiul Rhemetalkes, ai Macedoniei, ai multor orașe grecești, ai Republicii romane și tuturor Împăraților. O comoară de flori și frunze și alte lucruri de aur curat s'a găsit într'o movilă tăiată. Sînt două urne uriașe, dar numai puține oale antice și cîteva lacrimatorii de supțire sticlă irisată.

Din evul mediu, vremea Împărăției bizantine și a Țaratului din Preslav și Tîrnova, care voiau s'o

N. Iorga. — Prin Bulgaria la Constantinopol.

înlocuiescă, se expun multe lucruri neașteptate prin frumuseța și raritatea lor. Iată frumoasele săpături înflorite și colțurate ce s'aũ aflat în săpăturile de la Preslav; ele sînt cel mai tîrziu din veacul al X-lea, iată inscripții de la Ioan Asan biruitorul, Țarul de obîrșie aromină din veacul al XIII-lea; iată altă inscripție pe piatră de la Ioan Alexandru, din neamul Șișmanizilor vidineni, înrudit cu noi. Ele sînt săpate cu slovele tăiate în piatră în loc să fie scoase în relief ca acelea dintr'o epocă mai tîrzie; este o asemănare între dinsele și slovele inscripției de pe mormîntul de la mănăstirea Cîmpulungului al lui Nicolae Alexandru Voevod, care purta și numele Țarului cu care era înrudit,—de și dincoace lucrul e mai bogat și mai îngrijit. Unele coifuri de fier par să vie din aceeași vreme.

Evul mediu bizantino-bulgar e apoi înfățișat prin cîte o frescă de biserică, originală, ca aceia ce dă pe Sfinții Împărați Constantin și Elena și pe sebastocratorul Caloioan cu soția sa, saũ bine reprodusă pe pînză, în copii de mărime naturală. Cîteva icoane pe lemn sînt din veacul al XIV-lea încă. Una, foarte mare și frumoasă, a Maicei Domnului, are însemnarea grecească, în litere bulbucate, a numelui aceluiăș Alexandru Țarul, cel din urmă strălucitor stăpîn al Bulgariei întregi. Ba chiar o frescă de la mănăstirea Cremicovschi dă pe o Doamnă a noastră cu o curioasă pălărie, cu rochia roșă țesută cu fir în romburi, cu mînele și garnitura verzi; pe un bărbat cu ghigilic ca al nobililor bizantinii, cu părul

umflat supt dinsul, cu roche de brocard, din care iese mîneceî roşii, şi cu cizmuliţe de purpură ca ale Împăraţilor: el ţine de un capăt chipul mănăstirii, al căruî capăt opus se află în palma unui bătrîn archierëu. Jos se väd doî copii: o fată, îmbrăcată ca Doamna, maică-sa, şi un băiat cu fes roşu în cap. Inscripţiî slavone spun despre cea d'intiîu: «A răposat roaba luî Dumnezeu Drăgana, fata luî Radu Voevod, luna luî August», iar despre cel de al doilea: «A răposat robul luî Dumnezeu Todor, fiul luî Radu Voevod, în anul 7001 [1493], luna luî August». Radu trebuie să fie vre-un domnişor dorit de stăpînire, rătăcit prin Balcanî; murindu-î copiiî de vre-o moarte năprasnică, el li-a făcut locul de îngropare în această mănăstire de munte pe care a durat-o din banii săî, după ce se stînsese acum faima Ţarilor creştinî, şi Turcii stăpîniau ţara.

Se mai cetesc unele inscripţiî pe odoare de biserică, întru toate ca acelea ce se lucrau la noi pe la 1400—500. Dar ce e mai însemnat cu privire la această vreme, sînt monedele: avem întregul şir-al monedelor bizantine dela «bizantiul», *perperul* de aur al luî Arcadiu, începătorul Împărăţiei de Răsărit, pînă la urîjiî pitaci de argint ai ultimilor Paleologi, din veacul al XV-lea: Ioan şi Constantin, pînă la banii epiroţi şi trapezuntinî; ba în urma lor vine şi un *aspru* al luî Mohammed al II-lea, cuceritorul Ţarigraduluî. Şirul monedelor bulgăreşti e, neapărat, întreg şi, după el, vin monedele sîrbeşti, ce se coboară pînă la Despotul

Gheorghe Brancovici din 1440, și câteva monede rusești, vechi și nouă. Baniî noștri, cari purced de la cei bulgaro-sîrbești la început, nu s'aŭ pus însă, din neputința de a-î avea saŭ din puțina iubire pe care acești oameni o arată mai totdeauna față de noi.

Firește că vremea dominației turcești, care a ținut patru sute optzeci de ani, nelăsînd să trăiască în umbra ei decît vînjoasa viață a țerănimii, care e puterea cea mare a Bulgariei de astăzi, are foarte puține monumente. Vezi doar o mare piatră de marmură pe care e săpată inscripția de mormînt a unui negustor de la 1650, cutare mică înșirare de prea frumoase litere cirilice din același veac saŭ două-trei elegante linii turcești săpate pe marmora unor tăblițe.

Apoi venim la vremea cea nouă, a luptei pentru dezrobire și a neatîrnării de fapt de astăzi. Crucea simplă din raftul de jos e una din acelea pe care s'aŭ făcute întăiele jurăminte pentru lupta împotriva Turcilor. Poate că asupra «păgînilor» a improșcat tunul acela de cireș. Porturi nu se expun, dar pictori, harnici și îngrijiți, dacă nu distinși, aŭ pus pe pînză figuri de țeranî și țerance, în deosebitele rosturi ale vieții lor de serbătoare : hora, nunta, — aplecarea către pămînt a capului miresei lîngă mirele fudul, pe cînd socrii bătrîni își dau mîna. Un patriotic mîzgîlitor de pînză a dăruiit Museului un mare cearșaf pe care în cenușiŭ se năzare alaiul Bulgarilor veacului al XI-lea, orbiți de Împăratul

bizantin Vasile Bulgarohtonul și trimeși astfel stăpînului lor, Țarul Samuil din Ohrida apuseană. S'a cumpărat ori s'a cãpãtat în dar fragede pînze albastre și albe ale Francesului de Forcade, care zugrãvește malurile Bosforului. Încercãri de statui se descopãr prin colțuri, și unul din ciopli-torii a scris vorba de bațjocurã «bacșis» supt bietul cap îmbodolit în turban al unui Turc bãtrîn.

În rîndul de jos se vãd proiectele, lucrate de strãini, ale monumentului Țarului Alexandru dez-robitorul. Ele înfãțiseazã toate pe Împãratul slav cãlare, iar în figurile adause și în basoreliefuli multe chipuri de generali favorișoi, dar nici-odată al Domnului românesc Carol. S'a ales cea mai grãmãditã și mai ieftenã, fãrã chipuri secundare dezlipite, care se vede astãzi pe piața d'innaintea frumoasei Sobranii în stil vienes. Era vorba de o strãlucitã inaugurare, cu un Mare Duce venit sã represinte pe Țar. Dar a cãzut rãzboiul cu Iaponia, și Bulgarii aũ trebuit sã renunțe la cinstea visitei celei mari. Un curent de vint a dezvãlit monu-mentul, care e al patrulea din Sofia, dupã al Ru-șilor cãzuți în rãzboiũ, al medicilor ce s'aũ jertfit și al eroului Levschi, ucis de Turci. Se mai vede aici și modelul unui splendid album sprijinit de douã falnice chipuri de țerani ostași, oferit, se pare, Țarului Nicolae al II-lea, la încoronare.

Acesta e museul din Sofia, cãruia nu-ĩ putem pune în fațã decit cariera de risipã zãpãcitã și de gospodãrie leșascã a d-lui Gr. G. Tocilescu, pe

care nici-un Guvern n'a avut îndrăzneala să-l dea în judecată, ba unul a avut chiar aceia de a-l decora cu Ordinul Carol I-iu, compromis astfel de la cea d'intăiu împărțire a lui.

Se face un Teatru, mare și destul de frumos. S'a adus pentru aceasta un architect din Viena care mai lucrase unul la el, în Austria. Clădirea e aproape gata și s'aū așezat și carele de bronz de-asupra fațadei¹.

Prințului i se datorește o mare grădină zoolo-gică, îngrijită cum nu se poate mai bine și, mai ales, foarte bogată în paseri. Ea se urmează prin-tr'o grădină botanică. Ferdinand de Coburg ar fi un foarte bun cunoscător de plante, precum a ajuns, de sigur, și un fin cunoscător de oameni. În altă parte, o grădină a «cneazului Boris», băiețașul prin-țului, cuprinde și cîteva cuște de animale. În sfirșit, o grădină publică noroioasă se ridică în fața Pa-latului.

CAP. IV.

PRINȚUL DE AZI ȘI CEL DE IERI.

Aici, în această clădire gălbuie, destul de mică și fără nici-o frumuseță, cu corpurile de gardă ră-sărind din verdeață, cu fereștile acoperite de sto-rurile părăsirii, a locuit întăiu bunul prinț viteaz Alexandru de Battenberg, care a iubit pe Bulgari

¹ Teatrul s'a inaugurat, în mijlocul unor mari turburări studentești, în 1907.

fără a ne urî pe noi. Aici l-au năvălit rătăciții elevi ai Școlii Militare, cari l-au silit să abdice în folosul Rusiei. Aici s'a întors el în triumf după o scurtă petrecere în străinătate și străbaterea *incognito* a României în care venise dese ori ca prieten. După ce a plecat din nou, gonit de telegrama Țarului, care-l înălțura ca pe un vechil cu purtări rele, palatul a stat pustiū o vreme. Uniū, destui, aū vrut să aducă în palatul gol pe regele Carol al nostru, care a întimpinat hotărîta împotrivre a Rusiei.

Apoi, a sosit tînărul locotenent unguresc Ferdinand de Coburg, fratele unui principe care ținea pe sora sturliuibatecă a principesei de coroană austriace Stefania. Avea ochiul albastru, nasul coroiatec, firea francesă luptătoare a Bourbonilor, fiind fiul principesei Clementina, singura odraslă în viață¹ a regelui Franciei Ludovic-Filip. La început, s'a simțit rău: îl stăpîniă, îl mîna, îl înfrînă *tiranul* țerii, atotputernicul Stambulov, creatorul Bulgariei moderne. Urmașul lui Hugo Capet a răbdat cît a răbdat bădărănia acestui negustor din Balcani cu apucături de Bismark. Apoi, într'o zi, a ajuns destul de puternic pentru a-l răsturna. Opoziția unui asemenea om înseamnă ceva. În altă zi, Macedoneanul Haliu ciopîrtia cu hangerul pe Marele-Vizir căzut, și, cînd sermanele mîni cu degetele hăcuite fură puse pe piept, cu crucea de ceară în ele, o singură voință rămase în Bulgaria. Ea a crescut

¹ În 1907, bătrîna principesă, îmbolnăvindu-se în Sofia, a murit la Viena. — Călătoria aceasta s'a făcut în Iulie 1906.

tot mai mult prin moartea lui Caravelov tribunul, care zace în mormîntul sărac și banal de lingă «Geamia Neagră», a lui Grecov bătrînul, prin retragerea lui Țancov, furiosul rusofil, prin sîngerea înnainte de vreme a capabilului om de Stat ce a fost Stoilov. Rămaseră numai generali, cari, afară de un Nicolaiev, care, gonit de la putere, se făcu a doua zi president al Comitetului macedonean, nu se pricepeau la politică, și specialiști de mîna a treia și a patra. Cu ei, foști agenți de vapoare, foști funcționari mărunți prin România anilor 1860, stăpînește astăzi autocratul Bulgariei, înnainte a căruia s'a închinat orice împotrivire, afară doar de a studenților bătaioși ce-l găsesc prea puțin *naționalist*, ceia ce înseamnă prea cuminte. Ferdinand I-iu nici nu mai crede că e de cuviință a sta prea mult într'o țară care nu-l mulțamește: une ori vine numai pe cîte două luni din an, fiind în cellalt timp, cu cei patru copii ai săi fără mamă, prin Ungaria, pe la orașele de băi. Dar nimic nu se clintește în Bulgaria fără știrea acestui stăpînitor cu isteșimea pe deplin biruitoare asupra ursuziei aspre a supușilor săi.

Este însă și un alt prinț în Sofia. El cuprinde în sine cea mai curată glorie bulgară, aceia ciști-gată pe cîmpul de luptă de la Slivnița pentru păstrarea țerii întregite. Pe un bulevard nou, mărgenit cu minunați plopî bătrîni, foarte înnalți, se vede o grădină, cît se poate de bine ținută, din

care se desface o albă clădire de mormînt. Paznicul cărunt care poartă uniforma oștirii pe trupul său voinic, un fost stegar al regimentelor, ce s'au luptat atunci împotriva Sîrbilor, te duce cu o evlavie care nu-î înriurește însă desăvîrșita ținută militară, în încăperea ce adăpostește un mare sarcofagiū de marmură albă, în fața căruia se ridică sus pe părete un stîlp de pomenire. Cununi, multe cununi acopăr totul împrejur; panglicile de toate colorile, ce afirmă de pe dîsele, aū inscripții bulgărești, de la Ferdinand I-iū, de la toți prietenii și credincioșii din Bulgaria, apoi altele în limbă străine, de la cei cari nu l-aū uitat în străinatate, măi ales de la regina Victoria a Angliei. De-asupra chiar, sînt florile trimese neconținut de fiul ăscut în pribegie, Boris, acum un flăcăū de șeisprezece ani, de la fiica sa cu aceeași actriță germană, pe care iarăși a botezat-o cu un nume bulgar Svetana; ele vin de departe, de la Graz, unde, în marginea înflorită a orașului stirian, se ridică o frumoasă vilă tăcută, unde măi trăiesc amintiri și unde, din ele, se hrănesc speranțe, a căror îndeplinire stă în mîna viitorului.

Într'un dulap de sticlă, o veche mantă de războiū, o sabie, căciula de miel albă cu fundul de mătase roșie vărgată. De-asupra se vede pe pînză un chip de om înalt, cu fața prelungă rumenă, cu barba mică ascuțită, cu ochii cinstiți și limpezi, care pare că stă să-ți vorbească. E Alexandru I-iū, omul de pe lume care a voit și a făcut

mai mult bine Bulgarilor, a căror căință l-a adus în sfârșit în acest mormînt de ostaș. E bună și căința, mai bună, de sigur, decît praful și murdăria de la groapa părăsită ce adăpostește, în jidovitul sat Ruginoasa, cenușa lui Alexandru Ioan I-iu, cel d'întăiu Domn al Romăniei.

— Și era iubit prințul Alexandru?

— A, iubit, iubit! De oaste, de toți....

Ieșim. Paznicul nu cere nici-un bacșiș. El îl răs-pinge aproape. «Nu trebuie, nù trebuie».

Parcă și astăzi, tot acesta e cel mai curat loc din Bulgaria....

CAP. V.

GEAMI ȘI BISERICI.

Geamiile s'au dus, afară de aceia una care ne-a primit la intrare. Biserici sînt destule, — unele din vremea veche turcească, coborîndu-se umil în adîncul pămîntului, pe cînd de-asupra o simplă cupolă și părăși șterși arată un lăcaș de închinare. Altele însă, întoarse de la islamism la legea creștina, aū marime și o adevărată frumusejă.

La «Geamia Neagră», lingă care e închisoarea unde regimul Stambulov a ridicat în spînzurătoare atita opoziție, se vād aceiași părăși lucrăți din piatră cuprinsă în cadre roșii de cărămidă. E un desăvîrșit edificiu bizantin, cu mai multe intrări, cu mai multe abside, întregi și trunchiate, ce pornesc de supt bolta cea mare a Pantocratorului. Pe

din afară, ea impune ; înăuntru, firește sînt lucruri cu totul nouă și proaste, iar părății sînt tămînjiți cu un var pe care-l pătează numai sus scurgerile ploii ce mănîncă pe încetul cupola.

Cu totul alt interes are însă străvechea biserică a Sf. Sofii, din marginea orașului, într'un larg loc împrejmuit cu livezi și căsuțe. E o ruină în care se slujește. Slujba se face adecă într'o aripă din dreapta, împodobită fără gust cu un pridvoraș și innălbită cu obișnuitul var : dascălul îți vinde cu 5 bani o cărticică galbenă, apărută la Filipopol, a Minunilor Precistei, de «dascălul Hristo», — poate el însuși. Ruina stăpînește însă marea fațadă de cărămidă deasă prinsă în ciment împietrit, cu ușa de intrare astupată și cu fereștile rotunde de sus deschise asupra norilor. În voia ei e lăsat naosul cel mare și aripa stîngă, despărțită printr'un rînd de stîlpi groși, neclintii. Supt marea adîncitură a Pantocratorului, Turcii își așezaseră amvonul hogoș și făcuseră alte cîrpele hîde, iar acum, pentru a răscumpăra profanarea, sînt aruncate în praf, lîngă cutiile de strîns banii pomenilor, iconițe de hîrtie, lumînările de ceară, flori artificiale. Iar altarul din fund a fost de multă vreme ras, pentru a nu mai fi în apropierea capiștii curate a Islamului locul unde s'aû serbat sute de ani tainele înșelătoare ale ghiaurilor.

Căci de multe sute de ani ține această solidă înjghebare de cărămidă, — de și n'a fost cuprins de acest lăcaș, în secolul al patrulea după Hristos, cînd orașul se zicea Sardica și era

roman, trei sute de ani și mai bine înainte de năvala Bulgarilor fălcoși de la riul Volga, două sute de ani înainte de coborîrea Slavilor stepei, dar într'un timp cînd tot țerănime tracă era prin prejur, — soborul din Sardica, unul din soboarele cele mari ale Răsăritului, supt Constantin-cel-Mare. Căci Constantin însuși a iubit această cetate de supt munte. Și cîtă deosebire de la Sfîntul Împărat și de la Părinții soborului până la tipăriturile de cinci bani ale dascălului Hristo!

Bulgarilor mîndri din 1900 nu li ajung însă aceste două clădiri vechi. Ei au vrut o mare biserică făcută în zilele lor, și, după aceleași norme bizantine, au înălțat într'o mare piață noroioasă, în fața hanurilor negre cu coperișul de țigle prăvălit, cu vînzătorii de chifle și fructe, cu pîrpolitorii de cîrnați, Mitropolia cea nouă. E destul de bine izbutită și vrednică de un oraș mare. Tramvaiele se strecoară pe lîngă dînsa, în contrast cu vechile cocioabe orientale, cu țigăncile turcești cu pantalonii de cit înfloriți și cu cîrpa neagră fluturînd pe spate, dar de sigur că în zece, douăzeci de ani viața modernă va fi biruit și aice cu totul.

Avem o școală românească în Sofia, în mare parte pentru Aromîni. E bine condusă de niște oameni de inimă și de tact, cari știu să cruțe anume susceptibilități și să asigure astfel viața instituției. Un teren cam scump a fost cumpărat pentru o biserică, în dosul bisericii catolice de

lingă Mitropolia cea nouă. Colonia a strîns 10.000 de lei, pe cari i-au covîrşit cei 100.000 ai Statului, absorbiţi, în mare parte, de cumpărarea terenului. Clădirea e mare, dar nu în stil românesc, ci în cel bizantin, obişnuit aice, cu trei altare. Numai unele înflorituri săpate amintesc datinile noastre. Înuntru, un pictor din München a făcut împodobiri în care stăpîneşte verdele localnicilor de aici.

CAP. VI.

PETRECERİ ŞI PRIMBLARİ.

E acum ceasul cînd la noi, pînă în toiul verii, începe defilarea trufaşă a birjilor cu toalete scumpe spre Şosea, una din îndeletnicirile de căpetenie ale Bucureştilor. Aici stradele nu sînt mai populate decît de obicei. Lumea se mişcă mai mult în partea comercială a bulevardului, unde firmele poartă mai ales nume evreieşti, Feldmann, Eisenberg şi mai mulţi David, Levi, Şulem şi Meşulem. Printre ei sînt mulţi Spanioli din vremea turcească, cari vorbesc foarte frumos limba suroră, înrudită cu a noastră. În tramvaiu, o femeie, mare, grasă, cu înfăţişare de Galiţiană, îşi chiamă fetiţa, strigînd: *Dame la man*, «dă-mi mîna». Astăzi, în după amiaza cea ploioasă, prăvăliile sînt mai mult închise, şi viaţa a încetat; abia dacă înaintea cafenelelor se mai adună lumea, pe cînd băieţaşii cu şapcă aleargă zbierînd sălbatec, cu ochii ieşiţi din cap, ca în fruntea unor bande turbate de uci-

gași, ziarele de sară, cele două-trei ziare de sară, cu «Revoluția națională din Filipopol», bătaia, uciderea Grecilor, dărîmarea brutăriilor și cafenelelor, simulacrele de luptă cu cavaleria, care, comandată într'o zi la amiazi, a venit a doua zi sara. Sînt acolo numai prăvălii mici și proaste, amestecate cum nu se poate închipui: plăcintăria lîngă cafenea, aceasta lîngă zărafie, zărafia lîngă negustorul de cituri și postavuri, acesta lîngă fierar, sticlar, și așa mai departe. Nu e nici-o vitrină ca oamenii. Toate lucrurile par coborîte atunci din trenul de marfă și aruncate în dughenile soioase, cu fereștile mari goale.

Dar, cum spun, sara n'aduce nici-o mișcare decît rătăcirea oamenilor pîrliți cu fruntea îngustă, călcînd greu, cu pălăria pe ceafă, a Evreilor ce nu-și află astîmpăr, Evrei năsoși, Evrei bărboși, Evrei buzați, a femeilor din popor care poartă veșmîntul, obștesc pînă acum cîțiva ani, al rochiilor negre înfoiate, al pieptarelor strîmte, al cîrpelor coborîte pe spate; în sfîrșit nu lipsesc vînzătorii de «chifli moie» și de gazete, și țigăncile turcești cu șalvarii de cit umflați și cu grimèle murdare, tîrîndu-și greoiu papucii, cu saci de zdrențe pe spinare. Primblare nu se încapă decît una singură, pînă la grădina din marginea «cneazului Boris», unde în aier liber se frig, pentru cei mai suptiri aristocrați, cîrnații pipărați, pe cînd, alături, în locul închiriat de diplomați, de la Primărie, străinii de

la Agenții, cari formează în acest mediu neprietenos ca o societate secretă, își petrec cu distracțiile și exercițiile Apusului. Încolo, cetățeanul obișnuit, cinovnic sau negustor, își iea nevasta, cu cirpă neagră sau pălărie fără gust, apucă de mână saă în brațe copiii și iese, cît îi e cheful, pe marginea șoselei. Din vechea viață patriarcală aă rămas încă destule elemente care întăresc foarte mult Bulgaria de astăzi.

Sofia își are Sinaia ei în munte, unde e dusă acum toată «lumea bună», cu miniștrii în frunte. Cei osindiți să rămie în Capitală, unde, cu toată înalțimea de 600 de metri de-asupra Mării, soarele arde, merg spre Cneajevo, spre care duce un tramvaiu destul de ieften. El are două clase și, pentru economia de cincî banî de persoană, vedem pe însuși rectorul Universității din Sofia luînd loc, cu toată familia sa, în clasa a doua, deschisă curentelor reci și umede.

CAP. VII.

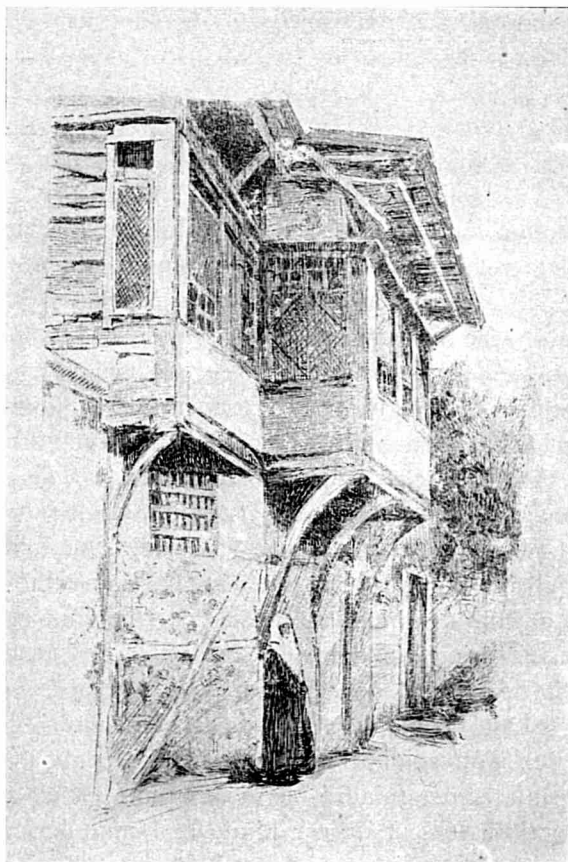
TRECUTUL ȘI VIAȚA POPULARĂ.

Capitala bulgărească își are încă mahalalele, cu toate că a jertfit fără milă vechile cocioabe urite. A rămas încă, de-o parte, furnicarul de țigănime musulmană în case nevăruite, neîmprejmuite, supt țigla înnegrită a vremurilor turcești. Așa ceva costă însă puțin și se poate mătură foarte răpede, cum

e și gîndul primarului de acum. În partea spre Cneajevo însă, abia ici și colo a mai rămas sărăcia și întunecimea trecutului. Într'un oraș unde nimic nu e mai greu decît să afli o locuință bună europeană, unde se dă cel puțin 3.000 de lei pentru vre-o opt-nouă odăi, dintre care una la stradă, și, pe lângă aceasta, fără curte și grădină și cu vecini la un loc, nu e de mirare că se clădește necentenit, sute de case în fiecare an. Dacă vrei să știi de ce ușa are de-asupra o fereastă mai mare ca dînsa, cu o cercevea grosolană în cruce, de ce o anumită încăpere înfățișează celui ce se folosește de dînsa o mare oglindă în față, trebuie să vezi cine e arhitect și antreprenor. Pe trotuarul de lespezi sau țernă, în fața locului unde se ridică înalta zidire îngustă cu fereștile strîmte, stă de se uită mulțămît Macedoneanul cu tichiuța dalmatină cusută cu fir pe catifeaua din fund, cu pieptar negru și șalvarî de aba albă cu multe șireturî negre. El a năimit, conduce și plătește o ceată de consătenî ai lui mai săraci, cari, dacă nu pot afla de lucru ca zidari, fac politică, se grămădesc la ușa Ministeriilor și în meetinguri, și săvîrșesc adese ori, pentru motive pe un șfert «patriotice» și pe trei șferturi bănești, omoruri pe care jurații «naționaliști» le iartă totdeauna.

E o plăcere să mai vezi cite o casă de demult, cu două caturî modeste, pierdute în curtea mare, cu arborii deși. La stradă chiar, iese une ori o locuință de Turc, cruțată încă: rîndul de sus înna-

întează asupra stradei, și ferești cu gratii arată

unde e haremul care adăpostește femeile gospodarului. Încolo, tot e nou, modern, pripit și neis-

prăvit. Ieși din Sofia pe șoseaua de țară, precum ai ieși dintr'o așezare de regiune auriferă din California sau din Transvaal.

CAP. IX.

OASTEA ȘI POLITICA NAȚIONALĂ.

Îndată vezi linia albă a lagărului de vară, unde și la acest ceas de spre sară sergenții, ofițerii, comandă exerciții care se execută răpede și bine. Trupe trec într'un pas sigur și iute, cu șăpcile albe, hainele de șaiac cafenii și opincile de abă, legate cu curele negre. Pe toată această linie de supt munte, cu multe vile ciudate, dar bine ținute, se întilnește cîte ceva care amintește oastea. În Cneajevo chiar, soldați cu grade la mîneacă și ochelari peste urechi iese din două clădiri mari, lingă o fabrică de spirt. Aceștia sînt bacalaureații sau absolvenții de gimnasiu cari fac curs de două clase, foarte serios, înainte de a fi ofițerii de rezervă gata de ispravă de cari aū nevoie Bulgarii.

Armata, *voina, armia*, — aceasta e mîndria Bulgariei. Toți soldații sînt îmbrăcați bine, mai toți aū înfățișarea mîndră, și ni se spune că ei ca și superiorii lor nu doresc nimic mai mult decît războiul, cu Turcii pentru Macedonia, cu noi, «Vlahii mămăligari», pentru Dobrogea, al cărei nume îl poartă o stradă din Sofia și, ce e mai mult, un

regiment¹. Sînt, în cea mai mare parte, în această țară fără orașe, feciori de la țară, cu pămînt și cu rost care-î face să nu atîrne de nimeni. Ofițerii lor sînt alți flăcăi de la țară. Și unora și altora li s'a spus de acasă, unde și babele doresc să vadă steaguri biruitoare, că Bulgaria trăiește numai pentru întregirea ei pînă la gurile Dunării, pînă la Adriatică, pentru îndeplinirea «idealului național». La școală, în vorbe aprinse, dascălul de sat, care poate da *80 la sută* cărturări, li-a lămurit în graiul aprins aceleași lucruri.

Tot acestea se vorbesc în frăția de casarmă a ofițerilor cari duc, între ei, ca o viață de școală iubită în splendidul lor club din Sofia, totdeauna plin de oaspeți (cei însurați aduc și femeile); atîta discuție este și între ofițer și soldat, oamenii de același trup și de același suflet, de aceleași deprinderi (ofițerul se îndoapă cu pîne și ceapă). În ziare, în cărțile pentru popor se vorbește numai de Turcul rău și de Românul obraznic. Unde s'ar uita, la geamurile librăriilor și tutungeriilor, el vede în cărți poștale, tablouri, chemări la jelanie chipurile acelor ce au luptat și murit pentru Macedonia: de la Boris Sarafov la colonelul Iancov și la atîția ofițeri din armata activă, cari au mers la răscoală ca la război, cu sabia și pușca Prințului și au fost măcelăriți de păgîni, lăsînd oricărui

¹ Dar vechea Dobrogea istorică se coboria pînă la Varna, așa încît, pe lingă Dobrogea rîvnită de Bulgari, este și una pe care ei o stăpînesc.

bun Bulgar misiunea sfântă de a-î răzbuna. În meetinguri, care hotăresc de fapt soarta țerii, în cafenele și cîrciume, de asta e vorba.

Pe de altă parte, ei văd cum în vre-o treizeci de ani provincia turcească a ajuns un Stat sigur și mîndru, înzestrat cu atîtea din organele de viață ale unei țeri moderne. Cit rost are străinul în această înnaintare, antreprenorul frances, italian, pentru care face misiune agentul diplomatic al țerii sale, antreprenorul evreu de la Dunăre, învățatul, organizatorul german, ceh,—aceasta nu vrea s'o vadă. Se gîndesc la bandele care aū ajutat la 1877 liberarea, și care se văd și pe monumentul Țarului liberator, se gîndesc la rușinarea Sîrbilor în războiul nebun început de aceștia, se gîndesc la strălucita lor infanterie, toată permanentă și pregătită bine printr'un serviciu militar de doi ani, se gîndesc la ofițerii și generalii lor cu școală de războiū, formați în Rusia, Germania, Italia, se gîndesc la cele nouă corpuri de armată ce vor putea scoate în luptă după zece ani, față de cele patru corpuri ale Romăniei, și sîngele li se suie la cap : nebunia megalomană-î cuprinde.

Își mai amintesc apoi de trecutul împărătesc al evului mediu, de domnitorii din Preslav, Ohrida, Tîrnova, ce-și ziceaū Țari, Cesarī, la stăpînirea ce aū avut-o ei peste tot pămîntul dintre trei Mări : Marea Neagră, Adriatica, Arhipelagul, și, cu gîndul la Simion, la Ioan Asan, ei uită o mie de ani de umilință, de nimicnicie. Un *Quo non ascendam*

se ridică din gîtlejurile celor 4.000.000 de Bulgari liberi cari n'aũ în mijlocul lor decît doar insula străină a 500.000 de Turci, țerani bătuți de Dumnezeu. Unde nu putem ajunge oare, cred și spun ei, de la ministrul care cutează astăzi să bată din picior pînă și agentului venit de la urmașul Țarului liberator, pînă la teighetarul care expune la vitrină pe Abdul Hamid Sultanul legat supt falci, și pe «generalul Popesco», din «armia romînă», călcînd ca un bocîncar cu chipiul pe ceafă, pînă la ultimul țeran desprețuitor pentru Sirb, pentru Grec, pentru Turc, pentru Vlah și încălzit de idealul lui «Bai Ganciu». Toți rîvnesc Împărăția Balcanului, de la Arhipelag și Bosfor pînă în coamele Carpaților, și nimic nu i-ar putea le-cui decît o mare înfrîngere pe care, mai ales în interesul lor, li-o doreșți din toată inima.

Dacă ar avea gata reorganizarea lor militară, ei ar începe mîine războiul hotărîtor. Și dacă ar avea și bani... Însă Finanțele principatului, în care se înfruptă mai toți funcționarii cei mulți, creați pentru scopuri electorale, sînt într'o stare care nu se potrivește cu ambițiile cele mari ale poporului. În cutare case frumoase, ca acelea pe care familia Gheșov le-a clădit din moștenirea marelui ban-cher bucureștean Evloghie Gheorghiev, stă delegatul frances al «Băncii de Franța și Olanda», care se îngrijește, din palatul său, de împărțirea benzilor pentru cutiile de chibrituri și de vînzarea

mărcilor poștale pe care Bulgaria le-a pus amanet la ultimul ei împrumut desastros.

Ca prin toate localitățile bulgărești mai mici, nu e nimic de mâncat la Cneajevo. Este totuși berărie, pe care o ține un biet bătrîn, Ungur de neam, care a făcut, ca fecior în București, bani pe cari tot un Român, luîndu-î împrumut fără soroc pe lumea aceasta, l-a făcut să-î piardă. E o mare murdărie în biata lui odaie de oaspeți (de alminterea, întia berărie din Sofia, «La racul roșu», ținută de un Evreü, nu e mai curată) și, ca să putem avea doritele chifle, trebuie ca moșneagul să meargă să le cumpere la unul din vînzătorii rătăcitori.

CAP. X.

SOFIA ÎNTR'O ZI DE LUCRU.

Avem soare a doua zi, cu toate că norii nu-și aü astîmpăr. În ziua de lucru ce se începe, strada de negoț are multă mișcare, multă murdărie și multă coloare. Țeranî urîți din jurul Sofiei trec în ilice albastre cu găitane albe, femeî cu fustele roșii duc de căpăstru cîte un măgăruș bleg, cu ochii în cearcane albe. Iată un cilibiü turc care trece pe căluțul său de munte: are hainele cusute cu fir și în cap poartă, în loc de fes, un fel de înnaltă scufie albă; un Sancho Pança musulman, pe o biată drîglă, îi merge în urmă. Din toate părțile răsar călăreși. Țigance turcești strigă panere, supt povara căroră se îndoaie; Țigance creștine aleargă cu

prunculețul în brațe după două *stotinchi*¹ de bacșiș; solemn pășește Țiganul bătrîn cu cealmă vărgată

Port țărănesc din Bulgaria.

și papuci tîrîiți; cite un Țigănuș îți face semn să-ți

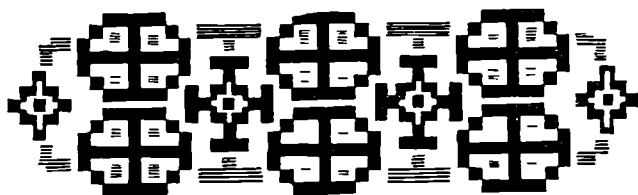
¹ Banî.

curățe ghetele. Măcelăriile puturoase, prăvăliile de zarzavaturî ce se răsfață între magazinele de galanterie ale Evreilor, sînt pline de femei ce-și garnisesc coșul ; se văd destule slujnice în costum de țară, pentru familiile ce trăiesc european și nu-și mai aû paturile în salon și sofrageria în bucătărie. Funcționari cu barbișoane, care de care mai ascuțite, ca niște puî de lipitoare, merg încetinel la slujbă. Gazetele se cetesc în cafenele, și un individ gros, care vinde suplimente telegrafice despre întîmplările din Filipopol, le pune supt nasul fiecărui trecător, strigîndu-î numele foii în urechi. Pe marginile de piatră ale grilajelor, vînzătorii de cărți înșiră broșuri ieftene despre războiul dela 1877, despre cel cu Sîrbii, despre Macedonia, despre oftică, precum și rugăciuni, povești de știință, igiene populare și cite un roman ieften de-al lui Ivan Vazov. Pretutindenî, răzbate nasul Evreului mirosind pradă, și Macedoneanul își amestecă șalvarii de abà cu șireturî albe. Ba am văzut trecînd și un *pater* franciscan cu capul gol tuns la creștet, cingătoarea de funii și mătăniile în mîni.

CARTEA A III-a.

ÎN FOASTA RUMELIE ORIENTALĂ.

CAP. I.

DE LA SOFIA LA FILIPOPOL.

Mergem spre Filipopol, unde, cu atitea case dărimate, Bulgari împușcați, Greci rușiți în bucăți, cavalerie pe strade și stare de asediu, trebuie să fie foarte interesant.

În așteptarea trenului Convențional, care vine de la Belgrad tăind de-a curmezișul Peninsula Balcanică, gara e plină de lume. Fiecare intră, iese și face ce găsește de cuviință. Francese din societatea internațională vin să mai treacă un șfert de ceas, o treime de cîntărețe de șantan, cu ochii strașnic de făcuți și cu fața tămînjită de pudră, aruncă ochiade supt paza tatălui, mamei, persoane cu privirea tulbure, și a bine-hrănitului cîne de familie. Cîțiva ofițeri și mulți jandarmi. Iar pe o bancă represintanții filosofiei locale, tineri increzuți ca niște nihiliști cu bomba în buzunar, cilțoși, ră-

zăluți pe buza de sus, înzestrați cu ochelarii ceruți de pătrunderea lor, privesc îndrăzneț lumea, și mai ales femeile.

Cînd trenul apare înaintea peronului foarte îngust, e un asalt nebun, mai ales într'un vagon de clasa a II-a, care duce Armeni, Evrei, Nemți cu cărți mari legate în roșu, doamne de toate naționalitățile. Vagoanele sînt tot bulgărești, deci foarte puțin încăpătoare. A găsi un compartiment de patru locuri cu un singur călător care să fie Neamț și să se ducă îndată, cu toate complimentele, e un mare noroc. Pronia cerească ni-l păstra nouă.

Un timp, mergem cu noul tren S. D. J. pe platoul, pe luminișul de munte al Sofiei. E tot plin de roadă, și se văd sătenii legînd și cărînd, cu căruțele trase de bivoli și boi, snopii.

Apoi iarăși Balcanul răsare, cu strîmtorile lui de lespezi sure, cu coastele-î roșii pe care cresc atîtea flori vinete, străvezii aproape. Îndată, pe pamîntul, tot bulgăresc (de și aici prințul Ferdinand e numai guvernatorul în numele Sultanului al provinciei autonome Rumelia Orientală), al Ținutului nou, cele două linii de înălțimi se învîlmășesc între ele, înfățișînd privirii rupturi adînci, cu paturi pietroase pentru pîraie acum secate de vară, muchi și prăvălișuri, unde pata de aur a miriștilor se face tot mai rară, covoare sărăcicioase de copaci răzleți și de tufișuri pitice, iviri

de piatră albă, roșie, în dîri și mușcături, căpițe de fîn în livezi cosite și uscate.

Stațiile sînt mai dese aici, și trenul se oprește destul la dînsele. Dincolo de valea Ischerului, e Ihtimanul, cu multe țesturi roșii de căsuțe nevăruite, risipite în neorînduială și cu un vîrf țepos de minaret. Cărțile poștale ilustrate dau pentru împrejurimile Ihtimanului un port turcesc, cu pînzeturi supțiri horbotate, scurteici cusute cu aur, copci de brîu și hobote de cap. Ceva mai departe, am văzut însă numai polcuțe cu guler de oraș, fote roșii-deschis fără nici-un desemn sau numai cu cîteva dungă. Bărbații au șalvari, poturi, papuci, ilice, mai mult negre; căciulile au forma de fesuri.

La Costenița-Bania, două localități vecine pe care le unește linia gării, sînt mine, pe care începe a le exploata o companie englesă. La gară sosesc Englesii cu pălării apărătoare și mustăți blonde tunse asupra gurii și multe doamne elegante, ce se coboară din trăsurile cu zurgălăi ale țeranilor. Linia trece pe lîngă coșul înalt al exploatației.

Acuma, iată, într'un adînc sat de stîncă, o apă sură ce țîșnește în spume. Aceasta se joacă năvălind și ocolind pe rînd bolovanii mari amestecați în prundul ei; ea se luptă, freamătă, vuieste în josul stîncilor mari și, la oprirea în stații, glasul neastîmpărat al valului biruiește une ori. E riul cel mare al Traciei, Ebrul de odinioară — și azi se zice *Ibăr* unuia din izvoarele lui —, Marița Bulgarilor, cîntată în imnurile lor de război. De acum

înnainte până la Filipopol, la Adrianopol vom avea

Port diu împrejurimile Sofiei.

de tovarășă pe această sfătoasă fiică a Balcanului,
cu mâniile răpezi.

Trecem tot prin cuiburi de munte negre și roșii, cu pereți de noroiu, ferestuiți mărunte și cerdace de lemn vechiu. La Belovo, care sosește în strigătele de *vodița* ale băiețașilor din gară, întilnim trenul ce vine plin din Constantinopol. Se vind și pere mărunte și mere de o mărime neobișnuită; mari depozite de lemnărie se ridică în toate părțile.

O aprigă ploaie de munte mătură acum întregul cîmp larg ce se desfășură de aici înnainte între cele două rînduri de înnălțimi ce mărgenesc cursul rîului ascuns. Marile lanuri de porumb încep să se desfășure iarăși.

La Sarambeiü,—gară sură cu margini roșii la fe-restre, șef cu căciulă de voluntar macedonean și cu reveruri verzi la surtucul de șaiac foarte deschis. Din tren se coboară o țerancă voinică într'un prea-frumos port cu floare roșie în păr și, pe mîncei sus, cu un fel de brățară de dungii colorate verde puternic; o întreagă bogăție de mărgel și alte podoabe îi încunjură gîtul. Rumelioți în port turcesc împart piersici și mere de cele mari. Gara măi înfățișează funcționari nevăzuți până acum, cu un fel de șăpci al căror cozoroc se apleacă înnainte ca la chipiurile studenților bucovineni. Sint de la «Convenționalul» nostru, pe care-l exploata odată baronul evreu Hirsch și care păstrează încă funcționarii săi speciali, Greci, Armeni, Jidovi. Un port de țară nouă e acela al femeii ce poartă la fiecare margine a scurteicii și fusteii sale o

largă bandă de aur bun. Apar și cele d'întăiū vagoane care poartă de-asupra cifrei romane a clasei ușoara zgîrietură colorată a numărului turcesc.

La Sarambeiū, Turculeji smoliji, cu o bucătică de fes pe cap, umblău lela, cu lădițele văcsuitorilor de ghete. Turcimea a început iarăși. La Tatar-Bazărgic, veche așezare de Nogaî, din porunca Sultanului, vizitiū umblă cu fes și, lîngă hainele moderne saū caftanele țerănimii, lîngă potcapul și anteriul vre unū preot, păzește ușa un Turc cu turbanul supțire și înnalt și veșmintele foarte strînse pe trupul mlădios.

CAP. II.

FILIPOLI. TRECUTUL.

O stîncă sură, cu liniū ciudate, se ridică de-asupra cîmpiei roditoare cu miriști, lanurî de porumb și pilcurî de vie oloagă. Apoi o a doua, a treia; mai departe sînt și altele. Între ele, pe ele se desfășură un haos de clădiri prăvălite, obișnuitele zidurî negre și coperișurî roșii. Pe o înnălțime în marginea liniei se căznesc de vre-o plecare o ceată de Turci, cu fesurile și turbanele bărbaților și lungile hobote negre ale femeilor ce aleargă din loc în loc, sfioase și dezmetice, cum sînt totdeauna Turcoaicele, ca niște liliaci zăpăciți de lumină. Un public creștin, decî bulgăresc — căci Grecii se ascund bine după sălbătăciile de acum două zile —, ocupă gara.

Ni se recomandase un otel Feller, din partea celor de la otelul din Sofia: aceia însă erau Evrei și prin urmare de același neam ar fi și aceștia de aicea. Este însă o înlesnire în aceasta: portarul Fellerului, pe care-l găsim la coborîrea din vagon, vorbește românește întocmai ca și noi. E un Evreu născut în țară.

Strada care începe de la gară, e foarte bună: are un oarecare pavagiū de șosea, care nu scutură prea rău și nu e nici noroios. De o parte și de alta, sînt case particulare tot așa de îngrijite aproape ca în porturile noastre. Mai încolo, începe scuturătorul caldarîm cu lespezile mari neorînduite, care te zghihue de moarte. Strada cea mare cu caldarîm trece printre case în mare parte cu două rînduri — otelul din fața noastră, botezat *Métropole*, are chiar trei. În aceste case nouă și europene, clădite toate după focul cel mare din anii 1840, sînt prăvăliile, mai obișnuite, pare-că, pentru ochii noștri decît cele din Sofia. Și mai departe sînt bucăți de pavagiū turcesc, pe care scîrție dureros și pîrîie amenințător trăsurile țeranilor și ale Turcilor. Dar șirul caselor mari ce adăpostesc prăvălii s'a mîntuit aice: nu mai întilnești decit doar vre-o clădire răzleață de școală, de autoritate sau de vilă.

Ceia ce te lovește de la început, e că ai a face în acest oraș, nu numai cu un sălaș omenesc vechi de 2000 de ani, încă de la Filip al Macedoniei, tatăl lui Alexandru-cel-Mare — ceia ce te trimete

la Por Împărat și la lupta cu furnicile, — ci cu un oraș ce-și are vechimea și în epoca modernă. El nu s'a ridicat dintr'un fost sat turcesc spîrcuit și risipit de Poliție și Primărie, ca Sofia, ci s'a alcătuit de la sine, prin puterile sale proprii. Turcii cuceriseră pe la 1370 cetatea de graniță, păzitoarea clisurilor întărite ale Balcanului și Rodopelui, așa de dese orî smulsă de Bulgari de la Bizantinii și de Bizantinii de la Bulgari, până în ceasul peirii amînduror stăpînirilor creștine din Balcani, și o prefăcuseră într'un cuib al lor, sărac și murdar, trăind în lene din război și din mila lui Dumnezeu, — de la o vreme numai din aceasta. Anumite meșteșuguri, de lucru al mătasei și bumbacului, făcură să se adune iarăși creștinii în veacul al XVIII-lea. Veniră Bulgari, Greci; n'aŭ lipsit nici Vlahii, Aromîni din înfloritorul Moscopole macedonean. De bine de rău, tot a mers cu negoțul, și orașul s'a dezvoltat potrivit cu timpurile. Unele familii aristocratice, dintre beglicii cari luaŭ în arendă strîngerea birului pentru Turci, a *beilicului*, ajunseră chiar la o însemnătate mai mare. Dintre acești oameni de sînge mai mult bulgăresc, dar de limbă grecească a fost Ștefan Vogoridi, boier român, Caimacam al Moldovei în 1821, și fiul său Nicolae, soțul fetei poetului Conachi, și el însuși Caimacam moldovenesc la treizeci de ani după Ștefan. Ba încă acest Ștefan era să fie Domn al Moldovei, dacă i-ar fi izbutit planurile șirete pe care le iscodise

atunci, în zilele revoluției grecești, împotriva căreia a fost.

Cînd a venit războiul de eliberare, a căruia ultimă luptă s'a dat în cîmpia aceasta de supt Filipopol, care a văzut și alte înfrîngerî — Filipopolul era un oraș oarecum european.

Tratatul de la San Stefano îl dăduse cu toată Rumelia Orientală noului Principat bulgăresc. Revisuirea acestui tratat de Sfatul cel mare al diplomației europene făcu din vechiul Filibe al Turcilor, din Plovdivul său Plovdinul Bulgarilor Capitala unei provincii autonome fără nici-un rost, cu guvernator numit de Poartă pe un număr de ani mărgenit. Bulgarii sînt însă cu mult cei mai numeroși în oraș, ei aveau, pe lîngă aceasta, o încredere fără marginî într'înșii și priviau revoluția ca datoria cea mai sfîntă a lor. În 1885 ei goniră decî pe al doilea Pașă creștin care-î guverna și proclamară principe al Bulgariei unite pe Alexandru I-iu, care îndrăzni să primească. Europa a refusat titlul, dar a îngăduit faptul.

Bulgarilor aceasta li ajunge. Ei nu s'au arătat însă vrednici de această îngăduire printr'o muncă stăruitoare întru prefacerea orașului. Puține lucruri s'au adaus în ce privește stradele, clădirile, chiar așezămintele, de la luarea în stăpînire a țerii de către dînșii. Totuși văd o canalizare parțială făcută de Belgienî, precum luminarea cu acetilenă o făcu o firmă din Stockholm. În schimb, ei au uneltit și mai departe, împotriva concurenților ce rămăsese,

Grecii bogați și luminați, cu cele trei mari biserici, cu școala și gimnasiul lor. *Soluția* a dat-o prin faptele de acum două zile, pe care Cîrmuirea le-a tolerat și ale căror rezultate le-a consacrat.

CAP. III.

FILIPOL: RASCOALA ÎMPOTRIVA GRECILOR.

Altfel n'ai crede că așa de puțină vreme a trecut de cînd oamenii aceia cu căciulile mici, cu mersul domol de Orientali, conduși de tinerii aceștia cu înfățișare pretențioasă, cu ifosuri europene, aș spart geamuri, aș prădat prăvălii și aș vărsat sînge. Potrivit cu veșnica iubire de odihnă a Răsăriteanului, în cerdacele caselor de pe șosea stau, așteptînd ceasul primblării răcoroase de sară, femeii gătite, — cele mai bătrîne împletind la ciorap, o operă a vieții lor, cele tinere privind pe pușini trecători, rarele «faițoane» ce merg spre gară sau spre oraș. Cafenelele, unde se cetesc mult ziarele, par liniștite. Poliție nu e mai multă decît de obicei. Se prezice totuși că Lunea viitoare, cu voia Guvernului, se va lucra și mai departe la desăvîrșirea «idealului național».

Birjarul în jiletcă ne va duce, pentru trei lei pe ceas, în toate colțurile orașului. Și cu ce se poate începe o asemenea vizită, decît cu bisericile *cuce-rite*?

Cotim printr'o strădiță din dreapta, la colțul unei

marî moschei, lucrată din bolovanî prinşi în cărămidă. Îndată ne trezim în mijlocul unui bazar vioi şi spurcat, în care se îndeasă supt pînze fără culoare negustori mici, de tot felul de lucruri, împreună cu soldaţi în ţinută de hoinărie şi cu Turci ce umblă din loc în loc căutîndu-şi un rost. Ni se spune că putem vedea marea lor moscheie, şi cu o simţire de adîncă sfială trec pentru întăia oară pragul unui loc de închinare musulman. Rogojini sînt aşternute în toată întinderea sanctuarului, care arată întunecat supt înnaltele cuple goale pe care sînt însemnate numai, cu roşu şi albastru, în chip destul de aspru, florî. Într'un colţ, un Turc stă în genunchi, incremenit într'o rugăciune mută. Nicî-o putere din lume nu l-ar face să întoarcă capul.

S'a adunat lume în jurul nostru. Cutare Turc tînăr, numai cu fesul, e de părere că nu putem înainta cu ghetetele în picioare. Un bătrîn bărbos, cu cealmă, e mai îngăduitor; părinteşte, el ni dă sfatul, mai mult şoptit : «haida». Iar lumea de afară cască gura la noi, mormăind bulgăreşte şi turceşte,—simpatie saŭ antipatie, cine poate şti. E mai bine să plecăm decî.

Sintem într'o stradă îngustă şi neagră, de o parte şi de alta a căreia sînt case moarte, înjghebate din lemn tencuit şi vărut; rîndul de sus iese asupra stradei, cuprinzînd haremul, de astăzi saŭ de odinioară, sprijinit pe pîrghiile de lemn arcuite. Ţipenie de om nu calcă pe aice. Apoi iată că de-asupra

unuia din obișnuitele ziduri de împrejmuire, peste care trece une orî și cîte un șfichiu de vie tînără, se înalță o mare cupolă cu cruce. La poarta de

Tip de Turc de la țara.

intrare e strînsă multă lume, și venirea noastră e privită cu mult interes bănuitor. E vre-un dușman? Vre-un funcționar de la Sofia trimis în cercetare?

Căci acesta e locul unde s'a cules mai multă pradă, ređuta cea mai însemnată a Grecilor învinși.

Strădița se mai chiamă Sf. Marina. Dar chipul sfintei de-asupra ușii e zgîriat, îmi pare.

— Aici e Sf. Marina, întreb ?

— *A fost.* Dar am botezat-o. Și pe aceasta și pe alte biserici grecești. Acum îi zice Sf. Boris.

Un preot, foarte cuviincios îmbrăcat, și un număr de domni în costum de oraș, cari par să fie eforii bulgari din nou aleși, ne duc înlăuntru. Strălucită biserică : stîlpi mari cu capitule corintice, iconostas săpat măiestru, cu chipuri de berze, de păsări fantastice, de pajeri cu două capete ; foarte bune zugrăveli pretutindenă. Preotul ne duce și în altar, și aici el ni spune, prin talmaciul evreu, că prin 1860 Bulgarii au clădit biserica, pe care Grecii au știut s'o răpească pe urmă. Iar acum s'a făcut dreptatea. Și el încheie sentențios : *Suum cuique.*

Icoanele au însă inscripții grecești : la toate s'a șters cea de jos ; numele sfintului a scăpat însă teafăr și vorbește în limba dușmanului : cu toate articolele înfocate împotriva Patriarhiei din ziarul local *Nova Marița*, nu sînt așa de sigur că Bulgarii au fost ctitorii cei d'întăiu. Și e atîta ură necreștinească în toată această năvălire și înstăpînire a bisericii... Totuși, firește că dăm și noi la plecare leul nostru pentru... Pentru Dumnezeu știe ce, și poate și părintele care îl primește, petrecîndu-ne pînă la poartă.

Auzim un clempănit, ca de două scînduri foarte

uscate ce se lovesc iute. Mă uit în sus, de unde vine zgomotul, și văd doi cocostirci albi și trandafirii așezați sus pe cupolă, păzindu-și cuibul mare de paie. Ce știu ei de acolo de schimbarea cea mare pe care a îndurat-o Sf. Marina, *bărbăindu-se* în Sf. Boris! Poate că, în urletele mulțimii, ei, speriați, vor fi zburat ceva mai departe, cu lungile lor aripi deșirate. Apoi, când s'a hotărît biruința, s'aă întors, și, acum, spre sară, staă la sfat gospodărește pe lăcașul de dihonie: clap-clap, clap-clap!

Vizitiul crede că trebuie să ne ducă pe la toate bisericile *botezate*. Mergem din caldarim în șosea, din șosea în moalele drum nepietruit, trecem dintr'o strădiță în altă ulicioară și mai strîmtă, vedem peste ziduri de piatră aspră vechi cupole de țigle rupte și șterse, fără cruce, ceia ce înseamnă o geamie; rătăcim cu ochii de la o căsuță închisă la altă căsuță închisă, de la o poartă fără închizătoare la alta, zărind grădini de trandafir și de tot felul de flori — și poliția e un raiu de grădină sălbatecă —, șiruri de haragi încărcăți cu vie, ca în Italia, și la fiecare gospodărie, pe prag, pe rogojină, pe zdrențe sau pe pămîntul gol, toți sînt afară, așezați în răgaz. Copiii se joacă, se tăvălesc în praf, femeile, cu cîrpe sau cu înnalte coafuri europene, împletesc sau staă pe gînduri; bărbații joacă table, cărți; Turcii n'aă nevoie nici de atita, ci fumegă din ciubuce la porțiță sau dorm pe la-

vițe; în cutare ciubotărie, croitorie musulmană, cadinele aū încremenit pe scăunașe, imbodolite la față, sfātuind tainic cu nevasta meșterului.

Am văzut biserica Sf. Haralambie, cu chipul cuviosului strivind supt picioare pe dracul; răsboțezată, ea nu mai e însă a vechiului ocrotitor. Am văzut noua, mărișoara biserică bulgărească și altele mai vechi, care se cunosc de afară numai prin *firma* cirilică, scrisă pe un portal. Hotărit însă că nu vom întâmpina lucruri vechi. Atunci, după dorința noastră, sîntem duși spre «Biblioteca națională», unde bucheresc cițiva tineri pe puținele cărțuli, spre gimnasia, și trebuie să luăm calea pe lingă rîu.

CAP. IV.

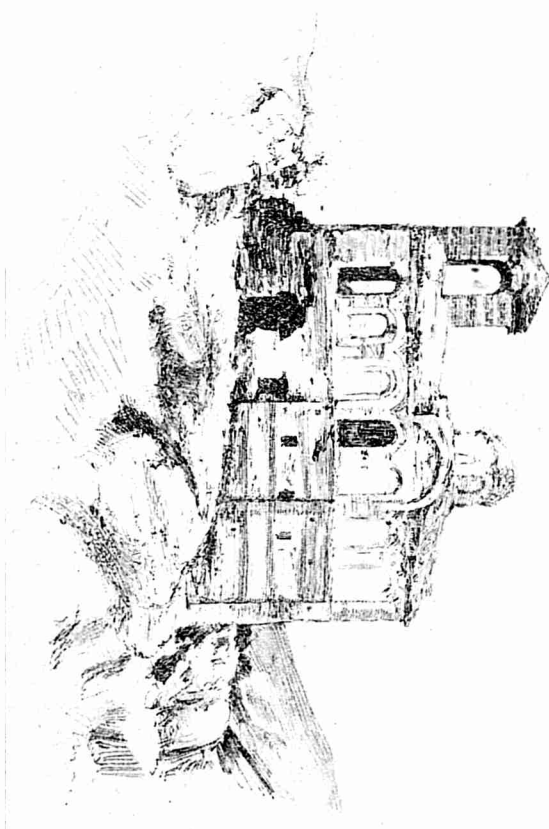
CE SE POATE VEDEA ÎN FILIPOPOL : VECHI ȘI NOUĂ.

De o parte, ziduri de fabrică închisă, dincolo de care se lucrează pînzării, bere, de doi Nemți; spirt. Un drum strîmb, prăfos și puturos urmează malul. Jos, riul se desfășură leneș, gata oricînd să îngăduie un ostrov de mîl între undele lui ațipite. E larg, dar gălbui, murdar, împovărat de tot ce leapădă orașul, și nimic nu-l mai arată a fi prinosul de răcoare și viață al Balcanului.

Țermul acesta e viū. Într'un loc, pe un fel de cerdac de lemn, doi creștini cu fața îndobitocită joacă cărți sau table. Aiurea, un dirz călăreț cu căciula stă în mijlocul apei. Un întreg grup de femei

așteaptă amurgul să se scalde, și o Turcoaică ce

Vechea biserică grecească din Stanimaca, lângă Filipopol.

a făcut baie, înfășurată într'un șal rupt, șters, rînduiește pe iarbă, spre uscare, zdrențe fără nume.

Am văzut marea clădire tristă, puțin curată, a Gimnasiului bulgăresc, din care iese dascăli înceși cari se uită bănuitori la noi, pe cînd mai departe un jandarm salută și un factor de poștă trece în pas de defilare. Sus, e așezat frumosul edificiu al gimnasiului grecesc, care stă acum pustiū, sfărîmat, cu fereștile sparte. Pe stîncă e prinsă și o biserică spre care nu credem că trebuie să ne mai urcăm.

La întorsul spre otel, trecem pe la frumoasa biserică catolică. Pe lîngă episcopul bulgăresc și cel grecesc, orașul are și un episcop latin. El se razimă pe Pavlichienii catolici din acest loc și din Ținutul incunjurător. Odată, pe la anul 1000, Filipopolul întreg era al ereticilor, mai mult Armeni, aduși de voința Împăraților pentru a păzi granița bulgară: tot bogomilismul bulgar a intrat pe această poartă. Cu vremea, ei s'aū împușinat: cutare Turc întunecat și butucănos la față e un fugar al vechiului pavlichianism. Episcopul nu e lipsit însă de credincioși, și Franciscanii lui, ce se văd foarte mult, aū destul de lucru. În ultimul timp, Monse-niorul Menini a crezut chiar că poate aduce la catolicism, de ura Grecilor, toată Biserica bulgă-rească, și scrisese lui de îndemnare în această pri-vință sînt cunoscute.

S'a lăsat acuma sara, și luna strălucește limpede. Pe stradă jos merg în primblare oameni cari poartă mai bine haina europeană decît cei de la

Sofia, femeii destul de gătite fără a fi ridicole, fete de școală, în uniforma pe care ministrul Șișmanov a adus-o de la noi, din România. Trăsurile așteaptă în zădar pe piață. Toată lumea trece încet, și nu se aude alt zgomot decît clempănitul sec al berzelor de pe coperișuri.

Noaptea, cariul îmi toacă în odaie, rozînd și rupînd neobosit în mobilele vechi ale otelului. Aflu că proprietarul nu e Evreu, ci un Arnăut, un adevărat Șchipetar, ba încă un Șchipetar patriotic. Pe scări se desfășură o hartă a Albaniei întregi, înfățișînd, de fapt, tot Apusul Peninsulei Balcanice cu numirile naționale albanese. Aiurea, aflu ziarul italian *La nazione albanese*, care se publică undeva în Italia de Sud, în Catanzaro, de avocatul Lorecchio, o gramatică a limbii albanese și un chip al lui Scanderbeg, «regele Macedoniei și al Epirului».

Rătăcesc pe strada cea mare, pe strada «europeană», aș putea zice, și văd pretutindeni urmele vitejiilor de Duminecă. Chiar lîngă locuința noastră, e cu totul sfărîmat clubul grecesc, al cărui lemn iese la iveală prin sfărîmăturile tencuielii: o lampă mai atîrnă în gol, în rîndul de sus. În față, prin fereștile rupte, cu cercevele cu tot, ale unei cafe-nele grecești, țerancele în haine întunecate, fetele de la țară cu fusta scurtă, ca a unguroaicelor și cu codița pe spate, în sfîrșit cîte unul dintre tîrgoveți se uită la amestecul fără nume de scaune cotonogite, de afișuri sfîrtecate, de lămpî trîntite,

de registre zdrențuite care acopăr tavanul, pe cînd clădirea însăși, de lemn și tencuiala, pare cutremurată. Mai departe friserii, prăvălii de ghete, de haine sînt în același hal ; lacătul e pus la ușa acoperită în grabă, ca și fereștile, cu scînduri bătute în cuie. Odăile de locuit n'aŭ suferit mai puțin decît prăvăliile. Năvălitoriŭ aŭ lucrat cu plan și o deplină cunoștință a lucrurilor, supt comanda preoșilor și a unui medic, cel mai mare din oraș, mi se spune. Se aude că, deși se fac cercetări — am văzut pe preotul de ieri de la Sf. Marina între patru ofișeri, și nu părea tocmai mulțămit,—se vor da numai despăgubiri Grecilor supuși străini (cei ce sînt cetățeni bulgari, nu cutează să deschidă gura), iar bisericile vor rămînea pentru totdeauna ale biruito-rilor. Aceștia știu, de alminterea, foarte bine aceasta, și pe una din porțile ce duc prin curți de flori la bisericile ascunse, am văzut răsfățindu-se inscripția nouă : biserica Sf. Eftimie, scrisă în slove mări chirilice, pe cînd în față, la o foarte frumoasă casă cu curtea pietruită, ca pretutindenŭ la oamenii cu stare, și împodobită, iarăși după datină, cu colțuri de vie și un bielșug de mari oleandri în ciubere, data clădirii în litere și în limbă grecească, rămăsese neatinsă.

Părerea că nu se va trage nimenŭ la răspundere e întărită, de altfel, și de atitudinea preseŭ ofici-oase. Ziarul Guvernului dă, într'o caricatură copilărească, pe un preot arătînd crucea, ca o sabie sîngeroasă de biruitor, unei familii de Greci oplo-

șită într'un colț ca niște cerșetori caraghioși, despoiați de toate și umili.

În acest loc, unde se urăsc așa de mult Grecii, Armenii se îmbogățesc însă în voie, avînd unele din cele mai bune prăvălii, și adesea întilnești numele Evreului spaniol care nu e mai puțin bogat. Acestealte neamuri nu sînt privite ca primejdioase.

Pe strada din fața noastră e multă mișcare. Trăsurile află de lucru, dar duc une ori cîte șese și mai mulți clienți îngrămădiți cum pot: caii din partea locului aū, în adevăr, o putere de tras și de răbdat uimitoare și sînt în stare a căra o așa adunătură omenească până sus, în vîrfurile unei *tepe*, unui deal, din acelea ce alcătuiesc orașul. Țeranii duc de căpăstru cîte un căluț, un catir, un măgar, după care vine altul și altul, legați în șir și ciocnind răbdător caldarîmul, copleșiți de arșiță; desagi, unelte, poveri îi încarcă de nu li mai poji vedea pielcica. Prin ulicioare, la potcovăriile fără geamuri la ferești, măgărușul așteaptă rîndul său lîngă uriașul bivol negru, cu coarneaue răsfrînte. Căruțe acoperite cu covergi de țoale murdare, cară făcute numai și numai din lemn, mîinate de Turci cu fesuri, cu turbane, de Tatarii spîni, cu cealmaua înaltă și haine ce par cusute pe dînșii; ele duc poloboace din vrana cărora se scurge vinul roșu. Copilașii de Turc, *banabacii*, își fac de lucru în toate. Apoi domni și doamne ce poartă bine haina europeană, ofițeri voinici și dirji, cari n'aū gîndul la «curte», popi bulgărești cu potcapul mare, popi

armenești cu potcapul scurtat și mîntuit cu un vîrf; ba până și perechi turcești tinere, femeia, cu fața aproape descoperită, dar cu gîtul bine ascuns în broboadă neagră, cu ochii în pămînt și ținîndu-se totdeauna cu un pas în urmă față de bărbatul mîndru, cu fes și haine europenești.

Mergem spre Sahac-tepè din vîrfurile căruia, împodobit cu un turn de ceasornic, ni se făgăduiește cea mai întinsă și mai frumoasă priveliște. Străbatem strade de ziduri închise, de porți ce lasă să se vadă via și olendrii, grădina tuturor florilor și cite un chip de copil, de fată, deosebit de frumoase. Se par ciudate, în aceste hudiți turcești, tăblițele albastre cu nume patriotice bulgare: Mitropolitul Panareț, părintele Paisie, Svietoslav, Țarul cutare și cutare, până la Caloianul nostru, prinții noi Ferdinand și Boris. De fapt, viața creștină s'a dat așa de mult după cea turcească, încît până și avocatul ține prăvăliuță cu ușile și fereștile deschise, lucrează în vederea tuturor și are ca introducător pe un băiat cu picioarele goale crăcănate în tot largul ușii.

Din cînd în cînd, prin deschizături între case, vezi prăvălișul de coperișuri spre apă, care, de departe, se pare scinteietoare și curată ca argintul. O mahală mărunță se strînge dincolo de dunga ei lată. Dealuri înalte de piatră sură, cu lespezile mari, țin loc de împrejurimi. Pe unul din acestea ne suim, prin alei de grădiniță, și ne aflăm înnain-

tea turnului, care e lucrat turcește, cu scărița îngustă, întunecoasă, întortochiată, tăiată în piatră ca la minarete; și frumoasa inscripție e în litere arabice. Sus, un soldat păzește uriașul ceasornic. El are telefonul la îndămină, și întreabă dacă «profesorii din România» aū voie să scoată capul pe fereastă. Răspunsul e *nu*, și flăcăul suspină: «disciplina e foarte aspră», cu gîndul la bacșiș.

Altfel, cinstit spus, priveliștea, interesantă, nu e deosebit de frumoasă. Orașul nu se poate cuprinde bine cu ochii, riul se împleticește prea mult ca să-l urmărim, munții sînt prea mici și prea departe, și cîmpia prea goală de podoaba arborilor.

După o lungă orbecăire, ajungem, pe lîngă un părete de piatră pecetluit la poartă cu un vechiū soare cu raze, din vremea Turcilor, la ceia ce ni se spune a fi vestita poartă bizantină *Hisar-Capîia*, «poarta cetății». De fapt, e o mare dărîmătură de piatră și cărămidă mult mai nouă, pe marginea căreia cresc din bielșug tocmai florile de cîmp ale noastre, nalba vînată șt mierea ursului. Peste orașul căzut ca într'o prăpastie, privești în față turnul ceasornicului.

CAP. V.

FILIPOL. CATOLICISMUL.

Nemerim singuri, învîrtindu-ne pe lîngă curata, dar prost împrėjuita grădină publică, strădița cu

copaci de bulevard în care se înalță biserica catolică. Ușile sînt închise, și numai niște cerșetori se zgîiesc la noi, mormăind bulgărește. Cercăm la o porțiță de lemn, și ni deschide un băiețaș desculț pe care l-am tulburat de la lucrul unui vulcan de nisip și de noroiu. *Pateriți* apar în veșmintele lor de șaiac negre și cafenii; toți, afară de arhiepiscopul și vicariul apostolic, care stă mai mult în Sofia, și de vicariul său, sînt pavlichienii de aici. Dar știu italienește toți, și în zădar ai căuta la dînșii focul șovinismului bulgăresc.

Ei ne duc în frumoasa biserică mare, cu stîlpi grei de piatră masivă, dar cu întreg coperișul de lemn. O piatră mare albă, în mijloc, cuprinde trupul episcopului Canova, lîngă el e Piemontesul Raynaudi : inscripția celui d'întîiu e în litere latine, a celuiilalt în cirilice.

Ceia ce e mai vrednic de luare aminte este însă mormîntul principesei Luisa, așezat lîngă strana din dreapta. Pe o temelie de piatră obișnuită se înalță un sarcofagiu de granit negriu. O inscripție, bulgărească de-o parte, latină de alta, dă datele acestei scurte vieți de douăzeci de ani în capăt a fetei de Bourbon italian, tînără, neexperimentată, bolnăvicioasă și nu prea frumoasă, care a știut, în cîțiva ani, să se facă iubită de poporul său, prin aceste două mari însușiri, bunătatea și simplitatea. Bulgarii voiau ca cneghina Luisa să se odihnească în vre-o biserică ortodoxă din Sofia ; după multe discuții, în sfîrșit, ea a fost adusă,

zece zile după moarte, în sicriu pecetluit, aici, în lăcașul de închinare al legii sale. Pe mormînt se ridică o statuie, dar principele, intitulat în inscripție «regnator Bulgariae» a poruncit ca ea să nu fie văzută de grosolanii credincioși pavlichienii ai bisericii, și un urît coperiș de lemn spoit o acopere. Ferdinand I-iu nu e dintre suveranii cari respectă prea mult pe poporul lor, și cari sînt, ce e dreptul, rari, chiar și printre aceia pe cari, fără drepturi strămoșești, i-a chemat poporul, așa cum l-a chemat pe dînsul, de li-a pus pe cap o coroană.

CAP. VI.

DUPĂ-AMIAZĂ IN FILIPOPOL.

Încă o primblare pe strada cea mare, după amiazi, supt o căldură toropitoare, pe care o stim-pără însă întru cîtva vîntul ce vine de spre riî și umbra pe care o aruncă coperișurile. Într'o grădină la dreapta, se ridică încă o moscheie, lucrată ca și celelalte în bolovanii cu cadre roșii de cărămidă; cupola cea mare, ca o tichie, stăpînește micile abside schițate la margini. Portița de lemn întredeschisă arată o întreagă aleie de copii oacheși, foarte mucaliți, trîntiți grămadă la pămînt, beți de lumină și de căldură. Prin fund, un sergent de stradă cu sabie și revolver, un adevărat soldat, aduce un grup de patrioți dintre acei cu devas-tările.

Cu toată arșița, se lucrează harnic în cămăruțele umbroase, de meșteri mari și mici, de câte o copilă chiar, fiecare ridicîndu-și din cînd în cînd capul pentru a arunca o privire asupra stradei. Țeranii călări pe călușii de munte, Turcii posomorîți, Tatarii spîni sosesc neconținut în tropot mărunt, pe caldarîm. Spre pod, după alte moschei, mai mult sau mai puțin răslețite de clădirile ce le încunjurau odată, și năvălite de viața creștină, începe colțul avocaților, cu câte doi-trei oameni tăcuți, sămănînd a brutari, cari așteaptă cu fereștile deschise.

Podul e de lemn : lung, prăfos, slab, tremurător. Jos, curge apa galbenă, tulbure ca braga, prin care băltăcăiesc copiii. Ici și colo numai, malul e prins de salcii bătrîne, de plopii mari ai unui cimitir turcesc uscat și pustiū. În față, alte două minarete și un drum de prăvălii mărunte, dincolo de care se deschide cîmpia rodnică pentru drumeții cari, în sunetul zurgălăilor, închiși în butce de formă veche, merg pe la *ciflicurile* lor.

Pe părăi în toate locurile se văd mari afișe roșii care anunță o slujbă pentru Macedonenii uciși de la 1903 înnainte. Slujba se va face în «biserica Sf. Ilie, foastă biserică grecească a Sf. Haralambie». Iscălesc chemarea, pe de o parte, societățile de gimnastică de acolo, iar, de alta, deosebitele bresle din oraș. În unirea pentru scopurile neamului stă tăria acestui popor.

CAP. VII.

DE LA FILIPOPOL LA ADRIANOPOL.

Cu trenul pleacă și un număr din Grecii pe cari i-aŭ înspăimîntat ultimele întîmplări. Cel puțin din vagon, ei nu se sfiesc a vorbi în limba lor rudelor, oamenilor de afaceri de pe peron, cari i-aŭ petrecut. Lîngă bătrînul din trenul nostru sînt două fetițe care vorbesc între ele englezește, — fetele lui.

Cîmpul filipopolitan se desfășoară tot același, sămănat pe alocurea cu movile care cuprind de sigur morminte. Pînă la o vreme, dealurile orașului se mai năzar, — apoi ele dispar față de linia înaltă a Rodopei.

Cea d'întîiă stație e Catunița, lîngă grecescul Stenimachos, care nu se vede. Numele stației e scris și în turcește de administrația «Căilor Ferate Orientale», arendată, cum am spus, vestitului bogătaș evreu, baronul de Hirsch, ai cărui funcționari cu chipie albe par a fi une ori Evrei ca și dînsul.

Stația următoare are un nume turcesc (Pazli) și o veche moscheie cuprinsă de buruiene, care se pare veche. Din case iese numai neveste bulgare voinice și foarte bine îmbrăcate. O fabrică poartă numele, în litere grecești, al Grecului Arvanitides.

Urmează Borisovgrad, nume schimbat, în locul cine știe cărui altul din vremile turcești. Borisul pe care-l pomenește e, neapărat, principele moșteni-

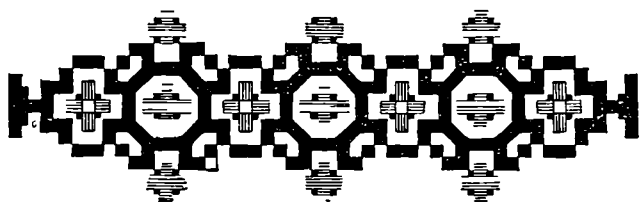
tor al Bulgariei. Țeranî turci poposesc în margine, supt șandramale, cu măgărușii, și la cîmp lucrează femeii ce poartă peste fustele de cit largi fote roșii fără podoabe. Păstorul cu nădragii strîmți are pe cap un șal aruncat ca un turban. Pe finațele de pe marginea Măriței trec încet grupe de berze albe, înnalte.

Apusul înfocat aruncă aur pe apele rîului, care e acum de o lărgime deosebită, întinzîndu-se în voie pe cîmpul moale, între sălcii bătrîne. Pe o înălțime se răsfire case, în mare parte albe, nouă. Trecem pe lîngă un tren militar, lîngă care așteaptă mulți ofițeri, urîți, dar spătoși și înnalți. Un cîmp întreg e prins de lagărul trupelor de graniță, care se exercitează la întărituri, în vederea doritului război cu Turcii. Aici e stația Tîrnovo-Seimenli. De aici o altă linie pleacă spre Nord-Ost, a doua linie a Rumeliei Orientale.

Jandarmii bulgari, dîrji, tăcuți, fac în tren revisia pașapoartelor, aruncîndu-le brutal după ce termină visa lor. Trenul se oprește apoi la Mitnița, «vama», o veche vamă, unde nu se vămuește însă nimic. De aici pleacă cea mai bună șosea ce am văzut în Bulgaria, străbătută de trăsuri, de velocipede și de Turci ce se grăbesc spre tren, cu anteriele de drum filfiind a spaimă.

CARTEA A IV-a.
A D R I A N O P O L U L .

CAP. I.

SPRE ADRIANOPOL.

Abia peste vre-un ceas, în noaptea cu lună, înbălsămată de mirosuri tari, ajungem la Gizr-Mustafà-Paşa, cea d'intîiîu staţie turcească, o clădire mică, slab luminată de o linie de felinare. Se văd bine : sentinela turcă cu fes şi opincî, strîns în uniformă albastră, fiind puşca pe spate, şeful de gară, foarte bleg, hamaliî bătrîni, cocoşaşî. E de sigur altă lume, o lume obosită, îmbătrînită : lumea celor ce ştiu încă să se apere, dar vreaî să fie lăsaşî în pace, după lumea tînără a celor ce vreaî să se bată, chiar dacă nu ştiu încă să învingă.

Are figură bună însă, Turcul gras cu mustaşa bălaie în faţa albă şi ochiî.rizători care vine să vadă paşapoartele. El înseamnă de la toţi numele, şara şi locul de plecare, şi la Grecul nostru strigă : «av-tonom» ; şi astăzi Turciî nu recunosc alt titlu decît acela de «provincie autonomă» foastei Rumeliî-Orientale.

Apoi străbate vagoanele vameșul slab, negru și oșerit, care se mulțamește a zice un *pechi* (bun) la arătarea *teșcherelei* pe care o aduc de la Comisariatul Imperial din Sofia.

Mă încredințez răpede că acest prețios act nu e făcut atîta pe numele mieu, cît pe acela de Alexie, a cărui prezență în teșcherea se explică prin numele de botez Alexandru al însoțitorului mieu.

Înainte de a ni se lua biletele, facem o mică cercetare cu privire la chipul cum ne-am putea adăposti în marele oraș turcesc de care ne apropiem. Unul din Grecii de la Filipopol era de părere să ne oprim la Caragaciū, adunătura de case de lingă stație, căci la Adrianopol însuși, departe un ceas cu trăsura, nu sînt locuri de găzduit. Din potrivă, Grecul saū Evreul de la tren crede că trebuie să ne ducem chiar în cetate, unde ar fi oteluri bune, ca *Hôtel d'Amérique*, și altele. Iar Grecul care merge la ai săi în Adrianopol, ne asigură : întiiu, că nici într'un loc, nici într'altul nu sînt oteluri bune și, al doilea, că tot e mai cuminte să rămînem la Caragaciū.

Să încercăm.

CAP. II.

O NOAPTE ÎN ADRIANOPOL.

Doamne, ce haos la gară, unde, firește, nimeni nu ține nici-o rînduală. Nu mai puțin de zece, douăzeci de tineri năvălesc în vagon pentru a se

asigura că rudele lor filipopolitane trăiesc, și, după ce s'aă încredințat, prind în brațe pe noii veniți și pupă, și pupă... De pe peron strigă de bucurie rudele mai în vrîstă, Greci, Grecoaice... Bagajele familiei se strecoară pe fereastă. Nicî-un hamal nu poate pătrunde.

În sfîrșit toată mulțimea grecească, claie peste grămadă, s'a coborît. Un biet Turc bătrîn, care a fost și prin porturile noastre și îngînă cîte o vorbă românească, vine de ni iea geamantanele. Cu el ne înfundăm în gară, unde două grupe de uniforme militare fac revisia pașapoartelor și a bagajelor.

Vameșul, bine înțeles, nu caută, ci numai te ține în loc și te încurcă, în urletul gloatei ce se îmbulzește. Iar pentru pașapoarte cîte doi trei din purtătorii, de fes înalt și de sabie își smulg hîr-tiile. Din două pașapoarte ale noastre, se înseamnă în registrul poliției numai tainicul Alexie, pe care ni l-a dat tovarăș teșchereaua.

Afară, dacă n'ar fi limpedea lumină dulce a lunii, ar trebui să ne mulțămim cu puținele raze roșii ce cad dela felinarele cu petrol, prinse de copacii din marginea drumului. Stradă firește că nu e, ci numai o șosea murdară. Faitoanele furnică în toate părțile: sînt, ca în Turcia întregă, niște cupèle închise, rotunde, ca butcele noastre de mănăstiri. Sînt unele cu un cal, care se scutură necontentit pe hloabe, și altele cu doi cai mișcîndu-se greoiu. Spre ele se îndeasă care cum poate.

După sfatul ce ni se dăduse, cercăm la otelul

Babilè. Aici e o grădină luminată, o mare sală de «restaurant», cu toate ușile și fereștile deschise. Indiferenți, doi, trei Greci murdari staă și se uită cum ne căznim să intrăm. Nemțește nu știă, franțuzește aproape nu, italienește, ceva; aflăm la urmă că, dacă va pleca un călător cu trenul de Dedeagaciă — cum se presupune —, atunci va rămînea pentru trei oameni, dintre cari o doamnă, o cameră cu două paturi.

— Dar în Adrianopol sînt otele ?

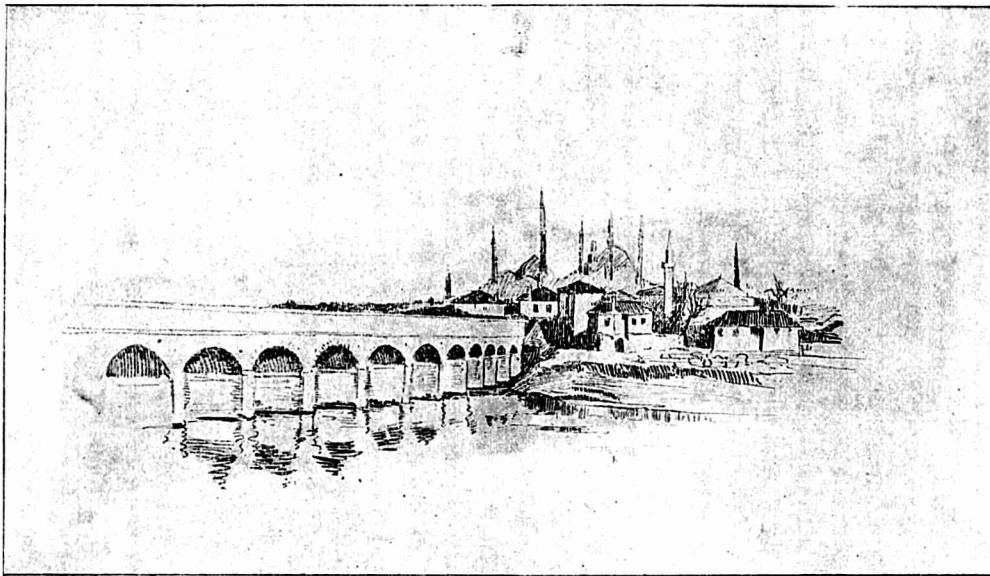
— Sînt.

Într'o clipă ne aflăm într'unul din faitoanele cele mari, pe capra căruia, lingă Turcul cu briul roșu lat, se aburcă un anume Dumitrachi, într'un fel de uniformă. Tace Turcul, tace Dumitrachi: tăcem și noi, de frică.

Și faitonul apucă, pe lună, printre copaciă unei păduri, cari poartă la depărtări mari cîte un vechiă felinar chior. La stînga, nu se vede nimic; în dreapta privirea se poate strecura asupra întregului șes luminat argintiă. Cînd și cînd, trece alt faiton, bușit de fesuri roșii și de hobote negre, care se grăbesc spre gară, la trenul de Dedeagaciă. Totul pare foarte singuratec, ciudat și barbar.

Am ajuns la Mărița, care scînteie toată. Un pod turcesc din vechi timpuri începe, cu o margine joasă de piatră, ca o uriașă treucă.

Vizitiul dă o hirtiuță accizarului somnoros ce păzește la intrare într'o gheretă, lingă care alți Turci

Podul Mihail Chitru (Adrianopol).

în uniformă moțăie, — între ei un soldat atârnat de armă. Mai departe, un al doilea pod, mai mic, cu alt grup de Turci moțăind. Apoi caldarim și multe case pămîntii, de lemn curat, de lemn tencuit, de lut, — toate într'o stare ca după un cutremur. În cîte un loc stă pe trotuar, la o masă, un cerc de oameni cu fesuri și de femei cu fața dezvelită, în rochiile albe, europene. Felinarele chioare își strecură puțina lumină pe pietre. Rar se vede încercarea unei prăvălii europene. Broaștele cîntă din șanțurile de noroiu.

Dar din toate părțile răsar, aici colosale, cupolele de plumb ale moscheilor și minaretele albe. Acolo unde acestea izbucnesc mai multe, lingă cupole ce se urmează foarte sus, pe cînd curtea e năpădită de clădiri neînțelese, dărîmate, peste care crește deasă buruiana, e moscheia Sultanului Selim, semnul de biruință, menit să fie veșnic, al celui d'întîiu din neamul lui Osman care a avut Siria și Egiptul și și-a putut zice, nu numai Padișah, dar și Calif, căpetenie a legii Islamului, pentru care ținea sabia neînvinsă.

Ne oprim la un colț de drum. O poartă mare se deschide asupra unei mari curți luminate, unde stau la mese vre-o cîțiva domni cu fesuri, în mijlocul verdeții copacilor mari. Aici trebuie plătită faitongiului mahmudeaua de 5 lei, căci sîntem... da, în adevăr sîntem în *Hôtel d'Amérique*.

Un chelner grec ce știe puțin franțuzește, ne duce

prin cerdacele sure, de lemn netencuit, ale hanului de modă turcească ce încunjură toată curtea. Se deschid porți joase, cu numerele scrise pe tăblițe albastre rotunde. Tablouri îngălbenite și cu sticla spartă înfățișează fabrici nemțești de la 1870, scene din Revoluția de la 1821 cu lupte de-ale lui Caraiscachis, cite un portret de-al lui Nicolae I-iu. Lampa arde într'un fel de salonaș cu stufa de pe fotèle ruptă, și din el se deschid ușile a trei odăi, în care domnește același miros ciudat de praf îngră-mădit multă vreme. Odăile au tapete de hîrtie pe lemn, lighenașe și ibricèle, covoare în părete și paturî tari ca lemnul, cu perinițe cu tot. Puricîi saltă, și cele d'întîiî ploșnițe încep să cotrobăiască. Afară latră și urlă cîni mulți, într'o strîmbă ulicioară moartă.

Ca hrană, am avut o brînză bunișoară, ouă stricate și bere caldă.

CAP. III.

O ZI ÎN ADRIANOPOL.

Totuși a doua zi, în ceardacele răcoroase, cu vederea la curtea unde dau umbră copacîi mari și turturèle plîng în cuști nevăzute, pe cînd de-asupra zboară porumbeii, e puțin din ce poate da mai bun acest Răsărit încremenit în barbarie. Din odăile hanului dimineața scoate fel de fel de șalvaragîi în turbane, cari calcă încet, tîrșiindu-și papucîi; un Grec în haine de dril, cu luleaua 'n gură, se primblă

dîrz în jurul mesei unde gustăm lapte afumat și unt de bivoliță iute, iar jos sosește călare, cu sabia la coapsă, un întunecat ostaș ce poartă pe cap, în loc de fes, o tichie însemnată cu dungă de fir pe fund.

Chelnerul cu mai multă cunoștință de franțuzește ni va arăta Adrianopolul. Iute se gătește faitonul otelului: mare, larg, cu perne de catifea roșie și pasmanterii albe, — un adevărat vehicul de Pașă. Vizitiul cu fes, chelnerul cu fes, enorma hardughie, chipurile noastre europene înăuntru, — Adrianopolitaniî aū pe ziua de astăzi o petrecere numai cu puțin mai mică decît intrarea de odinioară a Marelui-Duce Nicolae în fruntea Rușilor biruitori.

Scoborîm prin strada mare, cu firme armenești, evreiești, grecești de-asupra unor prăvălii care nu se deosebesc întru nimic de cele din Filipopolul turcesc, decît doar prin și mai hotărîtul caracter de vechiū orientalism. Mărfurile sînt în mare parte cele obișnuite oriunde, pe care Austria, Anglia le aruncă și asupra acestui colț de Turcime. Orice înrîurire europeană dispăre însă cînd intră cineva pe caldarîmul tare, bine încheiat din lespeză mări, al stradelor înguste, unde vînd măcelarii ce gonesc roiurile de muște de pe cărnurile spînzurate ale berbecilor, «răcoritorii» cu șerbeturi în toate colorile, în mijlocul cărora se învîrt, sunînd din clopoșele de departe, flori de hîrtie, care chiamă astfel lumea pe murdarele bănci de lemn, apoi friserii, căldărarii,

cizmarii. F'răvălia nu e o cameră făcînd parte dintr'o casă, ci un spațiu, unde ușile, fereștile sînt numai locuri goale asupra stradei, ba une ori tot păretele din față e desființat, și între stradă și prăvălie nu e nici-o altă despărțire decît pragul. Și acest prag îl calcă bucuros, pentru o tovărășie de cafeluță neagră, orice trecător care cunoaște mult saŭ puțin pe negustor, pe meșter. Decî staŭ alături, într'o prietenie care nu se arată prin vorbe, cei de casă, în fesuri saŭ cealmale, ori cu capul gol, dese ori strălucitor de chelie, apoi cîte un bătrîn comisar de poliție cu fireturi albe la uniformă, destui soldați, cei mai mulți fără arme, — ba cîte un ofițer și-a descins sabia în vederea tuturor și a spînzurat-o de orice cuier întimplător, saŭ chiar a zvîrlit-o de-așupra roiului de muște, pe masa de lemn gol. Nu se poate închipui într'un mai strîmt loc o mai mare îngrămădeală de lume. Pe cînd din cămăruțele meșteșugarilor sună ciocanele, lumea fără nici-un rost incurcă toate cărările. Și în umbra caselor de lemn, tencuite și netencuite, foarte puține văpsite și nici-una împodobită, zac oamenii ce așteaptă, ce visează, ce dorm, lingă cîni umili și slabi pe cari nu-î înterește nimeni. În ochii celor ce sînt treji, nu se mai vede nici-o ură împotriva creștinilor, de și pălăria nu e de loc iubită și foarte puțin represintată, căci toți străinii cari aŭ a face cu Guvernul, se grăbesc a o înlocui cu fesul, ce nu se scoate înaintea nimănuia.

CAP. V.

MOSCHEILE DIN ADRIANOPOL.

Iată-ne ajunși acuma la moscheia lui Sultan Selim, uriașul monument care stăpînește Adrianopolul întreg prin voința, trăind și după moarte, a marelui Sultan întregitor al hotarelor.

Din stradă, unde rătăcesc mulți copii frumoși, cari iubesc umbra și porumbeii locașului de închinare, în care sînt lăsați să umble slobozi ca oricare din credincioși, se vede o ingrămădire de cupole de plumb fără strălucire, de linii rotunde, de pilcuri de flori așternute cu penelul și puternicul început al celor patru minarete pe care se obosește ochiul a le urmări până sus.

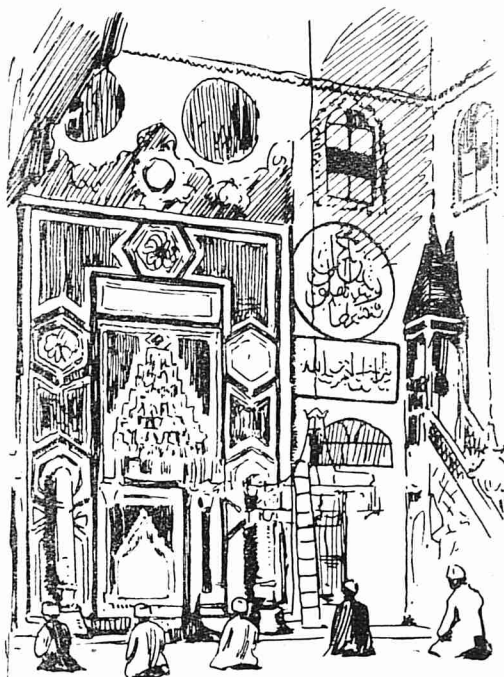
Tot amestecul, aparentul haos se dezvălește însă îndată ce te-ai hotărît să intri, supt ochii sentinelor ce păzesc în toate colțurile, — poate de frica vre-unei bombe bulgărești. Portalul pătrat, de piatra săpată, cu puține podoabe, se frînge în unghiuri ascuțite. Înaintea moscheii se deschide o mare curte mărgenită de stîlpi, pe cari se razimă cupole multe, mici, acoperite cu plumb: e ca un culoar de mănăstire italiană, plin de umbră și de răcoare, lucrat tot în piatră lucie. Stîlpii nu sînt de marmură, și dungile roșii de pe arcuituri au fost așternute numai cu văpsea, precum văpsite sînt și frumoasele arabescuri mari, albastre, ce se văd pe sus, în aruncături rare. În dreapta, unde se vede movila de

piatră a unui «rob» al Sultanului ziditor — «rob» e și Vizirul cel Mare însuși! —, în stînga, curtea se tot întinde în aripă laterale, fără arcuituri și cupole. În fața moscheii, e un rînd de stîlpi, și prin mijlocul lor se deschide ușa, lucrată îngrijit în romburi și flori tari, trainice, de lemn scump, lucios, din Răsăritul asiatic.

Cînd ai pătruns înăuntru, călcînd cu piciorul descălțat rogojinile lucioase ce copăr toată pardoseala de vechi cărămizi, — rămîi în uimire, stăpînit de un nesfîrșit sentiment de pace, care vine din lărgimea uriașului spațiu gol, care cade din arcuirea puternică a marii cupole centrale, unde flori multe, văpsite, țin locul sfinților și al icoanei Pantocratorului ce binecuvintează. Nimic nu-ți prinde în deosebi privirea, pe care o rătăcesc și multele linii de flori și de scrisoare răspîndite pretutindeni. Un singur credincios, așezat pe picioare, în loc să stea în genunchi, mormăie cu o nesfîrșită evlavie, pierdut în colțul său. Iar de afară nu vine alta decît lumina ce străbate prin jumătățile de ferești ascuțite, sus, foarte sus.

Foarte mulțămît, rîzînd din ochi, bătrînul Turc cu cealmaua albă în jurul fesului, cealmă specială de «om al Bisericii», cu haina ponosită și ruptă și cu asprele picioare goale de om sărac, ne duce de jur împrejurul marii încăperi pătrate. Nu se văd vrîstări de marmuri de altă culoare, nici săpături în piatră de o deosebită frumuseță, ca în vechile biserici bizantine sau în moscheile arabe

ale Asiei. Frumuseța cea mare o fac uriașele table de porțelană pe care se desfac flori rotunde albastre, verzi, roșii cu penaje de frunze suptiri bogat desfășurate, ca pe un covor făcut de un meșter

mare. Altele poartă numai, în aruncături de slove arabice, versete din Coran : la intrare, în fund, locul de unde strigă hoguea, sus de-asupra rîndurilor de ferești, sînt prinse aceleași strălucitoare țabe ale porțelanei. Din loc în loc, exemplare legate în negru

ale Coranului sînt puse pe scăunașe mîncate de cari. Covoare sînt întinse ici colo pentru închinătorii ce ar fi să vie. Mii de lămpî mărunte atîrnă în toate părțile pentru marea iluminatie a serbătorii și Ramazanului.

De fapt, orice moscheie nu e decît o imitație de basilică bizantină. Și aici se vede aceasta. Interiorul e împărțit de mari stîlpi de piatră, vâpsiți cu dungî și flori tari, în trei încăperi: nava din mijloc și două aripi, reduse la cea mai simplă expresie. Lipsind altarul, cupola Pantocratorului stăpînește de la un capăt la altul. Sus se înșiră tribunele, luminate prin fereștile arcuite. Pe cînd însă cultul creștin răspîndește amănuntele pretutinderi, aici, pe lîngă puterea arhitecturii, se mai adaugă una, covîrșitoare, a spațiului.

A doua moscheie ce ni se arată, Eschi-Giamia, «moscheia cea veche», e veche numai în ce privește înnaltele ziduri, făcute, ca de obicei, din bolovanî prinși în margeni de cărămidă. Înuntru, e cu totul înnoită, și n'are altă podoabă decît a cîtorva săpături în marmură și piatră la *mihrazul* de unde se spun rugăciunile. Forma bizantină e și mai limpede aici, cu șirurile de stîlpi mari, cari împart clădirea într'o navă nu prea mare și două aripi destul de întinse. Dar galeriile sînt în această geamie numai niște grosolane adaosuri de lemn. Nicî vorba de vre-o aplicație de porțelană.

Leșim printre cițiva Turci, strînși mai mult ca

să vadă cum ne încălțăm, și pe lângă alții cari dorm tologiți pe piatra pridvorului, pe lângă o cerșetoare neagră care îndrugă rugăminți de milogire. Iarăși ne prinde vâlmășagul ticnit al stradei, și trăsura, imensul faiton pleacă acum spre «Seraiū».

CAP. V.

VECHIUL SERAIŪ. MAHALALE DIN ADRIANOPOL.

«Seraiū» ar fi o curte, o grădină, un palat. De la 1362 înainte, în acest Adrianopol pentru care s'aū dat așa de strașnice lupte, de la Valens Împăratul din 376, care a perit ars de Goți într'o colibă din acest șes unde fusese învins de barbarii Nistrului și ai Dunării, pînă la Bulgarii lui Crum și ai lui Simion Țarul și ai lui Ioniță «Vlahul», dușmanii și rivalii Bizanțului, — aū stat begii din neamul lui Osman, cei d'intiū Sultani ai cuceririi. Pe șesul de livezi de peste apa Ebrului s'aū odihnit după luptele fulgerătoare, după lungile expediții mîntuite cu bogata pradă creștină, de bani de aur, de stofe scumpe, de arme, de steaguri și robi, Murad I-iū, cel ucis departe, la Cosova Sîrbilor, și îngropat în Brusa părintească a Asiei; Baiazid Ildirim, ostașul trăsitor, pe care Timur Tatarul l-a prins la Angora și l-a tîrît după sine în cușcă de fier pînă la moarte, — și el îngropat la Brusa înaintașilor săi; Musa cel pornit și tînăr, prietenul lui Mircea al nostru, care l-a așezat în Scau-

nul osmanliū în locul lui Soliman beivul, iubitorul de cadine frumoase; «perfectul cavaler», viteazul «fără pată» ce a fost *Chirişgi* Mohammed, cel d'intiū Sultân împodobit cu numele Profetului;

Mohammed al II-lea, după o medalie italiana.

Murad al II-lea, cel bun cu creştinii, drept și fără patima stăpînirii, și, în sfîrșit, acel al doilea Mohammed, rîvnitor al gloriei lui Alexandru Machedon din basme, care a strămutat în Țarigradul Împăraților creștini corturile sale de beg asiatic.

Trecînd podul de piatră peste apa largă, înaintăm printre vechi copaci, groși, strîmbi, stîlciți și răsuciți de vreme, prin mijlocul livezii cu înalte cicori albastre ce înfloresc cît se vede cu ochiul — pădure netăiată, iarbă necesită. E ca o luncă bogată, întocmai, în ceia ce privește copacii și florile, cu acelea din țerile noastre. Prinșii de război din neamul nostru, cei pe cari i-au tîrît biruitorii în marea pradă de la 1436, se vor fi mîngîiat în nenorocirea lor prin priveliștea acestui cer, acestor dumbrăvi, acestor cîmpii, acestor ape întocmai ca ale noastre, între atîta străinătate a oamenilor și locurilor.

Și astăzi te prinde mierarea cînd dai de chioșcul prost înjghebat și urît văpsit cenușiu, în care mareșalul Adrianoplei, Pașa Pașilor, petrece cu ai săi în seara de Vineri, pe malul unde vin cu sutele și miile în aceeași seară de sărbătoare cadînele din Indirne păgîna, desfăcîndu-și bărbiile din hobotele lor negre și tăinuind despre puținele lucruri ce pot să știe în marea lor singurătate de roabe. Și ești mierat iarăși cînd vezi, peste alt crac galben al apei mari, cum soldații în fesuri, umblînd fără pază, frică sau mîndrie, își întind, călcînd adesea pe iarba înflorită, albiturile tîmînjite prin braga curgătoare.

Dar de Seraiu nici urmă. Și, totuși, pe vremea cînd grădinarii împărătești făcuseră din acest mal tragic al Ebrului o grădină ca în Persia Șahului, în Siria și Egiptul Califului, în basmele Șehera-

Gieitoare.

zadei, un mare palat, cu multe încăperi de ostași, se întindea pe acest pământ năvălit de florile buruienii. Boieri romîni ai Țerii-Romănești și Moldovei, pretendenți de Scaune, Domni chiar, au venit aici de au plecat genunchii ca robi înaintea a totputernicului Împărat. Aici au stat ca ostateci, iubiți rușinos pentru frumuseța lor, atîția feciori de Domni, ca acel Radu, căruia pentru aceasta i s'a zis cel Frumos, și ca și fratele său, strașnicul Vlad, căruia i s'a zis Țepeș. Aici, prin zidurile dărîmate fără urmă, au venit învinșii de la Podul Înalt, cu vești de durere din Moldova lui Ștefan, și învingătorii de la Valea-Albă, cu triumful umbrit de foamete, de boală, de întoarcerea pripita ca o fugă. Peste două sute de ani, pe aici pe undeva a sosit învățatul Stolnic Constantin, cu fiul său, Vodă Ștefan Cantacuzino cel tînăr, cărora într'o încăpere de pază, gîdele, gealatul li-a frînt grumazul cu lațul. Și acum floarea cicorii supt ulmi se pleacă încet în bătaia vîntului.

Dela Seraiu apucăm prin mocirlele de lîngă casărmî, neconținut întîmpinați de soldați, răzleți sau în cete, de ofițeri tineri, cam stîngaci, de ofițeri bătrîni, cari par niște cafengii sau tutungii obosiți și plictisiți, spre moscheia lui Baiazid al II-lea. Ea se află în apropierea acestor casărmî, și o parte dintr'însa e păstrată pentru întrebuițarea lor, pe cînd supt alte cupole de plumb se adăpostesc nebunii, socotiți aici, ca și în tot Orientul,

ca niște inspirații, în legătură cu dumnezeirea. Mahalaua prin care trecem, e cu totul creștină.

La porțile ce lasă să se vadă mici grădini, la fereștile cu gratii sau și la cele care n'au nici-una, se văd foarte frumoase fețe de Grecoalice, cu profilul curat, ochii mari luminoși și sprincenele supțire încondeiate. Bărbații și părinții lor cu mustățile lungi sînt însă cu totul îmbrăcați turcește, pe cînd ele au primit mode europene de pieptănătură și veșmînt. Mai departe, e un colț de Turcime țigănească, de lîngă zidurile de lut ale căreia țîșnesc copii cu fesuri, negri la față ca niște mici Arapi.

Moscheia lui Baiazid are o legătură de trei lanțuri în curmezișul porții mari. Curtea e plină de soldați ce umblă fără arme în toate părțile. Femei sosesc, și atîtea din ele au fețele goale. Între multe bătrîne mustăcioase pe bot, este una încă tînără, cu fața nobilă, albă, lucie ca fildeșul. Paznicul ni aduce pentru întăiași dată papuci în locul ghetelor, dar sînt așa de mari și de grei, încît nu te poți mișca cu dinșii.

Cu toate multele cupole mărunte de plumb ce se văd de departe, moscheia e simplă; n'are stîlpi despărțitori, nici balustrade, nici rînduri de ferești. Frumuseța ei stă numai în frumoasa săpătură a amvonului și în stîlpii supțiri de marmură pe cari se sprijină locul de cetire al hogoiei. Într'un colț atîrnă două rînduri de vechi mătănii lucii, din lemn afeniū tare.

— Acestea,—spune călăuzul nostru,—sînt mătăniile cu care se ruga Sultanul Baiazid.

Și ai o simțire care nu samănă cu celelalte cînd te gîndești că lustrul acestor grăunțe de chiparos l-aŭ făcut mînila celui fiŭ al marelui Mohammed, care, mai fericit decît tatăl său, a smuls lui Ștefan-Vodă Bătrînul Chilia și Cetatea-Albă, cheile Dunării-de-jos. Boabele par a se înroși, a se înnegri de vechea dușmănie și ură, de măcelul și jalea din 1484, anul nenorocirii fără de leac.

La întors, trecem poduri peste șuviți rătăcite ale Ebrului, întîlnim Grecoaice gătite în rochiile de oraș, cu ochii lacomi și fața tare văpsită, Greci cu fesuri, puțini țeranî și muncitori turci, și foarte mulți soldați, și mai curați și mai murdari, bălăbănindu-și mînila a lene și abia atingîndu-și degetele de frunte la întîlnirea cu un ofițer, care, de multe ori, nu e într'o stare mai bună decît dînșii.

CAP. VI.

ULTIME CEASURI ÎN ADRIANOPOL.

Ne ospătăm în grădină, care, cu zidul ei înnalt, cu mulții copaci voinici și cu cîntecul izvorului ce se scurge printr'o foaie tare de oleandru, e prietenoasă. Se bea vin dulce și tare, cu luciri aurii, se mînîncă bune fripturi de vacă cu bame și pătlăgele vinete, precum și felii de cașcaval grecesc fripte. Harbuzul, pepenele verde se dă tăiat, hăcuit, ceia ce-i strică și hazul și gustul.

După odihnă în odaia ale cărei perdele roșii cu flori sînt aprinse de razele calde, fără ca răcoarea să scadă, mergem în bazar. E o mare clădire cu cupole, care cuprinde o lungă stradă acoperită, unde se află în mici încăperi întunecate toate mărfurile din lume, pe care le vînd Turci, dar mai ales Greci, Armeni, Evrei. La trecerea noastră, unii scot la iveală petece de stofă lucrate cu fir, strigînd ispititor, în franțuzește : « articole orientale ». Cumpărătorii sînt în mare parte militari, de la soldatul de rînd, care hoinărește și aici, de la copilul din școala militară inferioară, în haine de postav albastru și fără sabie sau baionetă, până la bătrînul Pașă greoiu, cusut în aur, care s'a trîntit comod pe un scaun, cu sabia între genunchi și stă ca un tovarăș lîngă gradele inferioare și oastea de rînd, ce se tot poartă în jurul lui, abia salutîndu-l. Un bătrîn ofițer de poliție cu trese de argint pune chiar mîna la fes la vederea noastră.

De la bazar în sus, e cartierul ars. Mergî de-a curmezișul unui nesfîrșit cîmp de dărîmături ca ale Pompeii, pe lîngă ziduri rase, lemne pîrlite și moschei sparte, cu minaretul răsărind ca o tînguire. În Septembrie trecut, focul, pornit de la o casă de Armeni, a cuprins mii de alte clădiri de lemn, în care trăiau mai mulți creștini și Evrei, prea puțini Turci. Nu plouase de mult, și vîntul era tare. Biserica grecească, ascunsă și fără turn, a fost nimicită, dar oamenii grămădiți cu butoaie de apă în gimnasiul de alături au izbutit să-l scape.

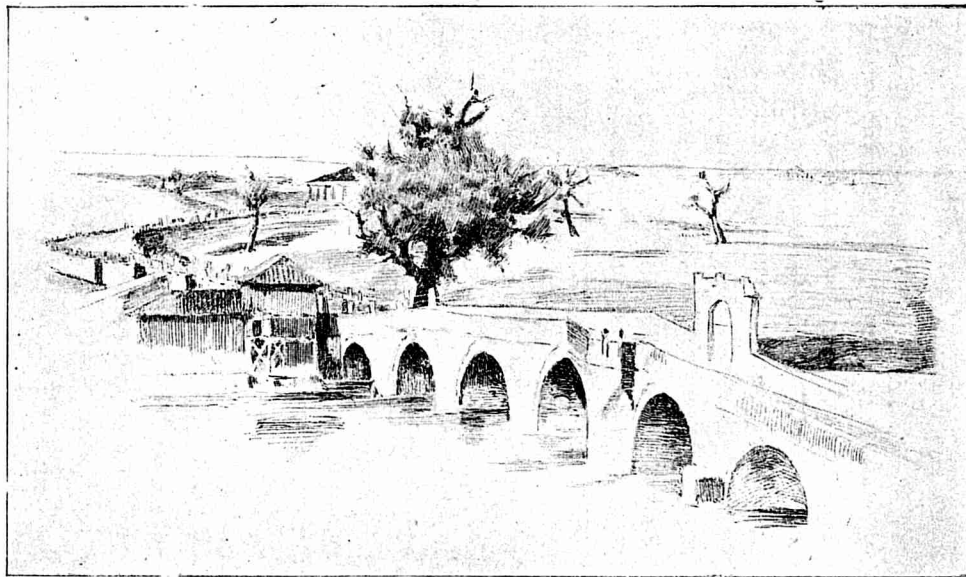
El stă astăzi singuratec în mijlocul dărîmăturilor. Mai încolo nici-o silință n'a putut să apere de flacări foarte frumoasa clădire cu două rînduri a gimnasiului catolic, ținut de *pateri* din toată lumea, pentru pavlichieni bulgari, din cari sînt și aici cîteva sute, și pentru propagandă. Zidurile aū rămas, dar pănă și vergile de fier pe care se sprijină podelele rîndului al doilea aū fost strîmbate de dogoare. Focul nu s'a atins însă de alba statuie mică a Madonei, nici de cocheta biserică cu turn, pe care a împodobit-o cu picturi bune un Armean, școlar al călugărilor, care a învățat apoi și la Roma.

Găsesc un părinte tînăr, cu barba bălaie, care e Polon, din depărtatul Grodno al Litvaniei. El ne poștește în biserica curățică și în turnul de unde se vede tot cîmpul de prăpădenie, poate o cincime din orașul întreg, și peste dînsul desfășurarea înnegritelor coperișuri de țiglă, pe care le străbat cupolele și minaretele moscheilor, mai presus de care se ridică geamia triumfătoare a lui Selim. Preotul îndatoritor povestește cum reaua Cîrmuire turcească s'a folosit de această nenorocire pentru a împiedeca locuirea cartierului: o Companie francesă, care voiă să facă aici case nouă europene, a fost refusată, iar bieților călugări, cari aū cumpărat scump, cu mulți napoleonî, acest loc, li s'a impus să nu lucreze din nou la gimnasiu și să dărîme, cum fac acuma, clădirea tipografiei pe care a străbătut-o focul fără a o ruina însă.

Prînzul de seară îl luăm în cerdacul de unde se văd cupolele moscheii Utefilirè, minaretele întregi ale «Geamiei Vechi» și vârful celor patru turnulețe ale monumentului neperitor pe care și l-a înălțat Selim. Grecii se gâtesc de plecare, dîndu-și geamantanele în sama unui Tatar bătrîn; un vecin, Grec și el, se dă drept Dalmatin, de și vorbește grozav italienește și începe prin încercări de românească pentru a ne întreba despre prigonirea Grecilor în România. La masă jos, sosesc ofițeri pe cari haina europeană îi prinde mai mult sau mai puțin.

Acum se lasă seara, și din minarete începe să se audă chemarea muezzinilor, care, fie spus cu iertarea visătorilor și poezilor, samănă cu un urlet mai mult decît cu un cîntec, și, de atît de sus, se aude destul de rău. Porumbii s'aũ ascuns supt streșinile moscheilor, și numai cîrdurî de cioare se rotesc, ca o menire de rău, de-asup... marelui oraș decăzut.

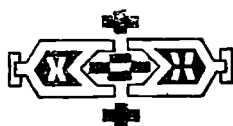
Îndată faitonul ne duce spre gară, pe drumul cu lună, care ni se pare acuma prietenos și vesel. Faitoanele cu un cal, pline de fesuri și de capete femeiești înhobotate, trec în scînteierea răpede a felinarelor. Din sus vin altele, și carete greoaie, cu ofițeri bătrîni, lîngă care călărește soldatul cu pușca în curmezișul spinării, sau cîte un efendi călare pe harșaua mare de postav colorat, în urma caruia, merge, ca, în alte timpurî, scutierul după

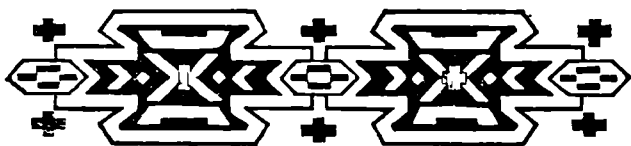
Saraciü-Hanë (Adrianopol).

cavaler, un om de suită. La Caragaciū familii îmbrăcate europenește se primblă la lună.

La han ne primește hamalul cel bătrîn, care rupe românește și mîntuie totdeauna italienește, om bun și cu priință, care ne duce foarte bine și la urmă întinde mîna spre rămas-bun. Și Grecul de la otel, care ni-a luat biletele, ține să fie la plecarea trenului chiar, și să ni trimeată o salutare în franțuzește.

CARTEA A V-a.
CONSTANTINOPOLUL.

CAP. I.

DE LA ADRIANOPOL LA CONSTANTINOPOL.

Nu peste mult timp, se ivesc iarăși înălțimile, care fac loc răpede cîmpiei rău lucrata de pe care s'aŭ cușes grînele. Așezările sînt foarte rare, și se atinge un singur loc mai însemnat.

Îndată după răsăritul soarelui, sîntem pe un drum pietros, între dealuri din care iese stîncă. Multă buruiiană uscată le învelește. Pușini copaci, între cari se amestecă și măslinul cu frunza de salcie.

Apoi iată un ochiŭ de Mare adînc albastru, fre-matînd încet din unde. Pustiul pietros urmează iarăși, multă vreme, până ce alte «boazuri», alte sinuri de apă albastră, întinzîndu-se chiar până în marginea liniei, se desfășură, vestind Bosforul apropiat. De la stații mici, dese, se suie călători noi, pe lîngă mulți Greci, Evrei și cele cîteva ca-dîne ascunse ce erau până acum. Am în față un

căpitan de artilerie, foarte bătrîn, cu arături adînci pe frunte și barba de tot albă, cu ochii albaștri obosiți, cari caută să nu întîlnească pe ai creștinilor. Și-a descheiat mundirul albastru, și lasă să se vadă o jiletcă de pichet alb, pe care se rotunjește lanțul de aur al ceasornicului. Lîngă el s'a așezat un funcționar foarte urît, cu fața strînsă și ochii încrucișați, cu barba rară, smulsă. Iar în capăt supt fesul roșu se prelungește o mare față botocănoasă de Grec, căruia-i aparține o uniformă albastră-deschis, cu lungi rînduri de nasturi în mîneci, iar, la gît, cu toate steagurile și tunurile Porții Otomane cusute în argint.

Stația la care ne oprim acuma, înaintea unor vile cochete și împodobite cu fel de iel de săpături în lemnul din care sînt făcute, poartă numele de Chaiuciuc-Cecmegè. Aceasta înseamnă Podul cel Mic, spre deosebire de alt sătuleț vecin care se zice Podul cel Mare, Buiuc-Cecmegè. Odată călătorii le numiau Ponte Grande și Ponte Piccolo, și aici făceau ei popas în obositoarea călătorie ce-î adusese de pe malurile Dunării, de la Belgradul sîrbesc sau de la Rusciucul Bulgariei. În 1878, în aceste locuri s'aŭ oprit oștile biruitoare ale Țarului, și tratatul de spîrcuire a Împărăției s'a încheiat la San-Stefano, altă grămădire de case de lemn, în marginea Mării și în preajma Constantinoplei.

Aici pămîntul e mai bine lucrat. Sînt grădini de legume, colțuri de vie, în locul porumbului

slab și veșted și miriștei năpădite de buruiiană. Măslini se înmulțesc; cite un smochin cu frunza lată poartă roadele-î aproape coapte. Fabrici mari clădite toate din cărămidă își ridică puternicile coșuri. Afișuri dau nume de negustori din Constantinopol și astfel culeg numele otelului din Pera unde ne vom cobori: otel Kroeker, care se recomandă *Grand Hôtel*. Se vede multă oaste turcească în locul sentinelor răzlețe care de la Mustafa-Pașă până aici păziau linia de frica dinamitei bulgărești, a comitetului macedo-adriano-politan. Șiruri de catiri cu pine în panere, cu fructe, ba până și cu scînduri lungi pe care le tîrăsc, vin spre Stambul, în sunetul argintiu al clopoșeilor, ca în Italia. Pe cărările prăfoase trec în toate părțile oameni din popor în turbane.

CAP. II.

INTRAREA ÎN CONSTANTINOPOL.

De-odată din mersul obișnuit al trenului zarea se întunecă. Mari ziduri răsar din pămîntul gălbui de la o margine a privirii la alta. Sînt turnuri uriașe rotunde, din care răsar altele, sînt falduri pătrați, sînt părăi de piatră vrîstată cu cărămidă roșie. Sînt sfărîmate, dar încă destul de puternice pentru ca să aî siguranța că ele nu se vor desface mai mult. Aceste ziduri aū apărat pentru cea din urmă oară Constantinopolul în ziua de 29

Maiu 1453, cînd, cu îngăduirea Precistei ocrotitoare, Panaghiei apărătoare a creștinilor, Mohammed al II-lea a luat Roma cea nouă, sfîrșind cu viața lui Constantin Paleologul șirul Împăraților romani stătători aice, pe care o începuse, cu o mie. și o sută de ani înainte, Constantin-cel-Mare, întemeietor de lege și de împărăție. De aici s'a'u coborît ultimii oșlași creștini ai metropolei împărătești, împreună cu tovarășii lor genovesi și venețieni, și fuga lor a fost începutul peirii. În urma lor bandele în cealmale alergău în fuga cailor pe toate stradele înguste, aducînd prin lovituri de săbii și sulite mulțimii ce se gătia de biserică pentru hramul Sfintei Teodosia vestea strașnică a căderii cetății. De aici a pornit iurușul pîngăritor care a spurcat de sîngele jertfelor și de murdăriile Asiei bisericile străvechi ce cuprindeau în sine, supt cupolele aurite de mosaice, mormintele împăraților «încununați de Dumnezeu», mari și mici, buni și răi, de un neam sa'u de altul, dar adormiți cu toții în credința mîngîietoare a lui Hristos.

Și mai departe se înșiră frinturile de ziduri bizantine, într'un șir sa'u în mai multe, chiar lîngă Mare, de o parte și de alta a liniei; unele sînt lăsate în pustietatea și goliciunea lor, cu ierburi și copaci prinși în încheieturi; de alții se răzimă clădiri de lemn ale săracilor; peste unele părți din ele a'u fost clădite palate, căsărmî nouă, care și acelea sînt astăzi părăsite, cu fereștile sparte deschise din gol în gol. Puține cetăți vor fi avut

o întăritură de ziduri ca acestea, și, când vîrfurile lor se acoperiau de luptători, cînd «focul grecesc», ce ardea și în apă, curgea asupra luntrilor barbare care încercau ce s'a părut o mie de ani cu neputință, mîndria Romanului ce n'are a se teme de oricîți sălbateci, se va fi deșteptat în sufletele acestor Greci și Asiatici ce vorbeau grecește intituliindu-se totuși cu îndatinatul nume glorios al Romei.

Iedi-Cule stă scris pe o tăbliță. Și aici sînt alte ruine, ale închisorii de Stat cu șapte turnuri care a cuprins atîta groază în tainițele ei de întunec, de la cămările cu ferestucile zăbrelate până la «cuptoarele» din pămînt pline de umezeală și duhlite de putori. Aici a pîtrecut bătrînul Constantin Brîncoveanu cele din urmă săptămîni nespuse de chinuite cu care era sortit să-și mîntuie lunga viață de fericit soț și părinte, de boier bogat și de Domn cu noroc : în aceste tainiți s'a făcut împotriva lui cercetările cu chinuri, și de aici a ieșit el să moară în fața chioșcului de lingă Marea albastră, unde într'un tîrziu pescarii greci au cules din valuri trupul său și al tuturor fiilor săi, zvîrlite de hingherii cari-î purtaseră pretutindenî, spre deosebita bucurie a marelui oraș sălbatec. Și alții cu o soartă mai bună au pătimit aice, până la tînărul Grigore-Vodă Callimachi, care, bănuie fără dreptate de trădare în război, a fost gîtuit în în-

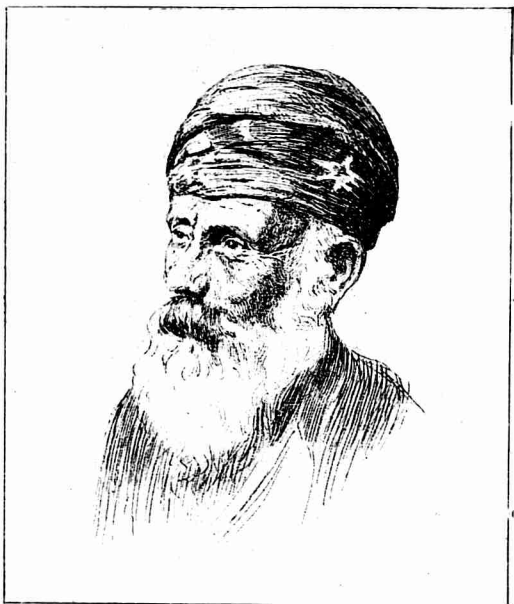
căperile marii închisori, pentru păcatele săvârșite împotriva Împărăției.

Trenul trece acuma pe strade, între cafenele, șerbegerii și limonaderii, între cămăruțele unde lucrează în vileag tot felul de meșteri.

Din loc în loc se deschide privirea asupra cîte unei risipiri de case de lemn, mari, mici, între arbori și ruine, ori asupra unei stăpînitore moschei cu întinsa cupolă adormită și minaretele ce străpung limpedele văzduh senin al zilei calde de sfîrșitul lui Iulie. Cu aceasta ne oprim în gară, unde îndată hamalii întunecați la față, în mari turbane de toate colorile, deprinși să ducă geamantanele ca și scîndurile, ca și mobilele, ca și trupurile de vacă întregi pline cu untdelemn, prind ca o jucărie bagajele noastre.

Trebuie să recunoaștem că aici la gară este rînduială, o bună rînduială, fără bacșișul de care răsună cărțile călătorilor. Pașapoartele sînt cercetate cu luare-aminte și pricepere de un bătrîn funcționar care vorbește de tot bine românește și ține să arăte prin unele întrebări cunoștința lui despre lucrurile noastre. Și la revisia de vamă merge destul de bine; cu toată oprirea cărților, cele ce aduceam cu noi nu sînt luate. Doar avem o clipă de teamă cînd întunecatul servitor al vameșului, care aștepta cu o încăpătoare oală de clei în mîna, se gătește a așterne o mare pată peste geamantanele noastre. Dar și această primejdie trece.

Revisorul de pașapoarte ne-a întrebă și de otelul unde avem de gînd să tragem. Îndată ce-l spunem, el chiamă pe «represintantul» zisului otel, un destul de impunător bătrîn cu pălăria de pae ștregărească. El pune la cale toate, tocmește factorul,

Hamal curd.

cu un preț pe care să-l poată împărți cu «faitongiul», și, după ce a mîntuit toate, se urcă pe capră, de unde nu uita a da lamuriri istorice și arheologice, într'o nemțească destul de stricată.

Trecem astfel printr'un mare haos fără nume

cu roatele dîrdiind zgomotos pe un caldarim desfundat, făcînd să fugă înaintea noastră, supt ochii liniștiți ai negustorilor și meșterilor din baratcele de lemn, supt privirile furișate din odăile pentru femeii ale înaltelor case de scînduri tot felul de lume. Sînt copii murdari și caraghioși, sînt femeii creștine vesele și neastîmpărate, femeii turcești cu fața descoperită în întregime saŭ pe jumătate ascunsă, bărbia și fruntea fiind învelite cu hobotul, saŭ cu totul mascate de hobotul acesta însuși ori de văluri negre, dese, prin care tot mai pot descoperi ceva. Sînt hamali și sînt măgari ce-și mîna dobitoacele mărunte, care poartă tot ce se poate închipui: pîne, lemne, cărbuni. Sînt vînzători de stradă cari zbiară cît li iea gura — deși nu ca olteniî noștri — ducînd pe bețe fărîme de berbece, măruntaie, capete jupuite, pănă și coarne pline de singe. Lîngă dînșii, alții poartă coveți acoperite, al căror cuprins îl arată unul saŭ doi porumbi fierți, înfipti drept, cu toate foile lor. La răs_pintii, vînzătorii de șerbete răcoritoare servesc un client după cellalt. Soldați trec în toate părțile, prietenește și liber, ca spre o petrecere. Și, spre a ținea oarecare liniște, nu e nimenia altul decît un biet omuleț cu fes, de multe ori un bătrîn, care sună dintr'o trimbiță mică și tot face semn cu mîna în dreapta și în stînga, — pentru tramvaie.

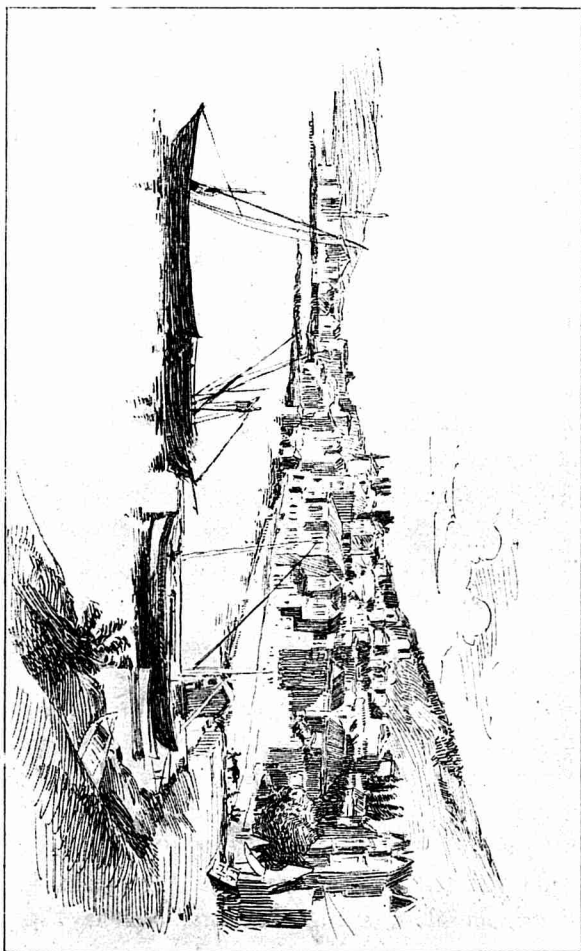
Astfel ajungem acuma la pod, unde așteaptă un paznic, căruia faitongiul îi strecoară în mîna, din

mersul răpede al trasurii, un bănuț de argint de doi piaștri, fără a primi în schimb vre-o hîrtie. Peste țesătura de fier se întind scindurii de lemn rele care sună și răsună, tremurînd, la asaltul roatelor fiecărei trăsuri. Lumea de pe lume trece în sus și în jos: derviși orbi ce cerșesc, recomandați de turbanul lor verde, negri adeverați, spîni; negroaice cu fața lucitoare, de abanos; Asiatici și Africani foarte întunecați, cu bărbile și mustațile rare; oameni în uniformă, Europeani în haine apusene, femeile lor foarte elegante, lîngă cadine în veșminte de mătăasă neagră, albastră, vînată, înflorită, ce strălucește și fișie, lîngă femeii musulmane din popor care se înfășură în zdrențe înverzite sau în cituri proaste cu flori grosolane. Trăsuri se întîmpină, se întîlnesc, se ciocnesc, își rup fiarele fără să se amestece cineva în tot vîlmășagul uriaș care oboșește, dar impune.

Însă ceia ce-î mai uimitor nu este numărul acestor oameni, mișcarea lor și înfățișarea felurită ce aū. De o parte și alta a podului se întinde cea mai albastră Mare. La stînga, ea se înfundă în uscat rotunzindu-se frumos; acesta e Cornul de aur, Chrysokeras al celor vechi. La dreapta, ea se lărgeste treptat pentru a face o și mai mare umflătură, sămănată și de niște insule, raiuri în albastru, ca insula Princhipo; e Marea de Marmarā. Iar cît prinde ochiul în urmă dealurile pietroase prăvălite spre apă sînt pline de casele negre și roșii ale sărăcimii fără de număr, de înnalte palate cu ca-

racterul nou, Ministerii și alte oficii, de vechi ruine

Vedere din Constantinopol.

sure și, mai presus de toate, de cupolele și mi-

naretele moscheilor, pe care orice copil ți le arată cu degetul : marea, strivitoarea moscheie a Sultanei Validè, din veacul al XVII-lea, chiar în capul podului ; moscheia lui Mohammed al II-lea, unde a fost Sf. Apostolii a Grecilor, moscheia lui Ahmed al III-lea, și, mai ales, ceva mai în fund, moscheia care a fost cea mai mîndră biserică din creștinătate, Sfinta Sofie a lui Iustinian. Și, jos, trec vapoarele în mari valuri negre de fum, învîrtind roțile ce prefac apa în stropi de diamant și în fierberii de spumă ; lunecă iute ca șopîrlele multele caice, se strecoară albele pînze ale pescarilor și așteaptă atîtea vase ușoare cu steagul musulman : semiluna albă pe roșu, acoperind cerul cu painjenișul miilor de funii.

CAP. III.

Î N P E R A.

Peste apă e Galata. Mahalaua aceasta creștină era privită altă dată ca identică cu Pera, unde locuia Italianii, vechii Venețieni, întăriți de Imperiul latin de Constantinopol, Genovesii, cu *podestatul* lor, pe care l-a aflat Mohammed al II-lea, cînd a crușat aici oamenii și averile, hotărînd însă raderea turnurilor pînă la cea mai mică fărîmișă. Acum Pera se socoate a fi partea din sus, pe cînd numele de Galata e păstrat ulișelor de lîngă mal.

Strada nu e deocamdată mai largă, dar ea are case foarte mari: unele de lemn, multe și de piatra, de și cărămida e pusă slab, într'un singur rînd. Sînt tot prăvălii, de mărfuri numai europene, ieftene și proaste. Negustorii sînt în mare măsura creștini, Greci, cari pun saŭ nu pun și o firmă în litere latine, Armeni, Evrei chiar; nu lipsesc chiar titluri puse în evreiește. În acest bazar «european» îngrămădeala e și mai mare decît în vechiul Istanbul al datinelor turcești de la început. Abia poate răzbate trăsura între atitea altele care se îndeasă. Și ceia ce îngreuie și mai mult circulația sînt cini fără stăpini. Urite lighioane, suri, galbeni, mai mult cu botul ascuțit, urechile mari și mișcările de lup, rîioși, slăbănogi, cotonogiși fără voie de vre-un om mai grăbit saŭ neștiutor, ei se purică, se scarpină, își ling rănile de boală saŭ cele capătate în lupta dintre ei, orî adulmecă toate gunoaiele din colțuri și unghere, orî, în sfîrșit, dorm scîrbos pe trotoar saŭ supt dînsul, ba până și în gropile din caldarîm, în șiruri spurcate. Trăiesc, se înmulțesc, cresc, pier aici, supt ochii tuturor. Orice cine străin e gonit din comunitate și urmărit cu mușcături. De la dînșii Primăria așteaptă curățirea stradelor de toate spurcăciunile, și are dreptate: mîrșavul animal moliu nu se dă înlături înnaintea nici-unei murdării. Și, pe de-asupra, ei dau vieți constantinopolitane întovărășirea lătrăturilor și urletelor, a chelălăiturilor lor, cînd se ieaŭ la lupte strașnice între sine saŭ aleargă pe urma vre-unei

trăsuri mai iuși. Nu se poate închipui ceva mai răspingător decît acești parasiți pe cari oricine-i crușă, ocolind locul unde zac, ba unii coborîndu-se chiar din trăsură pentru a-i pune în siguranță. Dar trebuie să spun că am auzit une ori și oarecare chelălăielii și că am văzut chiar un măturător de stradă îterind o urîță jiganie ce nu voiă să se clinească din loc.

E acest sobor de javre, această oaste de răpănoși, un obiect de venerație pentru Turci, cari ar fi păstrînd cine știe ce datini păgîne ale Asiei? Dar în Adrianopol și în alte orașe nu ți-i afli neconținut în drum cu blănilor lor mîncate de boală, mușcate de răni, pătate de noroiu și năpădite de muște. Nu vor fi fiind aici pentru frumuseță, ca porumbii pentru frumuseța moscheilor cu curțile largi de marmură. De fapt, cum ți-o spune fiecare, cîinii sînt aici pentru considerații cu totul practice (de aceia nici nu-și țin Turcii astfel de dobitoace acasă la ei): prin boțurile lor scîrboase se curăță aproape tot gunoiul pe care toată lumea îl dă în stradă și pe care totdeauna ei sînt gata să-l primească. «Municipalitatea», așezată în acel frumos palat de lingă apă, nu află nici supt șeful ei de astăzi, care ar fi un om strașnic și un doritor de reforme, nu află decî alt mijloc pentru a curăți, — pe cît se poate întrebuița o vorbă așa de mare față de Constantinopol, — imensul oraș. Până ce altul va fi mai norocos, fiecare uliță saū ulicioară își va păstra banda cînească, căreia nu-i

lipsește decît zgarda oficială peste jupuitura rapănului.

Casele mari tot cresc cu cît se urcă dealul Perei. Multe firme franțuzești, adecă, la dreptul vorbind, cele mai multe sînt astfel sau și astfel.

Se văd hanuri al căror nume, după cîte un oraș, o persoană sau chiar o salutare — cetesc Berechet-Han — se cetesc pe tăblițe de marmură: deodată vezi numai o scară înaltă, dar înăuntru trebuie să se deschidă odăile de locuit și de depus mărfurile. De sus până jos, la orice ceas din zi, ferestrele sînt garnisite de chipuri de femei, de copii, de batrîni cu lulele și ciubuce.

Banca Imperială Otomană, splendidă clădire încăpătoare, nu se poate mai bine păzită de soldați de cind cu atentatele de dinamită făcute împotriva ei. Lîngă dînsa, Germanii, cari știu să lucreze la Constantinopol, aș o mare Bancă a Orientului și o Agenție de mijlocire, de *samsarlic*. Se vede Agenția bulgărească, multe Poste europene: cea rusească, cea francesă. Case murdare poartă inscripția turco-francesă a Postei și Telegrafului otoman, unde toate trec prin censură: de telegrafiat nu se poate aiurea. În sfîrșit otelul ce am ales, Kroekerul, «deutsches Haus», impunătoare zidire, deschide șirul otelelor mari.

Iar jos sînt grădini, cimitire cu ziduri groase și înalți chiparoși prăfuiți de-asupra pietrelor și marmurelor plecate, cu turbane și versete din Coran, ce nu se văd.

CAP. IV.

CUM SE POATE VEDEA CONSTANTINOPOLUL.

Sînt multe feluri de a vedea Constantinopolul, și puține de a-l vedea bine, sau măcar convenabil. Unul din felurile cele mai obișnuite e de a lua un călăuz de la otel (și mai rău e dacă-ți culegi unul pe stradă sau în curtea vre unei moschei). Călăuz cu cunoștințe e domnul bătrîn care ne-a adus de la gară și ni-a lăsat la sosire carta lui de vizită germană cu numele de Iacob S..., «recomandat de mai mulți călători din Germania și Austro-Ungaria».

Foarte amabil, el ți se înfățișează cu zîmbetul pe buze și se grăbește a spune că asupra prețului nu e nevoie de nici-o discuție între un om ca d-ta și un om ca dînsul și că înțelegerea se va face de sine, la sfîrșit. Dacă găsești un Iacob, călătorește, nu-l lua decît atunci cînd n'ai nici-un alt mijloc de a te descurca în marele oraș foarte încurcat și străin, care, pe lîngă acestea, pare așa de fanatic și de dușman la întăia vedere, încît te înfioară.

Unele otele mari au portari ce samănă cu «cavașii» ambasadelor și legațiilor; ba unele, ca *Pera Palace*, îi îmbracă mai bogat și mai strălucitor decît mulți diplomați de a doua și a treia mînă pe adevărații lor cavași.

Portarul e un flăcău creștin voinic, pe care casa

de care afirmă îl acopere cu un costum muntene-grean elegant, scăldat în aur, care impune. Cu bățul în mână, călcînd rar și îndesat, el înlătură mulțimea ce se îmbulzește, pune pe fugă pe copiii de Țigani ce aleargă cite un șfert de ceas după pomană și se astîmpără cu atît mai puțin, cu cît te îndurî mai tare de dînșii, pe băietanii turci din școlî, cari scuipe asupra trăsuriî, pentru mai marea glorie a lui Allah, sau strigă ascuțit: «ghiaur», adecă: «necredincios, cine», zvîrlind cu hîrtii, paie și bețișoare asupra călătorilor cu pălărie; une ori el poate da sfaturî sau tîlmăci, mai totdeauna el știe drumurile. Străinul cu «cavas» de ambasadă stă și mai bine: el va fi privit cu un oarecare respect care nu e, de fapt, decît ură ascunsă; i se va face loc, i se vor deschide porțile; un mare succes de vanitate va fi asigurat acelor cari se bucură la asemenea succese.

Pretutindenî însă va plăti destul de scump această cinste, căci lumea își face socoteala că o persoană care poate tîri după dînsa un cavas, un portar e un domn mare, un «effendi», care poate plăti oricît de mult. Am văzut puținî călători astfel întovărășiți.

Totuși întiul mieu gînd a fost să mă duc la Legația noastră. Mergî în sus pe lingă clădiri tot mai mari, toate firește în stil european, și cele mai multe făcute din piatră. Daî în podoaba modernă a orașului, cea *Grande Rue de Péra*, plină de firme și de anunțuri franțuzești, cu grădinî, berării, co-

fetari, librarii mici și proaste, depozite de cărți postale ilustrate, foarte frumoase, coaferii italiene cu firma în limba de-acasă, care e și`doua limbă a Levantului, cu «Postes et télégraphes» turcești, unde un Grec în jiletcă, pe jumătate adormit, îți silabisește telegrama într'o odaie unde spînzură haine și se înșiruiesc pe sfoară băsmăli colorate ce aũ fost spălate de curînd. Cutare cafegiũ grec și-a scos pe trotuarul plin de cîni toropiți mesușele la care clienți tăcuți beaũ cafea cetînd «Stambul» și Ταχýδρομος, în sunetele fonografelor gigantice.

Văd un spital frances; sînt și spitale germane, ba am văzut într'un colț al Stambulului un spital persan, numit Muzzaferie, după Șahul Muzzafereddin ce domnește acum¹: în marea îngrămădire de oameni ce se întîmpină în trecere pe aici, fiecare neam se îngrijește să se poată găsi puțin acasă la dînsul. În față cu otelul nostru, «deutsches Haus», un impunător palat care cuprinde otelul «de France», are în el și un restaurant, o sală de petreceri intitulată «Union française». Pensiuni austro-ungare și cîte altele se descopăr prin șirul de înalte case înguste, de lemn sau de piatră, ale Perei.

Clădiri turcești sînt puține. Rare ori se vede cîte o mare poartă de fier cu sulișile aurite, cîte o aurită inscripție, dincolo de care se deschide grădina veche și deasă ce ascunde vre-un oficiu superior al Porții.

¹ A murit în cursul anului 1907.

Prăvăliile nu prea aū nici ele firme turceşti, afară doar de acelea care poartă de-asupra numelui grecesc, armenesc, levantin al proprietarului semnele împărăteşti, iarăşi aurite, ale unui furnisor al Curţii. De alminterea, nici nu prea sînt Turci în Pera, pe care o străbat totuşi necontenit ofiţeri de toate armele, hamali curzi, cari tîresc, certindu-se, nespuse greutăţi, de care sînt cruţaţi rivalii lor, măgarii; patrurile călcînd aşa de încet şi de somnoros, cu puşca şi mai în sus şi mai în jos, încît nu se poate să nu zîmbeşti, chiar gîndindu-te că aceşti oameni, răbdători, supuşi, cumpătaţi, în stare sa se aprindă pentru legea lor, sînt aceia ce aū dat Grecilor încrezuţi strălucitoarea lecţie de la Domokos. În toată Pera este o singură geamie, pe malul Mării cbiar, lingă pod: Mahmudie, făcută poate de Mahmud «reformatorul», Sultanul care în 1826 a distrus pe Ieniceri şi a pus în locul lor pe nizamii, «oastea rînduită», cu fesuri şi albastre mon-dire europene, de astăzi. Dar necontenit vin la Pera băncilor, marilor aşezăminte băneşti, la l'era celor mai însemnaţi negustori şi a celor bunî meşteri, Turci din vechiul Sтамbul cu neclintitele datine asiatice, unde numai pe ici pe colo, şi în măsură mică, a străbătut viaţa nouă greco-armeană-francesă. Cadînele înfăşurate într'o mantie de mătasă neagră, viorie, străbătută de dungă, îşi fac zilnic cumpărăturile aicea, şi pe încetul ele se deprind a-şi dezvăli faţa, dacă nu fruntea, gîtul, bărbia, care rămîn înfăşurate, lăsînd' la iveală un oval distins

și palid, cînd nu e acoperit cu vechile farduri crude ale Orientului.

Tot mergînd în sus, aflăm marea clădire în care se adăpostește o legație care n'are de ce să fie mîndră: a Greciei. În strădița ce se deschide la vale, e Consulatul Romîniei. Mai departe e și Legația noastră, luxos așezată și înzestrată, cu funcționari inferiori și cavași cu fes, acoperiți de multe decorații. Iar ministrul și secretarii sînt duși în marele sat Bőiuc-derè, «Valea-Mare», sălașul de vară al ambasadelor. Se așteaptă însă cineva pentru a duce la Selamlic pe un tînăr din familiile de origine grecească stabilite la noi. Pentru el s'a căpătat o voie specială de la Poarta, voie care nu e bună însă și pentru noi, nefiind anunțați.

Selamlicul e o revista militară pe care o trece în fiecare Vineri, ducîndu-se la moscheie, Sultanul. Se văd trupele din toate armele, uniformele strălucitoare ale înalților demnitari, trăsurile de gală ce duc pe femeile împărătești și, în cupeu său în trăsură deschisă, chipul, îmbătrînit și istovit, al Sultanului însuși. Fără îndoială, lucruri curioase și interesante, ce atrag foarte mult pe străini, cari trebuie să vie în tribuna Legației lor, în haine de gală și fără binocle.

Odată însă era cu totul altceva.

Acest drum de Vineri avea altă însemnătate decît în aceste zile de decadență, de jale și frica. Încă din vechile vremuri bizantine era datina ca

mpăratul să meargă cu alaiū la Sf. Sofia, spre a se înfățișa poporului care vedea astfel odată pe săptămînă Dumnezeirea intrupată pe pămînt și se încredința în acest chip că trăiește încă puterea de unde vine toată rînduiala și siguranța, buna pace împărătească din care pornește toată fericirea. Cînd begul osmanliū se prefăcu printr'un noroc nebun într'o nouă întruchipare a nemărginitei autorității împărătești, pentru același scop : să arate că e în viață acela de la care atîrnă toate, și-a făcut și el în vileag calea de serbătoare spre locul cel nou al închinăciunii. De la Vechiul Seraiū, sau de la cine știe ce palat de plăcere din împrejurimi, Sultanul, încunjurat de cei mai străluciți printre robii săi și de un zgomotos alaiū de oaste, se îndrepta spre Sf. Sofia, unde, pe covoarele sfinte, își făcea datoria sufletească față de dătătorul biruințelor și împărțitorul de stăpîniri. Sultaniū tineri mergeau cu mîndrie, privind asupra atitor capete plecate înaintea măreției lor, cei bătrîni și încercați puteau să se încredințeze după puterea strigătelor de salutare : «Padișahim cioc iașă», care înlocuiseră pe vechiul εις πολλά ἔτη, «întru mulți ani» al Romanilor de Răsărit cit de iubiți sint de supușii lor, cum judecă aceștia cîrmuirea împărătească și măsurile luate de Vizirul, căruia i se lăsase, ca unui «hamal» ce este, sarcina de a îngriji afacerile zilnice ; iar cîte un bătrîn, cîte un bolnav suia din greu pe calul arab cu arșalele scumpe, grăbindu-și astfel ceasul morții ; ba s'a văzut chiar cîte unul cu pi-

cioarele legate supt burta calului ca să pară încă, în adîncea lui slăbiciune, un adevărat Împărat biruitor, călarind pe stradele cetății sale de Scaun.

Pentru a putea întrebuița, în graba noastră, orice clipă, ne hotărîm a cerca într'unul din adăposturile lor, care cuprinde chiliile de mănăstire, bibliotecile de învățați și școli, ce rivalisează cu ale Franciscanilor, pe vechile mele cunoștințe, călugării Augustinii ai Asumpțiunii, «Asumpționiștii» din Eschi-chioi și din Cum-capu. Îi găsiu în această din urmă așezare a lor, adecă aflăm numai patru părinți, dintre cari doi, părinții Petrides și Eutyhios, cari colaborează la «Échos d'Orient», revistă de studii bizantine, de nuanță bisericească, îmi sînt cunoscuți prin lucrările lor. Într'un colț din frumoasa grădină pe care o închide de spre strada săracă zidul înalt de piatră, călugării francesi ieau cafeaua de după masă, pe cînd o mare pisică de Angora se nenereste de la unul la altul. După multa vreme de rătăcire prin locuri sălbatece mă aflu iarăși între oameni de o înaltă cultură, cu cari sînt în tovărășie de ocupații. Aflu aici moartea lui Gelzer din Iena, marele bizantinist, care începuse o istorie a Bizanțului, ce va rămînea astfel neisprăvită.

Trăsura de la otel pînă în acest unghi turcesc al Stambulului a fost plătită cu un preț de adevărat jaf. Cam așa fac toți birjarii, toți «harabagiii»

din Pera, cari au deprins, odată cu vorbele de «Monsieur», «Madame», «voiture» și «voilà», și meșteșugul de a trage pe sfoară pe călători. Dincolo de marele pod de lemn, cu loadbele desfăcute și cu fiarele ce dîrdie la fiecare atingere cu roatele, birjarii sint mai iefteni și îi poți tocni, fără frică de discuții la urmă, cu un preț ce ar fi cam doi până la trei lei de-ai noștri pe ceas. Ba încă, fiind ei oameni de cuvînt și cinstiți, *cavaleri*, cum este foarte adesea ori Turcul din popor, ei te vor duce chiar de la o moscheie la alta, de la un monument la alt monument, făcîndu-se astfel niște călăuzi neprevăzuți, dar de toată siguranța. Planul ce vrei să urmezi, li-l poți spune prin portarul otelului său prin vre-un prieten știutor de turcește.

CAP. V.

MOSCHEILE: SF. SOFIA ȘI ÎMPREJURIMILE EI.

Cu ce se poate începe o vedere a Constantinopolei monumentale decît cu acea Sfîntă Sofie a Împăratului Iustinian, căreia Mohammed al II-lea cuceritorul i-a luat podoabele neprețuite, împărțite între ostașii săi, jăfuitorii din Maiu 1453, i-a sfărîmat mormintele împărătești de marmuri scumpe și de porfir, i-a șters crucile și i-a tîmînjit cu bîdineaua muiată în văpsea galbenă mosaicele și picturile murale, dar nu i-a putut lua desăvîrșita armonie a proporțiilor, nici măcar răpi acest nume

Aia Sofia (Ἁγία Σόφια), care până astăzi trăiește în graiul Cuceritorului turc ?

Totuși stă în drum așa de ispititor marea moscheie din capul podului, cu multele ei cupole și cu virful de aur ce se ridică sus în razele soarelui din cea mijlocie, încît drumul ni se oprește pare că dela sine aici. Putem învinge însă ispita, și mergem drept spre basilica lui Iustinian, una din minunile lumii, cea mai întinsă și mai cu meșteșug potrivită din bisericile Creștinătății.

O atingem răpede. E în marginea Atmeidanului, o piață din cele mai rău pavate, mai strîmbe, mai încurcate cu bariere de lemn ce se pot închipui. Femei turcești rătăcesc pe aici, uitîndu-se la ruine, roiuri de copii turci și țigani, contopiți în aceeași frăție musulmană, se zbeguiesc între porumbii Sfintei Sofii, pîndind pe vreun «Moussié» cu punga deschisă sau cu firea mai slabă; lucrători fără fes și turban, cu basmaua celor mai împovărați și mai săraci oameni în jurul capului, ras de vreun bărbier de răspintie, sapă din greu, în căldură, pentru canalisările nouă, scoțînd la iveală sfărîmături de străchini roșii bizantine; berbeci grași, aduși spre vînzare, cu lina albă pătată de văpseaua roșie, își încoardă gîtul, cu coarneaule prinse de capătul funiei ce-î leagă de vre-o gratie.

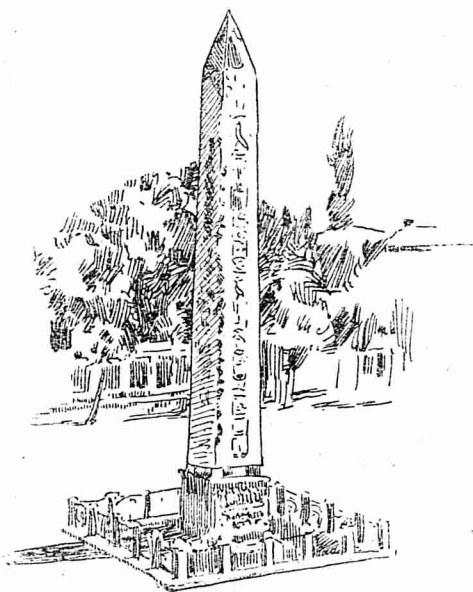
Acest Atmeidan urît și pustiū a fost însă odată, nici mai mult, nici mai puțin decît Hipodromul Bizanțului creștin. Încă de la Constantin-cel-Mare aici se strîngea multa și neastîmpărata, primejdi-

Sf. Sofia.

oasa plebe a Romei Răsăritului pentru a vedea luptele fiarelor, chinurilor robilor, suferințele celor învinși înăuntrul Imperiului și peste hotarele lui. Undeva, în această țernă spurcată în care-și fac culcușul cîinii răpănoși ai Stambulului și se zvîrcolesc Turculeții cu șalvarii zdrențoși, stătea Cezarul, «autocratul», «stăpînul celor două lumii», ocrotitorul dreptei Credinți, presidînd petrecerile singeroase și sălbatece ale unui «popor» strîns din toate colțurile Împărăției, — atunci ca și acuma; «Ave Caesar» s'a auzit și aici la început, din gura prigonitilor și a mucenicilor. Aici Teodora a jucat înaintea plebei pînă a nu sta lingă «prea-cucernicul» Împărat Iustinian ca soție a stăpînului lumii. Aici, în cei d'intăiți ani de stăpînire ai acestuia, s'au încăierat Verzii și Vineții, cele două neîmpăcate bande ale Circului, și strigătul de «Nika, nika», «îvinge, îvinge», părea că vestește începutul unei Domnii nouă. Aici au fost striviți răsculații într'o clipă cînd galerele imperiale se gătiau să ducă în Asia pe Măriile Lor. Apoi cîte și cîte alte cruzimi nu s'au săvîrșit aici, în aplausele nebune ale locuitorilor îmbătați de sînge ai Bizanțului: pretendenți învinși și căzuți în robie, cari treceau în hohote de rîs și batjocuri prin locul unde nădăjduseră să poruncească bucuriile norodului; trădători ce primiau lovitura din urmă ca o îndurare, și atîția alții cari jucau aici, cu umilință sau cu îndărătnicie și stoicism actul cel din urmă al vieții lor. Căci, chiar după ce fiarele

sălbatece, lei, tigrii, urși nu mai fură hrăniți în tainele de împrejur, rămaseră prveliștile de răzbunare ale Împăraților biruitori, cari înfățișau publicului de câteva zeci de mii de oameni jertfa pe care nu voiaș s'o ierte, saș nu cutezaș s'o facă.

Obeliscul lui Teodosiu.

Acuma din praf fișnește, până foarte sus, 'obeliscul adus de Teodosie-cel-Mare, rămas singur stăpîn, și, în față, alt obelisc, despoiat de vechea sa învelitură de bronz, — lucru bizantin, fără frumoasele semne ieroglifice săpate în granit pe cel d'intăiș. Niște țevi de aramă înverzită se împle-

țiesc între ele alături; ele alcătuiă odată trei șerpî îmbrățișați și mîntuiți cîndva printr'un cap, care se află astăzi în Museu. În față cu aceste ramășiți — puține din cele multe, nespuse de multe care s'au prăpădit din vina Latinilor, cuceritori în 1204 ai Constantinopolei, din care făcură Capitala catolicului frances Balduin de Flandra, și din vina Turcilor dela 1453, — Împăratul Wilhelm, venit aici pentru a face plăcere Sultanului mîndru și pentru a căpăta concesi și părtenire în folosul poporului său, a pus să se ridice, supt o cupolă de plumb, o «cișmea germană», o «alamanceșmè», împodobita cu aurituri și mosaice. La inaugurare s'au trimes trei sticle de apă bună Împăratului, singurul prieten al lui Abdul-Hamid-Han. Dar peste puțin țevile nouă nu mai dădură apă, pe cînd vechile guri de plumb ale moscheilor varsă și până astăzi băutură și spălare de păcate pentru credincioșii ce vin la rugăciune. Copiii au luat în stăpînire zidirea parăsită, și ei încep a desface pietricelele ce înfățișează mii de flori după moda arabo-turcească. De sigur că acest monument al unei vîsite cu faima răsunătoare a fost rău ales și a avut prea puțin noroc. Altfel, e lucrat cinstit, de și nu se vede și puțin avînt, puțină sinceritate pe lîngă atîta învățătură și tehnică. Aceasta e, de altfel, soarta oricărei imitări a unor elemente dintr'o civilizație străină, din partea cuiva care n'are în el temeliile morale pe care această civilizație se sprijine.

Sfinta Sofie e despărțită de Atmeidan printr'o curte cu copacii vechi. Perspectiva lipsește pentru ca s'o poți vedea bine, și ea are ca vecină moscheia Sultanului Ahmed I-iu, de la începutul veacului al XVII-lea, o puternică și frumoasă zidire, care se pare că a fost menită a rivalisa cu vechea basilică. Pe din afară, ea nu face impresie decît prin marile ei proporții, prin puterea ei de monstru adormit. E mai mare decît toate moscheile din Constantinopol, dar nu cu mult mai mare decît a Sultanului Soliman (235 de picioare N. S., la una, 225 la ceialaltă; iar pentru E. W. 250 și 205), și astfel de deosebiri nu se prind lesne cu ochii, fără a se mai ținea samă de faptul că «Suleimanie» e așezată singuratec, într'o imensă grădină, fără nici-o vecinătate, ci între căsuțe turcești mărunte și între vechi ziduri oarbe. De alminterea, trebuie să se fie seamă în judecarea oricărei basilici romane sau bizantine de faptul că ele nu sînt făcute, ca bisericile timpurilor ce au venit pe urmă, pentru a impune prin frumuseța arhitecturii lor exterioare, ci prin uimitoarea privescete ce se deschide aceluia ce pătrunde înăuntru. Cupole mari de plumb, îngrămădite una în alta, cele mai mici supt cea mare, ca puii supt aripile cloștii, mari ziduri de piatră sau de cărămidă, întregi sau rupte, la cîte una vre-un zid de sprijin pentru greutatea strivitoare a cupolei — cupola dela Sf. Sofia a căzut odată, și Iustinian, care nu voiă să se lase învins de greutatea ma-

terialului răzvrătit, găsi un meșter pentru a o face din nou, și mai mare, — atîta vezi din strada sau din marea, tăcuta curte interioară, unde mici stoluri de porumbei și bande de copii turci se zbeguiesc, pe cînd credincioșii, leneșii și oricine caută un adăpost, se adună în răcoarea de lingă fîntina arabă, ce a înlocuit vechea fîntină bizantină din mijloc.

Niște călători iese, cu cîțiva credincioși, prin poarta cea mare despre Hipodrom — una din nouă —, stricată prin atîrnarea, ca în unele biserici catolice, a greoaiei pînze ce oprește vederea. Dăm să pătrundem pe acolo, dar din grămada copiilor se desfac trei Țigani cari strigă din răspuțeri «Moussié» și fac semne spre stînga, pe cînd femeile turcești ce iese, mișcă mîna încet, în semn de oprire. Aici ca și în oricare moscheie știm bine că ni se dă voie numai de nevoie, pentru bacșiș apoi și, oricum, cu despreț și dezgust. Urmăm pe cei trei sturluibateci copii, pe cari nu-i înțelegem, cutezăm să întreba într'o limbă *francă* pe un Turc care ni răspunde în turcește, iarăși cu semne, și ieșim din curte, pentru a căuta de cealaltă parte, printr'o strădiță îngustă, intrarea de spre Nord, prin care sînt *mînași* — acesta e cuvîntul —, mînași poruncitor și iute, cu cîte o rară bodogăneală turcească posomorită, străini. Avem ca tovarăși numai pe un negustor de ouă din Banat, de la Biserica-Albă, care a văzut și Expoziția noastră, și vine aici cu cele două fete ale lui și cu un băiat, pe cari-i întovă-

răşeşte prin marele oraş străin fiul unui «Geschäftsfreund», unui corespondent în negoşul de ouă, — un tînăr ce ştie turceşte. În Iulie nu e vremea străinilor, dar, şi fără aceasta, pentru numele rău ce are Constantinopolul în ceia ce priveşte curăţenia şi purtările oamenilor, relativ puşini vizitatori se îmbie a veni, ca să vadă minunile de natură şi artă ce se înfăţişează aici.

Ca orice basilică, Sf. Sofia nu se scaldă în lumină, ce patrunde numai prin «jumătăţile de fereşti» din balustrade şi de desuptul lor. În această semi-întunecime se desfăşură fără îndrăzneală, fără să vezi o luptă, un avînt, cu toată marea îndrăzneală şi marile silinţi cheltuite în cupolă — foarte puternice linii, cu totul liniştite. Între stîlpîi ce o despart în trei, supt cupola cea mare ce se înfundă uşor spre cel mai înalt punct al clădirii, e o pace nesfirşită, o imensă odihnă. Nu ştiu cum putea să răsune odată glasul preotului din altar, din amvon, triumfătoare izbucnire a litaniiilor corului împărătesc, vestirea decretelor celor mari saŭ actelor de căpetenie ale Imperiului, dar acuma se aud doar ca un melancolic bîziit trăgănat, rugăciunile, urlate totuşi din răsputeri, pe arii nasale, sălbatece, caraghioase pentru urechile noastre, deprinse cu altă, musică, ale ulemalelor tînere, cu turbanul alb în jurul fesului ce nu se vede, care, aşezate pe covoare proaste, îşi fac datoria de a cînta versetele Coranului. Mai în fiecare înfundătură, stă cîte unul, trăgînd cu ochiul la cine trece, saŭ stăpînit cu totul de focul

sau religios: trupul cinchit pe tălpi se apleacă în nainte și îndărat, după vechea datină asiatică, pas-trată și de Evrei, și parcă din ce în ce mai înflă-cărată e strașnica văicărare ce-î iese din rotocoalele vasului.

Altfel, în moscheie nu afli numai locuitori ca aceștia: în ele imamul ține lecție de tilcuire a Co-ranului, încunjurat de un număr mai mic sau mai mare de învațăcei; cutare cleric își face prânzul, strângînd cu îngrijire fărîmele de pîne de pe rogo-jină; batrînul derviș cu liniile aspre și barba de patriarh tronează pe o blană de oaie ca aceia ce era cel mai scump covor de Persia pentru profetul însuși; ba cîte un gligan sforăie cu genunchile ascuțite în sus. Afară de cele cinci clipe din zi cînd hoga strigă aprins, cînd muezzinul se tînguește din minareț, cu capul bărbos scos sus pe ferestruică, în strălucitul stîlp înflorit de marmura albă, — *mihrazul*, amvonul lucrat în piatră sau în lemn și fildeș, rămîne gol, și exemplarele Coranului, cu legătura proastă, veche, se odihnesc pe scău-nașe de jur împrejur. Iar, ca să se aprindă enor-mele lumînări de ceară albă, vîrite în sfeșnice de alamă cu înfloritură, ca să lumineze multele can-dele ce atîrnă de sus, lingă ouăle de struț cu franjuri, din acelea ce spînzură și la noi de policandre, trebuie să fie ziua de bucurie a Ramazanului, cînd moscheia toată e ca o mare de foc, ce freamătă.

E imensitate și pace în biserica uriașă, unde și-au

purtat pași tot șirul Împaraților bizantini, de la Iustinian întemeietorul până la cel din urma Constantin, peste o mie de ani sînt alți cinci sute de cînd trăiește supt Turci biserica , în zilele căruia mulțimea constantinopolitana, înspăimîntată de zvonul intrării ostașilor păgîni ai lui Mohammed al II-lea, s'a adăpostit aici, supt ocrotirea Maicei Domnului *Hodegetria*, «călăuza» făcătoare de minuni, și a fost măcelărită, saŭ tîrîta în robie, cu funia, miî de miî de oameni, de lenicerii, spahii, de dervișii, ciobanii și gloatele cuceritorului, care smulgeaŭ aurul, argintul, pietrele scumpe, margaritarele rare, care zvîrliau în foc vechiul lemn sfînt al icoanelor măiestre, care raspîndeaŭ moaștele pentru a lua chivotele scumpe, care vărsau împărtașania pentru a avea potirul, care sfișiau pergamentul cu miniaturile pentru a putea capata și dosi mai rapede metalul scump din plăcile sculptate, prinse pe legătură.

Apoi morții aŭ fost cărați afara și aruncați în Bosfor, sîngele s'a scurs, sfarîmaturile de tot felul au fost înlăturate, pe piatra sfintei mese ca pe un Scaun păgîn de Împăiație noua a stătut Mohammed-beg Osmanliul; meșteri cu mîna iscusita au venit să acopere cu bidineaua muiata în «boiă» galbenă toată frumuseța neasămănată a picturilor și mosaicelor ce umpleaŭ de strălucire și de măreție acest loc nemărgenit, care, în veșmîntu-î galben de astăzi, sămănat cu arabescuri, fără porțelanele albastre ce mîngîie ochii aiurea, strigă a jaf și a

pustietate. Abia ici și colo de mai prinzi câteva slove uitate, vre-un semn de cruce, câteva linii în fostul altar care amintește pe Hristos dîndu-și binecuvîntarea, ramășițe pe care Turcii de astăzi nu cauta a le nimici, pe care, din potrivă, cu o nepăsare desavîrșita, hogea le arată precum îți arată, cu aceeași încetineală brutala, ceia ce ar fi să fie urma de mîină a Sultanului biruitor său stîlpul de bronz prins în zid, din tăietura căruia ar izvorî sanatate pentru credincioșii veniți cu dureri în lăcașul lui Allah.

Nicairi nu s'a lucrat cu mai multă învierșunare la distrugerea semnelor Creștinătații decît în această d'întaiu biserică bizantina prefăcută în moscheie: pe frumoasele capitèle ale stîlpilor, care păstrează înca inițialele parchii împărătești fundatoare, s'a rupt cu ciocancele chipurile omenești, oprite de Coran, ale Apostolilor prinse ici și colo. Din toată podoaba aș ramas numai aceste capitèle frumos săpate în stilul amestecat și capricios, plin de nou-tate îndrazneața, al acestui timp și, pe lînga ele, mosaicele palide, samanate cu flori, cu cruci ce nu se deslușesc la întaia vedere, și de accia au și fost cruțate, care acopăr locurile goale între stîlpii ce susțin tribunele, și de-asupra lor.

A rămas firește marea bogăție a materialului întrebuițat, marmura alba, verde, roșie, galbena, patată. E prea mare însa departarea pentru ca ea să poată înriuri prin întregimăa bogației sale, prea tare o strică apoi amestecul colorilor crude așternute de

profana bidinea a Turcilor. Și în această privință prea sînt străine rosturile nouă de cele vechi, care erau strîns legate între ele pentru a scoate din toate amănuntele, și nu mai puțin prin amănuntele unei podoabe acum dispărute, dar desăvirșit armonisate cu stilul măreț, o frumuseța, astazi în bună parte pierdută.

lute, hogea ne mîină din urmă, bolborosind, afară din biserică, spre un suiș negru ce se deschide către tribune. E un mic drum pentru ca să ajungi la ele. Odată ce ești sus, te lovește adîncimea ce ți se deschide supt ochi până la chipurile ome-neștii îngenunchiate pe covoare, care par niște mărunte jucării. Apoi în marele gol prăfos te streconi de la un stilp la altul. În cale atingi marmura care poartă numele lui Henric Dandolo, bătrînul doge venețian orb, care a murit aici, ca represintant a «un șfert și jumătate din Împărația Romaniei», cucerită la 1204 de dinsul în fruntea Latinilor Apusului, și-ți vine astfel în minte întăia «profanare», care n'a atins însă nimic din împodobire, aceia pe care, pentru Grecii statornici în ortodoxie, aș săvirșit-o comiții, baronii din țerile Frîncilor cind aș închinat Sf. Sofia cultului catolic și în rugăciuni s'a pomenit, lîngă numele patriarhului latin, de neam venețian, acela al noului Augustus, Balduin de Flandra, «îvingătorul», «încununatul de Dumnezeu». Paleologii, întorși peste o jumătate de veac, aș sfințit din nou pentru slujba strămoșească biserica lui Iustinian, dar în curînd lupte

marî începură între cele două legi, dintre care cea catolică, a întregului Apus viteaz și puternic, era, se credea, în stare să apere Bizanțul amenințat de Turci. O sută de ani aproape au durat certele pentru stăpînire, și în ultimele zile ale Imperiului Papa era pomenit în rugăciunile de la Sf. Sofia, de care se ținea de-o parte, ca de un loc pîngărit, toți credincioșii și apărătorii ortodoxiei, lipsiți de conducerea patriarhului, ce pîbegise de frica prigonirii.

CAP. VI.

AMINTIRI MAI NOUA: SULTANUL MAHMUD.

De la Sf. Sofia ar fi să mergem la a doua moscheie din Atmeidan, la Ahmedie, dar s'a început acolo rugăciunea, și muezzinul strigă de sus, pe cînd credincioșii își fac abluțiunile la țevile de plumb vechi cît și zidirea. Întrebuințăm deci vremea ce ramîne pentru a vedea mormîntul lui Mahmud al II-lea, «Reformatorul».

I se zice astfel fiindcă de la dînsul vine aceasta rinduiala nouă cu formele și uniforme europene, prin care acest energic patriot a crezut că poate scăpa de primejdia napadirii, covîșirii și cuceririi Europeanilor biata sa Împărăție decăzută. Venit la tron în vremuri tulbure, el a văzut răscoala din 1821 a Grecilor: a măcelărit pe supușii săi de acest neam ce se află în Constantinopol, a spîn-

zurat pe patriarh înaintea bisericii lui, a curățit țerile dunărene de lepra tulburărilor, dar n'a putut să stîngă marele focar de rebeliune al Greciei, pe care-l înteaia cu daruri, cu scieri, cu șosirea unor luptatori ca Byron, marele poet engles, Apusenii. S'a gîndit atuncea a întrebuița împotriva Europeanilor, neapărat și totdeauna dușmanii, armele lor chiar. Îi trebuia o oaste ca aceia prin care Frincul, Moscovul, Alamanul, Inghilizul își cîștiga biruințele așa de sigur și de lesne, și nu-i mai trebuia acea plebe înarmată, ce ajunseseră a fi lenicerii, fără pregătire, fără vitejie, fără supunere și fără morală, adevărații bandiți cari terorîșau Împărăția pe care n'o mai puteau apăra.

Puindu-și în joc tronul și viața, el se hotărî să-i distrugă; strașnicul exemplu al înaintașului său, Selim al III-lea, și acela un «reformator», omorît de aceia pe cari voia să-i «reformeze», nu-l înspăimîntă. Dadu din nou lupta, și, prin Arnăuții săi, prin topcii săi de la tunuri izbuti, fără ca populația întreaga a Constantinopolei turcești să se ridice, cum era de temut, întru apărarea acelei oștiri alese, de numele căreia era legată toată propășirea și gloria Casei și Statului lui Osman. *Nizamii* cu mundire și feșuri roșii, cu disciplină și exerciții, fură organizați în locul soldaților iataganului și bulucului. În războiul cu Europa, apoi numai cu Rusia, dat în 1828—29, nici ei, nici nizamii, ceva mai vechi și mult mai buni, ai Egiptului, nu putură birui. Ba chiar, în ciocnirea, întimplata de

doua ori, cu vice-regele, cu chedivul egiptean Mehemed-Ali, și el acum un vasal rebel, tinara oștire noua a lui Mahmud fu iarași învinsă. Se putea crede o clipa ca o noua dinastie, aceea a norocosului Pașă din Cairo, ridicat dintre Albanesii muntelui, se va așeza în palatele împărătești ale Constantinopolei, își va lua locul în acel «Vechiū Seraiū», pe pământul căruia se înalțaseră și palatele bizantine. Dar, mulțămită încurcăturilor diplomației europene, primejdia trecu. Peste vre-o douăzeci de ani, era în toate ramurile o nouă Turcie, europeanisată mai mult sau mai puțin, dar încălzita de vechiul foc al războaielor de cotropire, hotărâta sa încheie era pierderilor și să caute chiar o întregire a Împarației pe care acești visători o credeau cu puțința. Și noi ne-am ales cu partea noastră în aceasta desfașurare a noului program: s'a zis «înălți funcționari» Domnilor din București și Iași, li s'au trimis scrisori cu «Monsieur» și «Son Excellence», li s'au expediat telegrame de poruncă întocmai ca unui valiū din Anatolia și, în clipa silinților noastre pentru Unire, n'am avut niciun dușman mai neobosit și mai învierșunat decât această Turcie «reformată», în locul căreia ajunseseam a dori întoarcerea vechii Turcii, despre care unul de la noi care o cunoștea bine, a scris: «Turcului da-î bani și poți să-î scoți și ochii».

Turcia nouă aflase împotriva dușmanei tradiționale, Rusia, sprijinul acelei Europe cu care căuta sa sãmene în felul de lupta și de organizare. În

chestia Locurilor Sfinte, Franța și Anglia se declară pentru Sultan: Austria și Prusia se ținura la o parte; Sardinia, doritoare de a ieși la iveală, își oferă și ea alianța. Războiul cel nou fu un triumf pentru reforma lui Mahmud, care nu mai era acum în viață ca să simtă bucuria izbîndei; nizami luptară cu vrednicie linga aliații creștini în Crimeia, și Turcia se cutremură de bucurie aflînd că, în sfîrșit, prin tratatul din Paris, Rusia e izgonită din Marea Neagră.

Răscoalele creștinilor izbucniră însă pretutindem: în Creta, în Bosnia, în Bulgaria: Serbia cerea vechile ei hotare; România, formata în ciuda diplomaților Stambulului, își căuta neatîrnarea, după ce o înăcriseră umilințele stîngace ale Pașalelor. Războiul din 1877—78 începu, și, pe cit de mare a fost pierderea întregului Ținut dintre Dunăre și vialetul Constantinopolei, din care s'a făcut un Stat bulgaresc dușman, gata oricînd de lupta pentru a merge și mai departe, pe atît de strălucitoare a fost gloria unui Osman-Pașa, care a cazut la Plevna fără să se înjoseasca și a fost mai mîndru în robia lui decît generalii rusești ce-l aveau în mînă. Încă odata, spiritul lui Mahmud Sultan biruise.

Și el a biruit a treia oară cînd obraznicia Grecilor din Atena a fost sîngeros pedepsita prin înfrîngerea de la Domokos prin mînarea unei oștiri întregi zapacite către Capitala demoralisată a dușmanului învins. Și cine știe dacă mîne Bulgarii nu vor face aceeași experiență?!

Căci, oricît ar fi de molii unii ofițeri, oricît ar lipsi formele disciplinei într'o oștire unde sublocotenentul trece, dacă vrea, pe lîngă mareșal fără să-l salute, oricît ar fi de mari hojiile ce se fac în armată, ca în toate ramurile vieții de Stat, un lucru rămîne, ca o garanție de isbîndă: puterea unei oștiri alcătuite numai din Musulmani, mîndri de legea lor, desprețuitori față de cei ce n'o împărtășesc, hotărîți să moară pînă la cel din urmă mai curînd decît să plece în țerna supunerii steagul cu semiluna și steaua. Cînd vezi păzind la gherete fețele aspre, crunte une ori, ale «Turcului» de orice rasă, dar care nu știe acum decît de lege, de uniformă și de Sultan, cînd auzi focul cu care sună în căsărmile ce roiesc de lume marșurile de luptă, ciudata săltare de tonuri triste a Marșului Smirnei, «Ismirului», cînd în orice dimineață te trezești în marele vuiet al musicilor, în chemări sălbatece la arme, cînd la fiecare pas pe stradă întîmpini oameni ce par făcuți anume — astăzi ca la 1300 și 1400 — pentru meșteșugul războiului, pe care se pricep a-l face ca și noi,—, atunci un gînd merge și la Sultanul acela cu mintea prevăzătoare și brațul tare, spre mormîntul căruia mergem acuma.

Pe din afară, e un front de zid alb, cu coloane europene de moda nouă. Îl încunjuri pentru ca să ajungi la porțița de intrare. Imamul de paza e aici foarte îndatoritor, și fără multă vorbă el îți iese înaintea cu papucii în mînă. Îi încalți peste

ghete, și, ca într'o moscheie, luneci pe rogojinile lucioase.

Cladirea n'are nici-un fel de frumuseța. În mijlocul ei, între darurile de ceasornice și candelabre ale suveranilor Europei, ce recunoșteaă ca un egal pe M. S. Mahmud, — acoperite de stofe scumpe, cu inscripții arabe, sînt mai multe streșini de lemn, așezate de-asupra pietrei ce acopere rămășițele deosebiților membri ai familiei imperiale și ale lui Mahmud însuși. La capătul lor, un fes roșu e înfășurat cu cealmaua, de o formă specială, după care recunoști un membru al dinastiei. În acest chip se înfățișează, simplu, grosolan și copilaresc toate mormintele principilor osmanlii, fără un singur monument de marmură, cît de sărac, de-asupra locului unde se odihnesc. Nici măcar o inscripție sculptată; numele e însemnat pe cîte o bucată de mătăasă sau de postav.

CAP. VII.

DATINI ȘI OBICEIURI: CONCEPȚIA MORȚII, ROSTUL FEMEII.

Pentru felul nostru de a vedea, e o impietate. Își poate închipui cineva mormîntul lui Napoleon I-iu format din niște scînduri prinse în formă de strașină și acoperite cu o perdea oarecare, pe care cîteva slove țesute să pomenească numele stăpînitorului unei largi părți din coaja pămîntului?

Păna și un negustor mai înstarit, un funcționar mai marișor aŭ altfel de mormînt decît cei mai mari dintre Sultanii ce se intitulează încă cu mîndrie «stapînitorii celor două lumii» și cărora li se zice «umbra lui Dumnezeu pe pămînt». Dar pentru a înțelege această curiositate trebuie să se gîndească cineva la felul cum Turcul mai mult decît creștinul privește viața și rostul omului pe pămînt. Fiind omul ceia ce este, cum i se pot da după moarte onoruri care ar jigni pe Dumnezeu atotputernicul, singurul puternic? Pentru mortul din groapă, dus, fie el cît de mare, în pripa, în sicriu închis, și coborît în pămînt cu două, trei vorbe ale imamului, — ajunge piatra, ajunge scîndura și pînza, iar pentru Allah e cladirea mare ce încunjură mormintele și unde, ca în orice moscheie, Coranul stă pe scauieșe la îndămînă pentru a se face rugăciunile alcătuite din versetele lui.

Cît privește pe cei ce vin după Sultan, pe *robii* lui de orice treaptă, în marginea moscheilor mai mici, în locuri închise de ziduri înalte, în apropierea zidurilor bizantine, la umbra negrilor chiparoși cu toate crengile intoarse spre cer, ei dorm cu miile, avînd fiecare la cap o așchie de piatră. Pe unele, pe cele mai multe sînt, iarăși, numai versetele Coranului, cîte una poartă de-asupra zimți înfloriți, turbane de toate felurile, iar, cele mai nouă, fesuri. De la un timp, s'a luat obiceiul de a le vâpsi și auri. Nici-o îngrijire deosebită nu încunjură de alminterea mormintele; nu vezi, ca

la creștini, flori, cărbunii răsipiți ai fumegărilor cu tămii, panglici cu inscripții, cununii de mărgelă,— cu atât mai puțin chipul mortului. Buruiana crește între pietre, care se apleacă tot mai mult una către alta, praful se așterne tot mai gros pe dîsele, copiii zburdă prin ierburi, până și cîinii rătăcesc prin această părăsită lume a morților, cari, cu adevărat, nu se află aici împreună cu oasele lor umile, ci traiesc în fericire, sus, în raiul lui Allah, unde sînt mesele puse totdeauna și *huriile*, cele mai frumoase cadîne ale Cerului, netezesc pe barbă pe stăpînii lor veșnici, cari nu le văd nici-odată îmbrătinind.

Și cadînele cele de pe aceasta lume?

Ele sînt privite de popor până astăzi ca o ființă omenească inferioară omului. Precum în viață ele nu stau lingă soțul lor nicăirea, — calul e mult mai bine împărțit și mai prețuit decî,— precum ele n'aŭ frumuseța, frumuseța feței, a staturii și mai ales a părului pentru nimeni altul decît pentru «domnul» și proprietarul lor, — după moarte locul lor e la o parte. Iată și aici, în mausoleul reformatorului Mahmud, o altă odaie lăturalnică, mai mică, adăpostește supt alt rînd de streșini pe soțiile Sultanului.

Nașterea unei fete e ca o nenorocire pentru familie; ea nu e întovărășită de nici-o ceremonie religioasă. Până la treisprezece ani, fata încă un copil vesel care umblă, rîzînd în ochii credincioșilor

ca și în ai ghiaurilor, în ochii localnicilor ca și ai strainilor, pe toate drumurile. Fetițele din popor umblă în bușmachii și în largi pantalonii înfoiași, cu codița pe spate, une ori și cu un tulpan pe cap. De o bucată de vreme însă, în Constantinopol moda frînca, cu stofele și veșmintele ieftene, răzbate pretutindeni, până și în cercurile sărace. Cătare femeie în hobota feregelei negre obișnuite tirăște după dînsa o copilă în rochie după ultimul jurnal. Multe sînt foarte frumoase, mai ales cele cu ochii mari vineși și genele negre, lungi, — adevărate păpuși.

Apoi vine vîrsta hotărîtă. Peste nevinovăția zîmbetului bun, peste ochii deschiși mari asupra lumii s'a coborît îmbrăcămintea de călugăriță. Fragedul trup se pierde în faldurii stofei de mătasă sau de lînă fără de formă; părul bogat e ferit de privirea oricui, ochii vioi abia pot zări supt vîlul negru prins în capătul de sus al sacului de doliu care înfașoară totul. Sînt foarte puține familiile, în care și mama să fie Turcoaică, unde se îngăduie vederea feții unei fete tinere. Firește însă că, atunci cînd mama e o străină, culeasă într'una din Capitalele Europei de vre-un diplomat, dacă băieții sînt Turci, fetele ramîn să trăiască după datina țerii de unde a venit mama lor.

Fetele de măritat nici nu prea iese din casă. Oricum, ele nu văd nici-odată pe tineri, nu pot sta de vorbă cu ei, nu se pot deprinde a-i cunoaște, nu pot alege și iubi. O rudă, o mijlocitoare

pune la cale căsătoria. Viitorii soți se pot vedea numai întâmplător la primblare, nedeplin și pripit. Nunta se face fără strălucire, fara mersul la moscheie, care ar fi asemenea cu mersul nostru la biserică; hoguea, imamul spune câteva cuvinte, și ajunge. Căsătoria e facuta, precum ea poate fi desfăcută prin doua cuvinte spuse înnaintea unor martori și aduse la cunoștința imamului. La «nunta», femeile petrec de-o parte, în lungi «taifasuri» goale, bărbații, de alta. Tinerii se află acum împreună, și voia lui Dumnezeu hotărește dacă se vor putea vre-odată iubi în viață, unde întâmplarea sau socotelile de avere, de situație, de favoare i-au aruncat împreuna.

Și în cele mai multe case barbatul e rare ori acasa. Turcul din popor merge la prăvalia lui de negustor, la atelierul lui de meșter supt ochii publicului, la lucrul lui cu minile, plugar, pastor, hamal, caicgiu. Cel din clasele de sus are cancelaria sa și regimentul lui. Puțini bogați fara ocupație stau în odaia sa în odăile care se chiuma haremul, vechiul gineceu închis și umilit al Bizanțului. Când se mîntuie lucrul, orice Turc afla mai multa placere să intre în cafeneaua racoroasa, unde zboară toate știrile, unde, în auzul spionilor, se pun la cale toate lucurile, și sa tragă în piept fumul răcorit în apă al ciubucului ori să țâcașcasca din table cu un prieten, decît sa se închidă în casa din care el, *legea* lui, a făcut închisoarea nevetei, a fetelor, a copiilor și rudelor lui femeiești.

În ce chip se poate forma astfel sufletul femeii musulmane, își poate închipui oricine. Trupește, din această viață închisă vin schiloadele ce umblă și se poartă în trăsuri, fețele supte, ochii rataciți prinși în cearcane de vinețeală, mișcările stîngace și sfioase până într'atîta încît mai mult decît una din cele tinere, chiar din cele mai viteze, se fisticesc și scapătă piciorul de pe trotoar cînd un bărbat străin le privește mai stăruitor. De aici vine înecătina fără păreche cu care înaintează această rasă bine înzestrată, în care s'a cultivat sistematic, prin încrucișarea cu roabele, desăvîrșirea trupului omenesc. Copiii sînt ai școlii imamului grosolan și superstițios, ai stradei tuturor murdăriilor și păcatelor, și rare ori cîte unul se poate înălța prin puterile sale deosebite la înțelegerea unor lucruri pe care Europeanul le soarbe de mic în însuși aierul casei părintești, supt înțeleapta supraveghere a mamei.

Totuși, dacă e îndreptățită ilusia călătorului sentimental, cu mintea hrănită de cărți proaste, că orice femeie turcească e un înger de nevinovăție feciorelnică, ce nu dorește nimic mai mult decît pe frumosul, bunul creștin milostiv care s'o scoată, de dragoste, din temnița haremului, precum se roagă cu ochi duiosi prin vâlul negru, tot așa e o rătăcire să se creadă că hobotul ascunde un fel de ființă simplă, primitivă, că el înfășură o mumie. Nu: supt feregea e, cum se zărește după mîneci, o roche europeană ca a oricărei Grecoaice sau

Armence sau Levantine din Pera; papucii femeii din popor sînt înlocuiți dese ori prin pantofi eleganți; descoperirea feței se obișnuiește tot mai mult, și, în anexele creștine ale Constantinopolei, la Cadi-chioi, de pildă, se întîmplă să vezi femei musulmane care poartă pe cap un simplu tulpan de gaz alb prin care se zărește și coafura, și înlocuiesc adevarata feregă cu un dolman de culoare deschisă, împodobit cu nasturii mari, ceruți de modă. De mică, fetița, al cărei frate urmează une ori o școala straina sau merge macar la studii în Europa — azi Berlinul e preferat Parisului —, de și numai în puterea legii speciale care e iradeaua împărătească, fetița aceia primește lecții de franțuzește de la profesoara ce-i vine acasă. Ea ajunge a convorbi foarte bine în această limbă «aleasă», cu cele mai apropiate rude, cumnatul, cumnata, fratele, sora, sau chiar cu strainii, une ori cu creștinul ce a urmat la aceiași școală cu soțul sau fratele ei. Dacă sînt aspru oprite ziarce politice, cele literare, cele umoristice, chiar cele obscene, romanele și poeziile de tot felul vin cu grămada, și cele franceze mai ales nu sînt cetite nicăiri mai cu patimă decît supt zăbrelele de formă care ascund adesea elegante apartamente europene. A ceti nu e un păcat, și cetirea trebuie să fie o îndeletnicire de căpetenie în societatea femeiască superioară a Turciei musulmane.

Robia e, de sigur, legală ; ea e și socială, femeia

fiind înlăturată și de la singura placere a oame-
nilor de rînd cînd se strîng la un loc: narghileaua
și jocul. Dar aceasta nu împiedecă pe femei de a
juca un rol, care poate fi une ori unul de porun-
cire și îndreptare. Totuși dintre femeile ce trăiau în
această condiție, dar erau, ce e dreptul, roabe în
cea mai mare parte, cumpărate în bazare sau cu-
cerite în marile expediții biruitoare, s'au ridicat o
Roxolană, care a înrîurit simțitor politica unui Sultan
ca Soliman-cel-Mare însuși, o Nur-Banù de la sfir-
șitul veacului al XVI-lea, și atîtea Sultane-mame
sau *Validèle*, atîtea Sultane-soții sau *Hasechi*, care,
în acest timp și în cel următor, au silit de multe
ori pe fiii, pe soții lor să ia măsurile pe care le
credeaș cele mai bune sau care erau în concor-
danța cu interesele lor. Ciți dintre Domnii noștri
n'au fost numiți, scoși, pedepsiți, iertați, storși sau
cruțați după staruințele unei femei ca acestea, sau
macar a cuiva din Curtea lor împărătească! Și
astazi, cînd bărbatul e stricat sau nevrednic, femeia
e aceia care ține și înfățișează casa, și nu odata
numai un bețiv, întors prea tîrziu acasă, a fost
lăsat să doarmă supt cerul înnourat sau senin,
ca un simplu burghes creștin care și-a uitat nu-
marul păharelor și nu mai știe pe unde e mai
bine să calce.

Altfel, iată, așa cum e viața turcească, plină de
nedreptate și întunec, împovărată de vechi lu-
cruți moarte care amorțesc și strivesc, tulburată
de stafii răufăcătoare, ea e mai puțin patata de

imoralitate decît libera viață creștină, care se ticaloșește din ce în ce mai mult prin creșterea pînă la sălbătăcie a egoismului. Odată, cînd zăbrelele nu se puteau zgudui, cînd, la cei puternici, sclavul negru pazia ușile și femeia de credință spiona în toate ungherele, pe vremea cîzlaragalelor și eunucilor cu săbiile goale, aceasta se înțelegea de la sine și n'avea nici-un preț moral. Dar astăzi, cînd femeia singură umblă cit vrea printre vecine, cînd se așează în prăvălă, cînd se uită la vitrinele creștinilor și Evreilor și tirguiește cu dinșii lucrurile ce se fac în țerile istețe ale Frîncilor, cînd ea-și ocupă locul între cine se întîmplă pe vapoare sau în trenuri, — are o însemnătate faptul că divorțurile, așa de ușoare, sînt atît de rare, că fiecare femeie n'are gîndul decît la bărbatul ei, că, în această țară unde farmecul iubirii e necunoscut, cele ce au cunoștință despre dulceața lui din romanele «Europei», nu se ispitesc a-l căuta pe căi nelegiuite, că rare ori un creștin se poate lăuda cu iubiri adevărate în umbritele case cu gratii de lemn ale Stambulului și că, în sfîrșit, desfrîul Turcilor de modă nouă se face cu Unguroaicele, Nemțoaicele, Franțuoaicele de la șantante sau cu profesionistele din Pera.

Altfel, e foarte simplă viața Turcului din mulțime, de multe ori chiar a celui ce a intrat în rîndurile demnitarilor cu redingote, șireturi și aurituri. Casa aceia de lemn sau de cărămidă ce se

înfățișează pecetluită în afară, are întiiu un rînd de jos, unde sînt pivnițele, magazinele, în care se țin merinde pentru iarnă; un rînd d'întăi. tăiat de scară, cuprinde, de o parte, odaia de oaspeți cu sofaua joasă ce încunjură pereții: *mosafir-odasi*, iar, de alta, haremul, unde se mișcă femeile, copiii. Sus, locuiește stăpinul cînd vrea să fie singur, și acolo își are celelalte rosturi ale sale. Visitele sînt puține, rare; musica, teatrul sînt necunoscute; femeile trebuie să aibă grija copiilor mărunți, cari nu sînt lăsați în sama slugilor, ce lipsesc cu totul pînă la o anumită treaptă de putere și bogăție.

CAP. VIII.

ALTE MOSCHEI: AHMEDIE. PODOABELE DE PORTELANĂ.

Rugăciunea s'a mîntuit: cu grămada iese din moschei Turcii noi și Turcii vechi, de la Pașă și ofițerul superior, de la studentul în drept și medicină pînă la cel din urmă hamal curd sau cerșitor de la podul cel mare. Curtea Ahmediei e slobodă, și imamul e gata să primească.

Ceia ce se desfășură de la intrare chiar, e cu adevărat strălucit. Întreita încăpere de rugăciune se sprijină pe stîlpi canelați de o grosime cum n'am mai văzut-o nicăiri. În cupole și sus, în preajma lor, părății mai sînt zugrăviți numai,

dar pîna la mari înălțimi totul e îmbrăcat într'o porțelană albă și albastră cu flori, care, dacă nu e așa de originală, de felurită și complicată în amănunte ca porțelana de la moscheia lui Selim, din Adrianopol, e totuși de un mare efect decorativ, care întrece cu mult acela pe care l-ar putea produce marmora colorată a stilpilor, săpăturile mihrazului său horbotele de lemn de țrandafir.

Astfel pe la 1600 (Ahmed a domnit de la 1603 la 1617) porțelana căpătase toată întrebuințarea ce i se putea acorda. Sultanii săraci din Adrianopol n'o cunoșteau încă. Mohammed al II-lea cuceritorul a introdus-o, împrumutînd-o din Persia, din Asia-Mică, de unde vine splendidul mihraz, lucrat tot în porțelană de cea mai scumpă, care a fost adus de la Konieh, de la Iconium, la Museul Împărătesc; din China chiar, care a dat porțelana cu linii tari, rare, fără flori, din care s'a lucrat chioșcul chinez, care adăpostește astăzi o parte din același museu. Selim a întrebuințat-o pentru și mai mari întinderi de decorație. Soliman, fiul său, cel mai mare dintre Sultanii cei mari, a făcut cu dînsa alte chioșcuri, ca acela pentru îngroparea sa, pentru îngroparea Sultanei sale, Roxolana, pentru îngroparea fiului său ajuns la vîrsta stăpînirii, «feciorul de împărat» Mohammed, mort în 1543, în amintirea căruia s'a făcut mausoleul de porțelană de la Şeh-Zadè Giamisi. Suleimanie, moscheia lui de pomenire, e și ea plină de porțelane. Pînă și Vi-

zirii de căpetenie, Rustem, Ali, au căpătat, ca semn de recunoștință, cinstea acestei cămăruțe captușite cu nesfirșirea strălucitoare a floricelelor albastre; din porțelane și marmuri colorate și-a făcut Sultanul Selim al II-lea, fiului lui Soliman, frumosul loc de spălare din același «chiosc chinezesc». În sfirșit, pe vremea lui Ahmed, a Validelei ce a înălțat, saū, mai bine, a început să înalțe moscheia din capul podului, al cărei lucru a ținut cinzeci de ani, se face cea mai darnică întrebuințare a prețiosului învăliș de păreți.

CAP. IX.

O SARĂ ÎN CONSTANTINOPOL.

S'a facut sară, și serile acestea ale Constantinopolei au o deosebită blîndeță. Soarele s'a ascuns, lăsînd o mare dungă portocalie în marginea dulcelui albastru deschis. Lumea s'a rărit pe strazi. Moscheile s'au închis la 6 ceasuri. Pînă și podul cel mare, cu veșnicul lui furnicar, s'a golit mai cu totul; nu mai e nevoie de cei doi paznici cari, la fiecare lature din fiecare capăt, staū cu mîna întinsă după cele zece parale, luînd de la unii și lăsînd să treacă vre-un biet călugăr creștin saū vre-un biet derviș ce fac semn că n'au cu ce plati. S'au cărăbănit și cerșitorii, cu fesul înfașurat în turbane murdare de toate colorile, ologii ce-și

arata bucățile de picior rotunzite, orbii cu pleoapele închise, ce mișcă necorțenit din buze, buboșii cei cu nasurile și buzele mâncate prin care li răsar groaznic doi dinți d'innainte ; cocoșații, piticii, albi, cafenii, negri, înfățișînd și în ce privește cerșitul babilonia neamurilor ; s'aũ strămutat în alte parți vînzătorii de covrigi cu susan, de paste dulci suptiri, de tot felul de turte, negustorii de porumb fiert și prăjit, cei de zaharicale turnate în formă de ramuri scrijelate. Dar pe mîrgine, de o parte și de alta, înhobotate strîns, s'aũ așezat cadine, femei din vecinătate, care, cu spatele la trecător și cu fața la Mare, privesc pînă se întunecă cu totul. Pe vapoarele cu toate steagurile din Europa se aprind luminile ; pescarii din bărci se pregătesc de culcare, iar caicele prin care comunică mai repede Asia cu Europa, Pera și Galata cu Stambulul trec în lucirea fugare a felinarelor de la cîrmă. Prin grădini prind a trece greoi lilieci.

Cafenelele se umplu însă tot mai mult. În cele din Stambul, vin toți neînsurații, toți părinții de familie chiar, cari n'aũ crezut că e mai bine să îmbrace scurteica și giubeaua albă a odihnei și să stea în liniște între ai lor. În Pera, toate feturile de Europei sau de vorbitori ai limbilor europene se bucură, pînă la scaunele ce vin chiar în mijlocul stradei, de urletele pe nas ale fonografelor așezate pe marginea ferestilor deschise. Lumea mai aleasa se adună în grădina «des Pe-

tits Champs», unde, pe lângă «jocuri olimpice cu cinematograful», se anunță «le Petit Faust», sau «Werther». Afișe lipite la intrarea gangurilor chiuma tinerimea la cafelele-șantante, cu «artiste» străine, care aū pentru ce sã iubeascã Pera unde se ciștigã ușor și se cheltuiește mult, unde banul, adesea puțin cinstit, se cheltuiește în necinstic.

Pinã în ziua se tot poartã pe stradã, ca în Italia, oamenii din popor ce stau de vorbã în rãgaz sau întorșii de pe la deosebitele petreceri, chefurii și orgii. Dar, de la un timp înainte, tocãnitul pe lespezi al bãțului pe care-l poartã veghetorul de noapte, strigãtul prin care acesta vestește ceasurile sînt în cele mãi multe cartiere zgomotele de cãpetenie. Dar de pe înnãlțimi necontentit Marea se vede pãtatã de atîtea și atîtea lumini, care par un al doilea cer coborit pe ape.

Dacã nu dormi și vrei sã te rãcorești cu fereasta deschisã, auzind muzicele, fînțarii vin îndatã sã-ți fie de urit...

CAP. X.

ALTE MOSCHEI. MINISTERII TURCEȘTI.

M'am trezit, firește, în lunga, in nesfirșita și tot mãi aprinsa cîntare a trîmbițelor din toate casãrmile, pinã la uriașa clãdire a lui Selim al III-lea, așezatã departe, pe acest șerm al Perei. Patruzeci de mii de ostași ai lui Abdul-Hamid al II-lea se

bucură de aceste sunete războinice ce se unesc într'o mare simfonie orientală și plutesc peste ape și peste amîndouă coastele udate de dînele.

Iarăși ieau în șir moscheile, intercalînd între ele visita marelui Museu de anticități, care e, cu dreptate, una din marile mîndrii ale Constantinoplei.

Pe scarile de marmura ale uriașei Validie stau trîntiți oameni din popor, odihnindu-se sau dormind somnul lenei. E o priveliște ca la Roma pe scările de la Ara-Coeli sau pe atitea scări de biserică din Neapole. Iarăși voim să intrăm pe poarta cea mare, închisă printr'o perdea greoaie, și iarăși se găsește cineva pentru a ne duce pe lature, — un fel de vagabond cu fes care primește marle bacșiș de un piastru de argint, și nu uită, la ieșirea noastră din moscheie, să ni ceară încă unul. Găsim o foarte frumoasă curte, în care rătăcesc copii și cite un cine jigărit ce s'a strecurat din stradă. Imamul își iea bacșișul după tarif: un leu de persoană, pe cînd încruntatul dela Sf. Sofia a făcut să i se dea unul îndoit. Intrarea e răsplătita prin vederea unor porțelane ce nu sînt de loc inferioare celor de la Ahmedie, și a frumoaselor sticle colorate, a vitraliilor dela fereștile din fund.

Aceste vitralii, ce se văd numai la puține moschei dintr'o vreme mai nouă, se deosebesc foarte mult de cele de la bisericile apusene, în care sînt înfățișați deosebiți sfinți. Aceasta nu se poate însă aici. A pune în loc crengi, frunze, flori, s'a părut nepotrivit, și astfel vitraliile turcești dau linii,

fășii introlocate de colorii minunat armonisate, care fișnesc și se desfac ca un mănunchi de rose.

Se trece pe lângă moscheia, foarte mare, a lui Baiazid al II-lea, fiul lui Mohammed Cuceritorul și tatăl lui Selim I-iu. E așezată în marginea întin-selor terenuri ale Serascheratului. Ni se spune că numai curtea e vrednică de a fi văzută. Și în adevăr că, atit arcadele de marmură, cit și fintina din mijloc, în jurul căreia este totdeauna lume, merită a fi văzute. Un stol de porumbei, hrăniți cu evlavie, zburătăcesc asupra acestui frumos lăcaș de pace.

Serascheratul e Ministeriul de Razboi. O mare poartă impunătoare, o curte foarte întinsă, un palat vamal, care nu e nici nou, nici vechiu, ziduri puternice, pe care se razimă pământul grădinilor bogate și vechi. Acesta e Ministeriul de Război al Sultanului. Alte ministerii și se arată în deosebite clădiri lipsite de arhitectură.

Sublima Poartă. Ce falnic sună acest nume! Cite amintiri nu deșteaptă, din vremea cînd aici se hotaria soarta țerilor, începutul și sfîrșitul razboaielor ce se ținea un lanț unul după altul, cînd principii vasali se plecau pînă la pămînt, nesiguri de capetele lor, înaintea Marelui-Vizir și Curții sale, aducînd umil prinosul mulților saci pecetluiți ce cuprindeau haraciul de răscumpărare și darurile, *peșcheșul*, cînd, în sfîrșit, ambasadorii, desarmați,

erau duși de suptiori înaintea Padișahului și puteau fi insultați, loviți, închiși după bunul plac al conducătorilor marii Împărății! Ești mirat astăzi văzînd o clădire destul de mică, păzită de soldați și înaintea căreia trag trăsurile, cu cavas în firetură, ale ambasadurilor și acelea cu roțile aurite ale marilor demnitari. Nimic vechi, nimic distins, nimic mare măcar, care să se potrivească, oricît de puțin, cu ideile preconcepute.

Într'o zi cînd nu ni se îngăduia cu nici-un preț, prin hotărîtoare strigăte de *iasac*, «nu se poate», intrarea în cele mai mari moschei din Constantinopol, a trebuit să ne îndreptăm către comisaritul de poliție. Pentru două din acele moschei căpătaram un sergent de stradă cu galoane verzi, care ne conduse și stătu de față în tot timpul vizitei noastre, primind numai cu oarecare sfială și destulă rușine bacșișul pe care nu ne-a lăsat să i-l punem de-a dreptul în mînă. Pentru cealaltă, moscheia lui Mohammed al II-lea Cuceritorul, care nu vrea să se lase cucerită cu nici-un preț, a trebuit să mergem la Ministeriul de poliție chiar. N'ajungea nici teșchereaua din Sofia, nici asigurarea funcționarului consular ce ne întovărășia, că sîntem oameni cum se cade, avînd un oarecare rost. Dar dacă avem arme, dar dacă se întimplă a se mai lua ceva din moscheie, dar dacă, ferească Dumnezeu, pe aceste timpuri de anarhism, cînd Belgianul Joré poate cuteza să zvîrle o bombă

asupra Padișahului însuși, dar dacă facem să sară în aier monumentul religios al biruinții!... După comisarul care dă voie amabil, după acel ce se ceartă înviersunat ca să cedeze la urmă, iată sub-comisarul care nu vrea nici într'un chip să dea cu noi sergentul împodobit cu șireturi verzi. Nu, măi bine să mergem la ministru.

Iarăși o curte cu grilaj de fier, avînd în fund o urită zidărie galbenă. În toate părțile se mișcă lumea cea măi felurită. Sosesc purtătorii de porunci în plicuri albe pecetluite, pe care le țin în vederea tuturor, ofițeri de poliție călări, jandarmi cu trese roșii în lung la mincă, sergenți de stradă ce mină indivizi în turbane și fesuri cari fac zgomot, protestînd; oameni din popor sînt strînși la grajdurile cu gura deschisă asupra stradei.

Intrăm pe o biată scară de lemn nevăpsită și necurățită; de vre-un covor, nici vorbă: covoarele le aū funcționarii cei mari *acasă*. În capătul ei stău liniștite ca în vatra unei căsuțe de țară două pisicuțe drăgălașe, una sură, alta roșie. Ne îmfundăm prin ganguri întunecoase, printre jandarmi dintre cari nici-unul nu crede că trebuie să ne întrebe de rost și ajungem la o odăiță unde se află directorul Ministerului, saū așa ceva, căruia îi sîntem recomandați. Excelența Sa se află la mesuța din fund și învirte cu lingurița un amestec de iaurt și apa și bucățele de chiflă, care e mîncarea Sa din această sară. Pe cînd rămînem să prețuim strălucirea încăperii, cu tapetul de hirtie aurit pătat

cu dungă de slin, funcționarul de consulat care a avut bunăvoință să ne întovărășească în ultimele zile, merge, în haină de stradă, să vorbească cu batrinul ministru. Acesta nu s'a împotrivit la vederea moscheilor oprite, și ni-a făgăduit pe a doua zi alipirea chiar a unui agent special, înaintea caruia va înceta orice împotrivire. A doua zi însă, trăsura noastră a stat un ceas la poarta Ministeriului. Excelența Sa avea un consiliu de polițiști. După ce l-a mîntuit, a făgăduit pe a treia zi teșchereaua și agentul, luînd și numele noastre. Iar, a treia zi, — ne-a trimes la primblare.

Și de unde vin acești funcționari mari și mici, foarte mulți, ai Turciei «reformate», acești directori ce-și mînincă iaurtul *coram populo* ca pe vremea lui Baiezyd Ildirim, acești miniștri cari nu cer și nu observă nici-un fel de forme în relațiile din fiecare zi și cari ar fi în stare chiar a se amesteca oricînd în mulțime, cot la cot cu dervișul și cu hamalul, întocmai ca în zilele de absoluta democrație ale Imperiului bizantin și ale contrafacerii sale, Turcia veche?

Sînt astăzi familii de funcționari, formînd o casta care nu exista înaintea. Tatal pregătește pe fiu pentru cariera demnităților de Stat, trimețîndu-l la vre-o școala de științi politice și administrative a Apusului, la vre-o Facultate de drept germană ori francesă, precum alții din aceleași familii urmează medicina în aceleași centre ale Europei. Pentru cei

d'întăiū, a lua o diplomă nu e cu totul necesar; frecventarea singură ajunge.

Sînt și alții cari aū făcut numai gimnasiu constantinopolitane și aū urmat apoi cursurile Facultății de drept din Stambul, care ar fi avînd vre-o 700 de studenți și ar fi dînd învățatură buna, precum o dă și Facultatea de medicină saū, mai ales, școala de medici militari (la asemenea școli am avut și noi bursieri în vremea lui Vodă Știrbei).

Și unii și alții din acești tineri instruiți se deosebesc de vulgul celor de vîrsta lor printr'o eleganță căutată, prin mușcățile rasucite, părul frizat, redingota pe trup, ghetetele la modă și bețigașul elegant din mîină; o păreche de pince-nez pe nas, de obicei mare la această rasă, face o bună impresie. Între sine vorbesc mai bucuros franțuzește. Se însoară tîrziū, pentru banii saū carieră, și țin casa europeană. Nu prea merg la moschei și uită de cele cinci rugăciuni pe zi, pentru care de cinci ori se înterup oarele de serviciu la toate autoritățile. Fac ochii dulci Europeanelor, și sînt gata a zvirli banii pe fereastră pentru ca să placă unei cîntărețe unguroaice care rîde și zbiară tare și se vapsește mai mult decît altele. În public, afectează a vorbi franțuzește, căutînd, ca secăturile din București, intonații cît se poate mai parisiene. Aū prietenie bună cu ariviști, greci, armeni, evrei, cari adoptă cu totul aceleași apucături.

Ceia ce aduce pe cineva în funcții și-l înnaintează, nu e însă succesul la studii, cunoștințele că-

pătate în școli. De și se prețuiește mult ușurința în a vorbi limbile europene, într'atita, încît vre-un student în străinătate își permite a uita turceasca de-acasă, — hotărăște în toate *hatîrul*, favoarea. Sultanul ridică și coboară pe cine vrea, ca în timpurile eroice, și aceștia, la rîndul lor, ridică și coboară, după considerații personale, adesea de interes, pe cine vrea. Funcții, titluri, decorații cad neprevăzut, la întîmplarea legăturilor ce-și are fiecare. Vizirul cel mare e un Albanes îmbatrînit în slujbe, Ministrul de Afaceri Străine a fost valiū prin deosebite reședinți din Europa și Asia, Ministrul de Instrucție e un cleric, un fost derviș. Dar fiul Ministrului de Externe, născut în Germania din căsătoria cu o Europeană, care-și crește în legea și datinile ei fețele din aceeași căsătorie, e colonel la o vîrstă cînd tinerii noștri își pun abia a doua tresă pe uniforma lor de locotenent.

Funcțiile mari sînt strălucit plătite și îngăduie și pe alte căi o îmbogățire răpede; cele mici sînt o adevărată sărăcie. Funcționarul, ce e dreptul, n'are de lucru decît puțin sau nimic, și la fiecă pas el poate cere bacșîsul de la cei ce au nevoie de două, trei scîrșituri ale condeifului său; cîte unul mai poate vămui cutare venit al Statului, dar leafa, foarte mică, zăbovește cu lunile, pînă se uită. Cu astfel de oameni, neapărat, nu ești sigur de nimic, și de aceia e așa de nesigură orice prevedere a împrejurărilor turcești, și cu astfel de oameni firește se face zi de zi mai împovorătoare acea datorie

publică strivitoare, care e una din cauzele cele mari de slabiciune ale acestui Imperiu ce cuprinde încă atita bogăție și atitea puteri adevărate într'însul.

CAP. XI.

ALTE MOSCHEI.

Am luat mai departe șirul moscheilor cladite de Sultaniî timpurilor de credință și de încredere.

Datinele de intrare sînt pretutindenî aceleași, afară de cele trei cu un *iasac*, ce nu se poate înlătura decît prin poliție (decî nici prin cavas une orî), și afară de acea sfîntă moscheie a lui Eiub, din capătul Cornului de Aur, unde nu calcă picior de creștin, căci acolo-și încinge sabia Sultanul cel nou și în ea se păstrează, nu ca în altele, veșminte vechî ale puternicilor trecutului, manuscrise de ale lor, fire ce li-aũ căzut din barbă, ci însuși steagul verde al Profetului, acela care în împrejurările cele mai grele poate chema biruința în folosul credincioșilor Islamului.

La toate se caută imamul, ce apare cu giubeaua lui filfiitoare, cu turbanul alb și fața, de cele mai multe orî tînără, încunjurată de o scurtă barbă. El aduce papucii tarî, cari abia se țin în vîrful ghetelor. Lui i se dă bacșîșul : la moscheile cele mai cercetate trebuie să te înfățișezi cu bucățile de cincî piaștri (ca un franc al nostru) în mînă, ba de multe

orî dai mai mult decît se cuvine ; în celelalte, ți se cere bacșișul, dacă l-ai uitat, la urmă ; este și cite una mai puțin căutată de străini unde poți da și mai puțin. De alminterea, dacă știi turcește, te poți tocmi ; pentru trei persoane, ajungî a plăti ca pentru una singură. Se întîmplă însă și aceia că să fii refusat. Și era odată așa de indignat pentru aceasta agentul de poliție ce aveam cu noi, era sincer indignat în simțul lui de cavalerism și de ospitalitate, foarte mult răspîndit între Turcii adevărați !

Odată în moscheie, unde îți poți păstra pălăria, dar trebuie să lezezi ghetele și bățul, poți vorbi cît de tare și răzbate în orice loc. Nu se va supăra nimeni : nici imamul ce te întovărășește tăcut, nici credinciosul ce-și face rugăciunea pe covor, nici ulemaua ce hăulește legănîndu-se, nici credinciosul obosit pe care rugăciunea l-a trîntit cu fața în sus sforîind.

Mohammed al II-lea e, cum se înțelege de sine, cel d'intîiî Sultan care a făcut moschei în Constantinopol. A lui e foarte marea clădire ce poartă numele său de Fatih-Mohammed. Are fața cenușie spre o piață largă, și grădini o înconjură din toate celelalte părți. Proporțiile ei sînt cu totul impunătoare, dar materialul e mai mult piatră sură, și podoba de porțelane și vitralii lipsește.

Grădina adausă cuprinde multe vechi pietre de mormînt, și chiar un strălucitor chioșc aurit. Ceia ce este însă mai însemnat decît moscheia însăși, cu toată mărimea și frumuseța ei, e *cubetul*, mor-

mîntul lui Mohammed însuși. E făcut după dă-tina Asiei și Islamului: un chioșc închis, un fel de baptisteriu ca arhitectură. El se pierde între atîtea alte clădiri, aproape de aceiași mărime, pe care le strivesc părății înalți ai moscheii.

Înnăuntru, nu te poți aștepta la lucru mare. Piatra nu se vede: o strașină de lemn încununată cu turbanul, o acopere.

Totuși în acest mormînt meschin se odihnește omul căruia îi era păstrată cinstea de a face din Constantinopolea ultimilor Împărați bizantini strălucita reședință a noii Împărății musulmane a dinastiei lui Osman. Oricum orașul imens trebuia să cadă, cu toată tăria zidurilor celor mai puternice pe care le-a clădit vre-odată antichitatea și evul mediu; și nimeni alții nu-l puteau cuceri decît stăpînitorii Asiei vecine, ai Traciei încunjurătoare, ai Galipolei și Salonicului, păzitorii Dunării, Turcii. Să se fi dar chiar Venețienilor, cum sfătuiă unii dintre Latini, și tot ar fi fost măturată și această dominație nouă creștină, cu cît mai puternică decît cealaltă. Dar Mohammed a grăbit lucrurile prin energia lui tinerească, prin avîntul unui spirit poetic, hrănit din cetirea isprăvilor lui Alexandru Machedon și a cronografelor despre Împărății cari auză cîrmuit lumea. Tatăl său, Murad al II-lea, biruatorul de la Varna, al lui Hunyadi, ale regelui Ladislas căzut în luptă, lingă Iulian Cesarini, cardinalul-legat, acela, în înțelepciunea lui, ar fi lăsat Constanfinopolea pe mîna Paleologilor tributari, gata la toate

umilințele. Mohammed nu putea răbda lînga posesiunile sale acel cerc închis al Capitalei bizantine în care se încheia acuma Imperiul roman de Răsărit. A luat întăiu lui Constantin Dragases, ultimul Cesar creștin, vama Bosforului, clădind unul în fața altuia cele două castele ale Asiei și Europei, Anadoli-Hisar și Rumili-Hisar, ale căror ziduri, foarte bine păstrate de partea europeană, și cu totul bizantine în alcătuire, se coboară cu culmile scrijelate de zimți spre apa albastră a Bosforului. Apoi de aici a început, cînd nerăbdarea lui a bătut ceasul hotărîrii, un ultim asediu pe care Bizantinii îl credeau trecător ca ale barbarilor de odinioară: Avarii, Bulgarii, ca ale Arabilor, ca încercările Sultanilor Baiezid și Musa. Dar Mohammed nu se lăsa până nu se sparseră zidurile bătute de ghiulelele de marmură ale unui meșter Urban, Ungur său, mai curînd, Român, și până nu intrară în Constantinopol ostașii săi biruitori.

Dar el nu rămase aici, întemnițat în zidurile între care stătuseră ca robii Împărației creștine, înaintașii săi. Din această uriașă Metropolă el zbură tot așa de ușor spre cucerire ca și din vechile cuiburi de vultur ale avîntului osman: Brusa și Adrianopolul-Indirne. Pe uscat, el merse asupra Serbiei, Bosniei, din care înlătură orice urmă de stăpînire creștină; el cercă Belgradul, de unde Corvinul nostru îl sili să se întoarcă înapoi; el se răpezi asupra Terii-Romănești a lui Tepeș, unde sangeacii săi fuseseră trași în șa de crudul viteaz care pustiise

tot malul turcesc al Dunării. Peste treisprezece ani, el trecea iarăși larga apă din Miazanoapte pentru a pedepsi pe Voevodul Ștefan al Moldovei, care în smîrcurile dumbrăvii vasluiene de la Podul-Innalt îi măcelărise lenicerii și spahiii înnomoliți. Pe Tepeș nu-l putuse întîmpina în 1462, și el se vădise numai prin marele foc de năvălire din noaptea în care puse în primejdie și viața marelui Sultan însuși; pe Ștefan îl răzbi lingă unda săracă a Vaii-Albe, în adîncul codrilor Neamțului, dar și acuma întorsul biruitorului fu mai mult fuga unor oștiri flaminde și bintuite de strașnicele boli ale Răsăritului. Dar, peste cițiva ani numai, Mohammed încerca ostrovul cel mare al Rodosului, după ce supusese toate insulele din vecinătatea coastei tracică și coastei asiatice și se făcuse «thalassokrator», domn al Mării. Negroponte, în fața Eladei, era de mult încă a lui. Lenicerii lui debarcau în Otranto, măcelărind pe ostașii regelui din Neapole; în strigătele sale de lăcomie, Mohammed bătrînul pomenia și Roma cea veche, a altor împărați, cînd podagra-l răpuse, crușînd de o mare primejdie întreg Apusul. Și, cînd te gîndești la toate aceste lucruri, chioșcul octogonal pustiū pare că-și întinde părășii de piatră pînă în zări și că bogățiile lumii se coboară asupra scîndurilor acoperite cu mătăasă scrisă, asupra modestei împrejmuirii de lemn tare de trandafir, bătut cu mărgăritare.

Tot Mohammed al II-lea e întemeietorul mos-

cheii lui Eiub. Răposatul Eiub a fost un cucernic Părinte, vestit pentru evlavia sa, în jurul mormîntului căruia se va fi desfășurat un cult deosebit, precum și astăzi înaintea cîte unei pietre de mormînt văpsită cu verde se aprinde sara, de minî pioase, o candelă de pomenire.

Odată moscheia stătea singuratecă într'un colț depărtat din marginea Constantinoplei. Astăzi, pentru ca să ajungî la dinsa, trebuie să treci pe lingă o altă moscheie, mai nouă, și ea destul de mare, și pe lingă multe cimitire părăsite, ale căror pietre se sfarmă, rostogolind în buruiene turbanele, vîrfurile înflorite și făcînd din lespedele lor un adăpost răcoros pentru cîinii mahalalei; cupole de chioșcuri și de mausolee, întregi încă sau în stare de risipă, se ridică de-asupra zidurilor împrejmuitoare.

Din Eiub îți e îngăduit să vezi curtea frumoasă cu arcade, păreții nu prea înalți, cupolele de plumb, minaretul. Cum am zis, intrarea e oprită foarte aspru pentru creștini, și, de alminterea, se poate spune de la început că ea nu cuprinde nimic deosebit în ceia ce privește ornamentația.

De la Baieziid al II-lea s'a păstrat marea moscheie de lingă Serascherat, cu zboruri de hulubi de-asupra marmurelor; într'un colț se ridică mausoleul acestui Sultan fără strălucire, care ni-a răpit însă nouă cheile Dunării și Mării-Negre, Chilia și Cetatea-Albă, la 1484. A murit în năcaz și sin-

gurătate, ca bătrîn izgonit din domnie de fiul său însuși, inimosul Selim, și moartea-î, puțin timp după înfrîngere, nu poate fi bine lămurită.

Selim își are moscheia, mai mult frumoasă decît mare, în capăt, pe lingă Fanar, în apropierea Mării, așa încît se vede stăpînitore din orice parte. Un întreg cartier de case arse, în locul cărora s'au făcut sărmane bărănci de lemn, îi stă la picioare. E puțin cercetată. Numai într'un ungher din curtea cea mare cîțiva Turci staî în jurul unui mare berbec de Caramania, alb ca zăpada, cu coada groasă și coarnea mari răsfrînte, care mîni-poimîni va atîrna în toată mîndria grăsimii sale de cîngile vre uneia din măcelăriile Stambulului.

Frumuseța moscheii vine, în curtea cea largă, imprejmuită cu stîlpușori de marmură, ca și în lăuntru ei, de la frumoasele semicercuri de porțelană albastră și verde din timpurile începuturilor îngrijite și originale. Cîteva din ele s'au stricat însă, și, nemaî fiind vremea întregirii lucrurilor încolțite de vreme, au fost înlocuite cu zugrăveli proaste, așternute pe zid.

Cu mult superioară ca întindere, ca bogăție a materialului, luat de la o biserică creștină din vechiul Chalkedon, al podoabelor de porțelană și de vitralii după moda persană, e impunătoarea Suleimanie, în grădina căreia odihnesc întemeietorul, soția lui, de naștere creștină, și doi Viziri, pe cînd

o moscheie anume și un mausoleu deosebit s'au făcut întru amintirea principelui tînăr ce trebuia sa urmeze în stăpînire lui Soliman, la Şeh Zadè-Giamisi.

Mohammed al II-lea, cu toată puterea și măreția lui, fusese privit numai ca o căpetenie de barbari norocoasă. Creștinii din Europa, cari compătimiau în Grecii învinși un popor creștin și plîngeau pierderile suferite de cultura anticității prin năvălirea dincoace de Bosfor a sălbatecilor profanatori din Asia, se gîndia numai la mijloacele cele mai potrivite pentru a-l arunca de pe pămîntul crucii și al culturii. Ațîția dintre Musulmanii celui_lalt continent, Arabii din Siria, Perșii cu îndelungatele lor tradiții de artă și știință, Mamelucii din Egipt, cari ridicaseră din mijlocul lor o nouă dinastie de califi ai legii Islamului, toți aceștia vedeau în acest beg osman numai un favorit al norocului.

Selim sfărîmă orice împotrivire și rivalitate din acea parte asiatică. Asia-Mică era acum cu totul supusă: el străbătu în Siria și Egipt, luă de la ultimii stăpînitori mameluci Alepul și Damascul, Meca și Medina, Alexandria și Cairul, și se făcu, el cel d'intiîu printre Osmanii, Calif, Papă al legii lui Mohammed.

Rămînea acum sarcina de a impune Europei, Creștinătății recunoașterea acestei situații împărătești. Soliman se găsi pentru aceasta. Numele său înseamnă Solomon, și în adevăr că a și fost un Solomon triumfătorul venit după Saulii tragici. după

Davizii cavalierești și luptători, pentru a încununa prin pace sigură, prin trăinicie și siguranță toate cîștigurile înaintașilor săi. El a fost acela care a silit pe cazul-bași, pe Persanii «cu căciulile roșii», (vechile căciuli turcești erau *albe*), să recunoască întru cîțva întietatea osmanlie. El trecu hotarul dunărean, sfărîmînd, la 1526, după ce luase cetățile Severinului și Belgradului, vechea putere ungurească și îngropă pe ultimul rege iagelon, Ludovic al II-lea, în mlaștinile de la Mohács; iar, peste doisprezece ani, după gonirea nesupusului, cerbicosului Petru-Vodă Rareș, Moldova era silită să se coboare tot așa de jos ca și Țara-Românească, pe deplin supusă. Lupte îndelungate se începură cu Casa de Austria pentru dominația asupra provinciilor ungurești și, în înaintarea lui, sangeacurile cu semiluna răzbitură până la Beciu, la Viena, care nu putu să fie cucerită. Soliman muri într'o ultimă expediție împotriva Nemților desprețuiți, la Sigeth, după vre-o patruzeci de ani de stăpînire glorioasă cari i-au asigurat numele de cel Mare: *il Magnifico*.

Fiul și nepotul său, Selim al II-lea și Murad al III-lea, unul bețiv, altul robit femeilor și epileptic, pe lîngă aceasta cu totul închinat banilor, nu înseamnă nimic pentru politica Turciei și nimic pentru arta ei. Ei n'au clădit; în marginea Atmeidanului se văd numai, unul lîngă altul, între multe pietre scrise arăbește chioșcurile funerare ce cuprind mormintele «bețivului» și «muieratecului».

Abia supt Ahmed I-iu, după lungile războaie ne-

norocite cu Persia și cu Imperiul, în care se ridică steaua lui Mihaï Viteazul, se mai deșteaptă vechea viață de încredere și de muncă. Pe cînd se deschide era războaielor cu Polonia, Constantinopolul vede înălțîndu-se moscheia lui Ahmed, ale cărei șese minarete rivalizează cu ale orașului sfînt, Meca, și moscheia Validelei, începută însă de «soția» ace-luiași Sultan Ahmed întiul.

De atunci, nici măcar supt cruntul tiran Murad al IV-lea, supt dinastia de Vizirî a Chiupruliilor, îngropați cei doi dintre ei morți de moarte bună, la un loc, supt un coperemînt ce ce ruinează, nici auctunci Împărăția nu și-a căpătat în adevăr vechile puteri. Un urmaș al lui Murad, acel Soliman al II-lea, care s'a crezut, pentru mumele său, dator să încerce la 1683 cucerirea Vienei, e înmormîntat în mausoleu străin lîngă omonimul său, Magnificul, și acest nou mormînt a adus după sine în același chioșc de îngropare de la Solimanie pe al lui Ahmed al II-lea, fratele acestui Soliman al decadenței și neputinței. Cinci ani după moartea lui Ahmed s'a încheiat cel d'intiū tratat prin care Turcii aū părăsit vre-o provincie: cel de la Carlowitz, care a dat Austriei Ardealul. De acolo înainte până la 1829 aū urmat și altele, strîngînd tot mai aproape de Sambul hotarele Împărăției. Nici-unul din acești învinși și umiliți n'a mai clădit ceva, până la mica jucărie de moscheie a lui Abdul Hamid al II-lea, care-î îngăduie a trece fără primejdie în numai trei minute de la palatul unde se ascunde până la

lăcașul de rugăciuni unde datina-îi impune a merge în fiecare Simbătă supt ochii curioșilor.

CAP. XII.

BISERICILE BIZANTINE.

Bizanțul n'a perit încă. Pe lângă frânturi de ziduri, pe lângă circuitul întăriturilor bizantine, pe lângă câteva palate în ruină, pe lângă unele cisterne păstrate încă, sînt bisericile.

Turcii aŭ lăsat unele dintre dinsele în mîna creștinilor. Astfel, biserica Zoodochos Pygè, «Izvorul de Viață», din margine, în partea de către Mare, lângă vechiul castel bizantin care e astăzi Cele Șapte Turnuri. Ea a fost zidită încă înaintea de Iustinian, care i-a dat forma definitivă. Fără să aibă vre-o însemnătate deosebită, ea ar fi îmbogățit cunoștințele privitoare la arta de a zidi a Bizantinilor. Dar în tulburările de la 1821 stîrnite de Eterie și de răscoala grecească din țerile noastre i s'a dat foc; ceia ce s'a făcut în locul ei de credincioși, după întoarcerea liniștii, nu mai merită nici-o privire.

În toată istoria Bizanțului e vestit Palatul Blachernelor, de care sînt legate atîtea «anecdote» imperiale ce nu se cetesc nici astăzi fără cutremur. Din zidirea care a cuprins în ea atîta parte din istoria Romei răsăritene n'a rămas nici cea mai

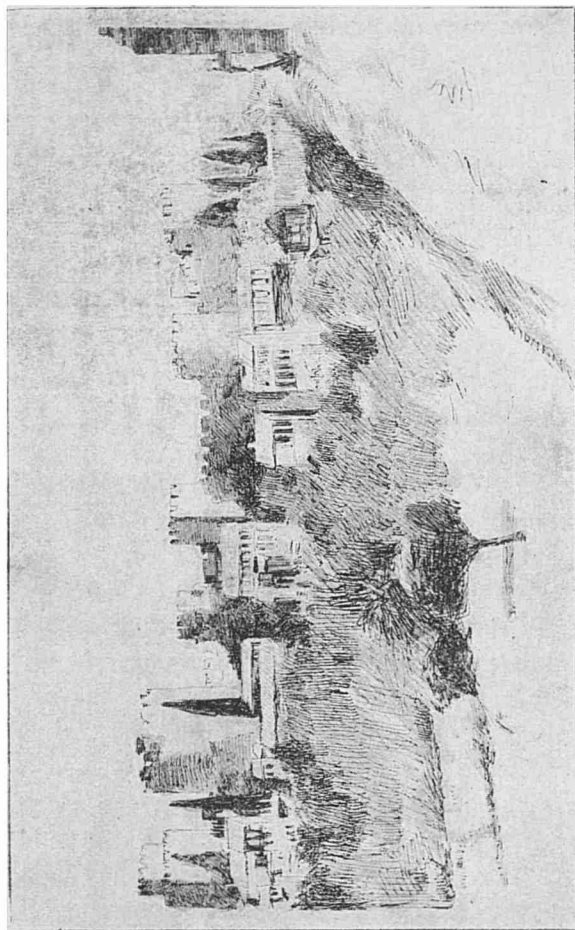
slaba urma. Locul d'impresur, partea de mal cuprinsă între cartierul Eiub și cartierul Egri-Capù, de-asupra Fanarului, poarta numele turcesc de Avan-Seraï, dupa altă cladire, a stăpînilor celor noi. Biserica n'a fost mai fericită: clădirea de astazi, ascunsa între case, ca toate lacașurile de închinare ale creștinilor, n'are nici o suta de ani de viața.

Alte biserici traiesc încă, cu zidurile și pe temeliile lor cele vechi, dar în ele altarul a fost înlocuit cu *mihrabul* îndreptat spre Meca și în cuprinsul, golit cele mai adese ori, de toate podoabele, imamul ține locul preotului, care sute de ani chemase, în alta limbă, în alte forme, binecuvîntarea aceluiași Dumnezeu.

Întiul loc printre clădirile profanate, devastate și prefăcute îl ține Sf. Sofia.

Dacă te strecoři acuma pe una din ulicioarele ce pornesc din marele spațiu neregulat al Atmeidanului, vei găsi îndată moscheia lui Mohammed-Pașa Socoli. Ctitorul ei a fost unul din cei mai mari oameni ai Împărăției turcești; răsărit în legea noastră, între creștinii din Bosnia, amintind, după obicei, în chiar porecla sa această obîrșie, el a fost după moartea lui Soliman-cel-Mare și a miniștrilor săi, supt Sultani slabi și stricați ce veniră pe urmă, singurul adevărat urmaș al politiceii stăpînului la care-și făcuse învățatura și căruia-i datorია mărirea. Legăturile lui cu neamurile ce dădea Domni țerilor noastre au fost multe și strînse.

Familia lui Mircea Ciobanul a găsit în el un spri-

Zidurile bizantine.

jinitor statornic, pe care nu uita de almintrelea să-l

răsplătească din bielșug, la toate prilejurile. Măsurile luate împotriva acestor favoriți ai Marelui Vizir arătară pentru întâia oară că steaua acestuia se apropie de sfârșit. Socoli muri ucis înaintea de a i se prăbuși pe deplin situația stăpînitoare.

Un astfel de Vizir lasă o moscheie, precum, înaintea de dînsul, lăsase una înaintașul său, Rustem. Dar, pe cînd geamia acestuia, lingă Bazarul Egiptean, e făcută din temelie și luxos învelită cu porțelane, Socoli s'a mulțămît, cu toată bogăția lui, să refacă într'un chip sărăcăcios, fără altfel de podoabe decît unele porțelane scumpe, o veche biserică bizantină, care ar fi, se crede de unii, a Sfintei Anastasii.

Ceva mai departe, lingă malul Mării chiar, află așa-numita «Sfîntă Sofia cea mică», *Chiuciuc Aia Sofia*, în care toată lumea învățată recunoaște basilica Sfinților Sirghie și Bah. E o clădire puțin întinsă, destul de înaltă pentru numai atîta mărime. Și ea e o zidire a lui Iustinian, și pentru aceasta ca și pentru apropierea ei de marea catedrală a aceluiași, Turcii i-au dat numele pe care-l poartă astăzi.

Într'însa te farmecă întîi frumuseța planului armonios, care corespunde întru toate aceluia al Sf. Sofia: aceeași mare cupolă prelungită parcă în sus, aceleași șiruri de stîlpi cu capitelele foarte mult înflorite, aceleași semicercuri ce se infundă în zid la cele patru colțuri, aceleași balustrade.

Cu uimire vezi însă între acele capitule de marmoră lucrată ca o horbotă fină, elegantele litere grecești ce se desfac în reliefe albe pe un fund albastru, cuprinzând de jur împrejur un imn întru cinstea acestor sfinți cărora biserica li era odată închinată. Turcii au tămînjit și ciocănit numai în furia de la început; ceia ce a scăpat atunci, a rămas neatins în urmă, și astăzi nici cel mai fanatic imam nu s'ar gândi să înlătore acest briu de frumuseță al «Miceii Sfinta Sofia».

De cealaltă parte a Sfintei Sofia celei mari, chiar în față cu palatul Sublimei Porți, e o cingătoare de înalte ziduri bizantine care cuprinde în sine singura biserică grecească ce a rămas cu totul neschimbată, a Sfintei Irine. Și aceasta trimete la epoca lui Iustinian, care a clădit-o din nou. Astăzi însă, ea e prinsă de un muzeu de arme vechi, așa încît nu se poate pătrunde într'însa. Cererea făcută la două ministere turcești s'a dovedit fără folos: ar trebui o învoire a Ministeriului de Marină, de care se ține toată fierăria ruginită din Harbiè-Ambari de astăzi.

Acest colț de Stambul, care, cuprins între Suleimanie, Seraiul cel vechiu și Cum-Capù, se mîntuia cu vestitul «cap al Seraiului», «Punta del Seraglio» din vechile descrieri venețiene, cuprinde și altfel cele mai multe rămășițe bizantine. Pe lângă cele două obeliscuri din Hipodrom, unde nu s'au

facut decit odată săpături, întimplător și într'o măsură mică, pe linga șerpui împleticiți de lingă ele, se descopere, lingă clădirea cu mormintul Sultanului Mahmud, un mare stilp roșu, înnegrit, care pare rupt, săpat și scotocit în tot felul; nimic nu e făcut pentru a-l pune în lumină, căci aici, în Stambul, ca și în Pera, locurile deschise, pline de aier și de soare, piețele de modă italiană sînt necunoscute. Prins între case turcești făcute de lemn, limbile flacărilor care le distrug la cîțiva ani odată, l-aș înfășurat de multe ori, dîndu-î trista, salbataca înfățișare de astăzi. Slovele grecești ce se văd scrijelate pe el sînt mult mai nouă decit alcătuirea lui, căci «Coloana Arsă» vine tocmai din Roma cea veche. Ele pomenesc refacerea monumentului de marele Împărat Manuil Comnenul, din veacul al XII-lea, care pretutindenî a încercat să restaureze vremile glorioase și a pătruns cu legiuni cuceritoare până în mlaștinile și pădurile noastre. Inscripția zice, în cuvinte căutate, ce sună armonios: «Dumnezeiescul lucru de aice, stricat de vreme, îl face din nou Manuil autocratul, piosul».

Cu greutate se mai pot descoperi: o frîntură din coloana lui Teodosie, Împăratul care a curățit peninsula de Goții de la Dunăre, veniți până la porțile Constantinoplei, și coloana, ceva mai nouă, a lui Marcian, acela care a știut să amintească Hunilor de pe malurile aceluiași rîu nordic că «are aurul său pentru prietenî, iar pentru dușmanî fierul». Întré cele două, se așează, ca vîrstă, coloana lui

Arcadiu, fiul lui Teodosie, coloană care și-a pierdut, odată cu statuia Împăratului, și o mare parte din pietrele-î săpate.

În sfârșit în acest pământ sînt săpate singurele două cisterne ce se pot încă afla. Cea mai mare e a lui Philoxenos, zisă de Turci *Bin-Bir-Direc*, pentru cei «o mie și unul» de stîlpi ce ar fi să aibă. De fapt, azi numai vre-o 200 îi sprijină co-perișul. Cheia la această însemnată lucrare din al patrulea veac ar fi s'o aibă nu știu ce locuitor din împrejurimi, dar ni se spune îndată că e oprit a mai pătrunde în lungul gang întunecos și plin de mîl ce se întinde dedesuptul stradei. Cînd ești silit să te folosești cu vederea celor cîteva răsufători ce sparg strada prăfuită, nu poți să zici că ai folosit prea mult.

Pe o stradă de lingă malul Mării, se vede urcată sus o moscheie fără curte și fără cupole. Îndată recunoști din felul cum se înalță, curate de orice amestec, de orice prefacere, puternicele ziduri bizantine de cărămidă, o basilică luată în stăpînire de biruitoari. În adevăr, aici a fost hramul Sf. Teodosii, o sfîntă foarte iubită în Constantinopol, a cărei ultimă zi creștină a fost tocmai un hram al Sfintei Teodosia, și spre biserica ei se gătia, în 1453, atîtea mii de oameni cari după cîteva ceasuri trebuiau să-și afle moartea supt iatagane. Prefacerea în moscheie, într'una din moscheile cele mai sărace, n'a adus nici-un fel de adaos ori înnoire

și înlăuntru. Biserica e pe deplin păstrată, în tot rostul ei creștinesc.

Într'o strădiță din partea de Sud a Stambulului, lingă o casă de lemn cu două rînduri, unde se aude pe rînd harmalaia copiilor frumoși, de la cei micuți pînă la fetele mărișoare care nu și-au pus încă pe ochii zburdalnici tulpănașul alb de «domnișoară» și pînă la Turculețul ajuns la oarecare gravitate, și apoi strigătul scurt, aspru al hogeii, — e moscheia *Zeirec*. Aici nu e nici frică de străini, nici nu se fac prea multe forme; nu trebuie cine știe ce bacșiș, și clericul cu turbanul alb care iese din școală cu cheia în mină, nu-și prea bate capul cu preceptele impuse de datină, așa încît ne poftește a intra așa cum sîntem fără a ne desculța, căci papuci n'are.

Moscheia cuprinde două din cele trei împărțiri ale unei basilice: nava și aripa dreaptă. Totul e pustiū, gol, acoperit cu un var ce se cojește. La stînga, cealaltă aripă e lăsată în părăsire, fără rogojinile pentru rugăciuni.

Și totuși puține biserici bizantine aū cuprins în ele atîtea trufașe morminte ca aceasta. Căci aici a fost biserica și mănăstirea Pantocratorului, «Atotțiitorului», făcută de viteazul Ioan Comnenul, fiul lui Alexe, fratele vestitei principese scriitoare Ana și tatăl restauratorului Împărăției, Manuil. Ioan însuși, soția sa Irina, atîția dintre Paleologii veacului al XIV-lea și al XV-lea și, împreună cu

dinșii, unii din Curtea lor, au fost aduși și coboriți în pământ aici, unde astăzi stăpânește sărăcia și părăsirea, fără o urmă din mândria altor timpuri.

Și această ruină își are părechea aiurea, în alt colț de umilință. Un creștin cu fes, un raià, grec sau armean, ne îndreaptă lingă zidurile bizantine, la moscheia Imbrohorului, Comisului oarecare al unui Sultan oarecare. Acest înalt demnitar al Curții osmane n'a găsit însă alt mijloc de a-și aduce prinosul lui Allah decît scoțind din uitarea dărimăturilor sale minăstirea Studion, lăcașul vestițiilor Studiți, a căror regulă de traiu a întemeiat o viață monastică nouă. Pe acest tărîm, pe care atita vreme s'au desfășurat, în veacurile al IX-lea și al X-lea, lupta îndărătnică împotriva iconoclastiei, urii și prigonirii icoanelor din partea Împăraților pe cari, în scrisese, dacă nu în spusele lor, călugării îi acoperiau cu toate batjocurile,— aici, deci, ca o ciudată ironie a sorții, s'a așezat cultul Dumnezeuului abstract, unic, absolut, care nu îngăduie nici-un chip cioplit și nici-un chip zugrăvit, care n'are nevoie de aur și de argint, de smirnă și de tămîie, ci-și cere numai rugăciunea simplă, curățirea trupului și fapta bună a milosteniei în fiecare zi.

De alminterea, astăzi nu găsim aici măcar o moscheie întregă și cercetată. Nici-un imam nu așteaptă cu cheile și papucii, în schimbul bacșișului. Nu, ci un Turc care nu înțelege a primi vre-o răsplătire, ne duce înlăuntrul unei curți pline de pietre risipite și de buruiană, și de acolo, prin fe-

reștile cu gratii ce se deschid într'un înalt zid de obîrșie bizantină, se vede un mare loc pustiu, pe care îl acopăr dărîmături. Atîta a lăsat un cutremur din moscheia ce înlocuise faimoasa mănăstire, acest Cluny sau Cîteaux al Răsăritului.

Tocmai la cellalt capăt al zidurilor, prin poarta Adrianoplei, astăzi Indirne-Capù, ajungî la un mare palat în ruină, cu fereștile și ușile deschise în gol, de-asupra cingătorii de apărare a cetății. Aici era palatul Hebdomon, căruia Turcii îi zic până astăzi : Palatul Regesc, «Techiur-Seraî». În el a locuit în vremuri bune, de ascultare, siguranță și bielșug, acel Împărat cu mina harnică la scris care a fost Constantin Porfirogenetul, care a vrut să strîngă în «manuale administrative» toată înțelepciunea de Stat, toată experiența istorică îngrămădită în cronici sau în arhivele împărătești.

Ceva mai înlăuntru, într'un loc care era odată însă afară din ziduri, se află clădirea care se zicea odată, pentru această așezare a ei, «mănăstirea de la țară», *μονή τῆς χώρας*. O recunoști îndată ca biserică după felul cum se adună cupolele de plumb de-asupra unor părăi ce-și păstrează vechiul caracter. Știm că sînt aici mosaice, că ele sînt frumoase, și sîntem doritori dea le vedea cît mai iute.

Totuși lucrul nu merge de odată. Frumosul imam bătrîn cu barba albă, care se ivește într'un lung halat de matasă galbenă, ni vestește durerosul «iasac».

— Aveți terziman (dragoman) ?

— Nu.

— Atunci — *iasac*.

Și aici «iasac» ! Să te întorci acasă de așa de departe fără să fi văzut lucruri atât de laudate... Arătarea pașapoartelor nu aduce nici-un folos : atunci îmi aduc aminte de teșchereaua cu «Alexe», și o înfățișez cu oarecare mindrie.

A da ! Aceasta este ceva. Răpede, un cuviincios băiețaș de școală merge de aduce sergentul de stradă, și cu acest curat și foarte cum se cade reprezentant al puterii intrăm în pridvorul bisericii, în care cu greu te poți deprinde a vedea o moscheie. Bunul imam bătrîn e acum încîntat de visita noastră el ni arată zîbind, ca unul care a pregătit o dulce surprindere, cel d'întîiî mosaic, de-asupra ușii de intrare : Maica Domnului, Hristos, cel din urmă ctitor, Teodor Metochites, în caftan, pe cap cu un mare işlic alb, vîrgat cu dungî, întinzîndu-și pri-nosul bisericii.

Apoi în toate cupolele sămănate aici, ca și în lăuntrul bisericii : în navă saŭ în aripa din dreapta (și singura) strălucesc blind, dar foarte deslușit mosaicele : Evangheliștii, judecata lui Solomon, fuga în Egipt, Craii de la Răsărit, o bună parte din Noul și Vechiul Testament. Și cupola cea mare ar avea aceeași îmbrăcăminte de aur vechiŭ, dacă vîrful cîrpit dăunăzi cu o pată albă, n'ar fi perit într'unul din focurile ce aŭ măturat acest cartier de Turcime.

Și alături de mosaice sînt sculpturî, chipurî de

îngerî și de sfinți, apărînd foarte limpede ici și colo pe părății laterali.

Pentru cine cunoaște chiar puținele fresce bulgarești, multa zugrăveală din bisericile românești, cea ce înseamnă moldovenești, din veacul al XV-lea, aceste mosaice de la moscheia Cahriè în Constantinopol sînt ca o destăinuire minunată. Cine poate cîrti împotriva picturii și mosaicului bizantin, cine poate vorbi de uriciunea tipicului cu chipuri mumificate cînd vede pretutindenî în jurul său aceste trupuri întregi și frumoase, aceste mișcări libere, aceste atitudini firești, aceste fețe expresive, senine, cu ochii luminoși și buni?

Mă gîndesc atunci cu cît l-ar prinde mai bine pe un pictor romîn dacã, în loc să-și primble neputința de imitator supus pe plajele Normandiei, ar veni aici, unde, pe lîngã nespusa frumuseță a naturii, ar vedea și opere de artã ca acestea, de unde a pornit ca o slabã rãsfîngere tot meșteșugul artei noastre trecute?

Dar imamul îmi aratã o șchele și spune, cu același zîmbet :

— Aici aũ lucrat Rușii, Rușii d-lui Uspenschi....

Da, de mai mulți ani de zile, studenții școlii de bizantinologie a Rusiei la Constantinopol aũ însemnat cinstit și rãbdãtor toate aceste minuni pe care mine un foc le poate înnegri sau distruge.

— Rușii», rãspund bãtrînului, «nu sînt oameni buni; ei nu vã iubesc pe voi. Rominiĩ noștri sînt frați cu voi, Osmanlii.

— A, cardașim, cardașim (frați, frați), repeta și el foarte mulțămît, și, cu o mișcare sinceră, îmi întinde mîna.

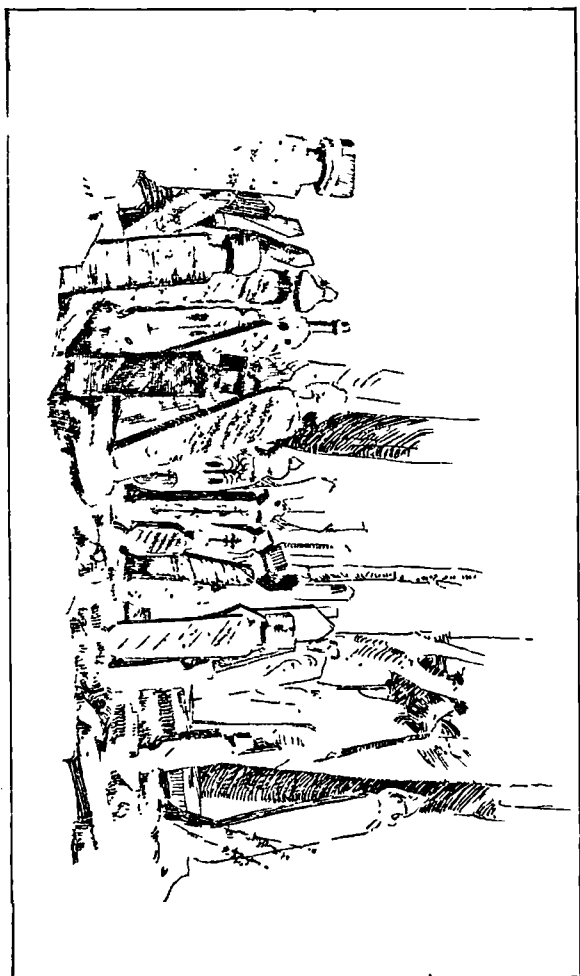
Cu toată biruința noastră de la 1877, pierdută în gloria celor mai puternici decît noi, cu cari am luptat alături, Turcii n'au cine știe ce părere despre *Ruman* și *Rumania*. Dar oameni potriviți cu mijloace potrivite ar cîștiga de sigur pe acești oameni nobili și cavalereschi, pentru urmărirea statornică a unor scopuri care sînt ale noastre, dar sînt și ale lor.

CAP. XIII.

CELE ȘEPTE TURNURI ȘI ZIDURILE BIZANTINE.

Puține sînt vechile orașe din Europa care să-și fi păstrat zidurile, și nu e nici-unul afară de acest Constantinopol al lucrurilor celor mai neașteptate, care să le aibă astăzi așa cum erau în clipa ultimului asalt. Dacă n'ar fi decît aceasta, și încă ar face să vii de oriunde în vechea Capitală a Comnenilor și Paleologilor.

«Zidurile bizantine» încep de la malul chiar al Mării de Marmarà. Trei păreți merg alături: cel din margine, de lingă drumul ce se strecoară în umbra chiparoșilor din cimitirele cu atîtea pietre de mormînt, vechi și nouă, e darîmat în cea mai mare parte, al doilea se înalță încă destul de sus, cuprinzînd în sine mari turnuri rotunde sau un-

Cimilitir turcesc.

ghiulare ; al treilea e țesut din perdele de piatră vristată cu linii de cărămidă, care leagă între ele mari bastioane. Unele din aceste centre ale apărării sînt mușcate adînc de peire, altele se țin întregi, avînd numai pe frunte o cunună deasă de buruieni ori cornul unui copac înalt cu rădăcina îndărătnică ; sînt altele crăpate, prăvălite, desfăcute chiar, sprijinindu-se în căderea uriașă pe o parte încă zdravănă din măreața împrejmuire. Firește că nici vorbă nu poate fi de vre-o pază : printre pietre, ierburi, gunoaie, rătăcesc numai urîți negri sau negroaice, oameni din popor sărăcăcioși făcîndu-și primblarea sau venind să culeagă cine știe ce lucruri pierdute în lepădăturile marelui oraș. Îndată, pe locul unde era odată Poarta de aur — ce sărăcie și pustietate e astăzi acolo ! —, zidul se oprește într'o mare cetate cu patru turnuri. Trei dintre ele au fost dărîmate abia în 1753, de cutremur ; până atunci era decî în adevăr un Iedi-Cule, o «cetate a Celor Șapte Turnuri», închisoarea de Stat turcească înlocuind vechiul Heptapyrgon de apărare bizantină.

De mult ele nu mai îndeplinesc această sarcină care a făcut groaznică amintirea lor. Cînd intri pe poarta înaltă, te găsești într'o grădină de legume cu petece de vie ; Turcii de astăzi au arendat unui pașnic cetățean cu fes locul atîtor chinuri, suferinți, omoruri, aruncări tainuite în Bosfor. Grădinarul cu contract vinde bilete ieftine și dă pe vizitatori în sama unui băiețaș zdrenșos și desculț,

care el însuși are o deosebită plăcere să poarte felinarul prin toate ungherele, să suie și să coboare negrele scări din adâncurile de piatră, să deschidă ușile ce duc în cămăruțele fără lumină și să coboare în strașnica tainiță a Furnului, a puțului de piatră, unde a fost aruncat în ultimele-î zile Constantin-Vodă Brîncoveanu, bogatul bogăților și fericitul fericitilor, — bucăți de hîrtie care flutură nebunatece izbindu-se de pereți și mîntuie într'o mare lumină roșie care destăinuiește fundul umed.

Cu dînsul vedem inscripțiile de jos, latine, săpate frumos de Italieri din insulele cucerite, cari aū pătimit aice, în temnița pentru prinșii de războiū, pentru ambasadorii Puterilor dușmane, pentru Vizirii fără noroc în lupte, pentru Domnii mazili copleșiți de pîrile rivalilor și pentru «trădătorii», adevărați sau închipuiți, de orice fel. De-asupra uneia din ele, cam zgîriată de un patriot turcesc prea zelos, văd litere pe care le recunosc răpede cu bucurie; în vechea noastră slovă chirilică e scris: «Vasilie Orășū», numele unui boier moldovean, fiul unui Hatman de la sfirșitul veacului al XVI-lea, unui dușman al lui Mihai Viteazul¹. Ce vînt te-a adus în acest loc, jupîne Vasile Orăș, din vremea cînd alt Vasile, mai mare ca tine, Vasile Lupu, Domnul Moldovei, suferi aici, de frică și de rușine, după

¹ Iscalitura o înseamnă — cum am văzut mai tarziū — și D. Ralet, în călătoria sa la Constantinopol, în anii 50.

gonirea lui din țară? Ce prigonire te-a oprit în aceste ziduri ale umezelei întunerecului și morții? Și te-ai întors tu vre-odată ca să vezi frumuseța cerurilor senine, a grînelor coapte mișcîndu-se de vînturile prielnice, a căsuței românești la umbră supt pomi cu roade a jupînesei tale ce te aștepta, cu dor și cu durere acasă? Ori te-ai prăpădit aice, frunză smulsă de furtuni vrăjmașe și zvîrlită pe acest nisip al nesimțirii pentru durerile omenești?

Abia poți călca pe scările umede, abia poți încăpea în chiliile robiei. Iar, cînd ai ajuns de-asupra, raiul se pare că se deschide în largă desfășurare a Mării albastre, a cerului limpede, în revărsarea aurie a clădirilor, sămănate de suptiri minarete albe, a mărgăritarului celor două continente.

Apoi trecem pe creste de ziduri, coborîm și suim iarăși, pentru a vedea la lumina felinarului alte capcane de oameni.

La urmă, ne găsim în curtea cu pepeni verzi și smochini din cari atîrnă rodul rotunjit, care, rupt de pe crăci, lasă o picătură de lapte cleios. Din bogăția ierburilor iese mormîntul unuia din Sultanii cari au gustat și ei chinurile acestui loc de suferință, și acela a lui Ahmed, cel de al doilea Chiupruliu, gîtuit aice pentru neizbînda sa asupra Nemților.

— Un Osman, zice călăuzul, arătînd spre acela din monumentele de piatră care poartă cealmaua mare, rotundă, meșter înfășurată.

Ieșim de aici, din locul unde au pătimit atîția

din neamul nostru, în frunte cu Vasile-Vodă, prins de nenorocirea lui, pînă la supusul creștin Brîncoveanu, care a perit în marginea Mării frumoase de August, supt ochii Sultanului neînduplecat, înaintea chioșcului de priveală al acestuia, văzînd întîi cum se zvîrcolesc în praful cald trupurile tuturor copiilor săi: al lui Constantin, lui Radu, lui Ștefan, lui Matei. O altă poartă mare se deschide într'o singuratecă strădiță, și vulturul bizantin, cu un singur cap și aripile strînse, e pecetluit și acuma de-asupra înaltului prag de de-asupra.

Pe aici zidul, pe ale căru bastioane se mai văd încă inscripții și cruci, merge aproape drept spre Silivri-Capù. Această poartă ce nu se mai închide n'are frumoșii stîlpi cu măiestrite capitèle de la Poarta de aur: a biruințelor, a marilor alaiuri triumfătoare, după o campanie fericită în Asia orî în insule. E poarta ce deschidea drumul spre Selimbria, orașul de la Apus, care pînă tîrziu a jucat un mare rol în istoria Împărăției. Și acuma drumeți răzlețiți, șiruri de măgari împodobiți pe cap și la gît cu căpețele și zgarde de mărgele albastre, iese din oraș și pleacă spre satele turcești din împrejurimi. Aceasta e poarta pe care Grecii lui Alexios Strategopulos, generalul Împăratului din Nicèa, Mihail Paleologul, izbuti să pătrundă în Constantinopolul stăpînit de usurpatorii latini într'o

clipă cînd cavalerii și negustorii lor înarmați erau duși în vre-o expediție ușoară pe aproape.

Poarta către Rhegion e închisă; oarecare mișcare se face numai prin poarta Mevlevi-Hanè, numită după dervișii ce-și au mănăstirea în apropiere. Aici sînt mai multe și mai rare decît în orice parte, inscripțiile vechilor Împărați.

La Top-Capù, «a tunurilor», unde ai în față marele cimitir cu chiparoșii uriași, s'a făcut prin ghiulelele de marmură ale lui Mohammed al II-lea marea spărtură care a prăpădit cetatea.

Pe atunci Top-Capù se zicea poarta Sf. Romanos, care n'a ocrotit în destul partea din ziduri închinată în numele său.

De-alungul mahalalei Țiganilor, — unii musulmani, alții fără lege, toți săraci și cerșitori fără rușine (li se zice de Turci: *Cenghenè*) —, se ajunge la poarta porților pentru mișcare, viață și negoț, acea care duce la Adrianopol, vechea Capitală, — în amintirea căruia lucru pe aici vin Sultanii călări, încinși cu sabia sfintă, după întoarcerea lor de la tainica geamie a lui Eiub. Lăsînd de o parte moscheia Mihri-Mah, unde odihnește acea fată a lui Soliman-cel-Mare care a luat pe Vizirul Rustem, se trece de aici la ruina de pe ziduri a Hebdomonului și la comoara de mosaice din «Mănăstirea de la țară» a Bizantinilor. Pe aici s'au furișat întîii Turcii în ziua de 29 Maiu 1453.

Mai departe pînă la Cornul de aur este o singură poartă, Egri-Capù, de-asupra caselor de lemn

din umilul cartier evreiesc. Afară de puține rămășițe, în capătul cellalt, tot zidul de către Mare s'a prăpădit. Și aceiași a fost soarta acelor întărituri ale Perei din față pe care ultimii podestați genovesi le-au dres și împodobit cu turnuri nouă. Dar aici soarta lor a fost hotărîtă formal prin tratatul de cedare încheiat cu Mohammed al II-lea, care a cerut întreaga lor nimicire.

Constantinopolul monumental mai are fântinile publice. Și Împărații bizantini se îngrijiseră ca apa bună să curgă din bielșug la fiecare răscruce de drum. Înaintea lor chiar, Valens, cel care a perit luptînd cu Goții în marea luptă din cîmpia Adrianoplei, ridicase acel enorm apăduct, ale cărui rămășițe, un părete străbătut de două rînduri de arcade, se văd încă de-asupra unei străzi înguste. Din fântinile împărătești nu rămîne însă nimic decît poate conductele de plumb, întrebuițate în lucrările mai nouă.

Dar fiecare Sultan mai însemnat s'a îngrijit să dea supușilor săi un *sebil*, pe care l-a înfrumusețat după putință. Marmuri scumpe formează cadrul, inscripții sculptate, aurituri îl acopăr. Nu e aproape nici-una care să fi secat.

Spre dinsele merge lumea de pe lume pentru a-și umplea vasele de metal care, aici ca și în Italia, țin locul cofelor, sau pentru a se adăpa pe rînd din cănița de alamă prinsă cu un lauț de fier. Stînd în apropierea unei fîntîni, are cineva

prilejul de a cunoaște mai bine întreaga viață turcească: aici vin băiețașii serioși, fetițele în bușmachii, cu sprincenele prelungi, ochii mari și fețele trandafirii; ades vin femeile îmbrobodite, bărbații cu fețele aspre, oacheșe. Nu se vorbește însă, nu se rîde ca la fîntina italiană, care e și un loc de întîlnire în bunul, luminosul aier liber; abia dacă vre unul din băieți se hîrjonește puțin, ori dacă vre-o fată mai plină de viață rîde din ochii în cari parcă i s'a strîns toată viața. Încolo, defilarea setoșilor, a gospodinelor, a drumeților se face în cea mai deplină tăcere, și nu se aude decît zîngănitul lanțujelului de care e prinsă cana.

Abluțiunile, spălăturile rituale nu se fac însă aice. Pentru aceasta sînt gurile de apă din fiecare părete de moscheie. Îndată ce muezzinul și-a scos barba pe ferestruica de sus, toți credincioșii veniți pentru rugăciune se desculță, își curăță picioarele, își spală minile, pieptul, gura, fruntea, și numai în această stare de puritate a trupului își fac intrarea în lăcașul lui Allah.

Și se poate zice că Turcii, că Musulmanii în genere, mulțămită acestei rînduiei a legii lor, sînt oameni curați. Fețe mîzgălite, minii cojite cu unghiile negre, picioare scîrboase nu se văd la dînșii. Cînd vre-un călător se desculță pe corabie, cînd vre-un client de cafenea face același lucru pentru a sorbi mai comod fumul răcorit prin narghilea al ciubucului, veți vedea un aspru ciorap de lînă colorată, rupt chiar une ori, dar nimic nu-ți va

stirni dezgustul. Un om care se spală de cincă ori pe zi nu poate fi murdar.

Odată Musulmanii își rădeaū capul, și din tot părul se lăsa doar o ușoară codiță pe creștet. După stăpînii lor, Turcii, s'aū luat în această privință și boierii munteni de pe la 1650—800, cari sînt înfățișați astfel. Și astăzi în orașele de provincie, în Adrianopol chiar, se procedează așa : bărbierul ambulănt, care-și poartă pretutindenă ca o raniță săculețul pe care e prinsă ca o firmă tava de săpunit, duce la umbră pe client, și aici, în vederea tuturora, îi dă briciū pe cap, care rămîne alb și luciu. La Constantinopol s'a pierdut în mare parte datina ; chiar și hamalii curzi se tund numai într'un cerc asemenea cu tonsura preoților catolici, de-a-supra capului.

Însă părul scurt, foarte scurt îl are fiecare Turc : părul lung frisat, potrivit, îl poartă numai creștinii, unii din ei cari merg la o bărbierie, la un κομμειου de modă. Său iarăși cu mițe de păr uns lăstate pe spate se mîndresc dervișii cerșitori, cari, înfășurați într'un lung caftan, cu picioarele goale în papuci, iar pe cap cu o căciuliță de cit, tărcată, merg alene, în neștire, cu totul nepăsători de viață, căci se hrănesc din ce li dă unul său altul. Nu știū cît de curate pot fi pletele acestui călugăr fără arginți și fără muncă al Islamului. Dar, cu datina părului scurt său cu datina raderii lui, și capul «barbarilor» e foarte curat ținut.

Priviți, de alminterea, și hainele Turcilor. Vor fi

fiind printre ei și oameni săraci, ba chiar foarte săraci. Caftanul în care stau acasă, haina de ieșit în oraș, mantia clericului, turbanul sînt cu îngrijire, zilnic curățite; n'am văzut un singur imam cu basmă pătată sau înnegrită în jurul capului. Feregele femeilor, de mătăasă, de postav bun, de postav prost, de cit, nouă sau vechi, une ori așa de vechi încît prînd a înverzi, par totuși în fiecare dată spălate, păturite, călcate, și nici-o rochie de mătăasă nu scînteie mai tare decît anumite feregele ale doamnelor din Constantinopol.

Orașul e plin de strădițe înguste, de colțuri ascunse. Anumite locuri pentru îndemănarea publicului, care la București se răsfață grosolan în tinichea roșie pe cîte o piață principală, al cărei monument pare că vrea să fie, lipsesc aici cu totul, afară doar din Pera, unde, iarăși, sînt foarte rare. Și totuși zidurile sînt cruțate mai totdeauna de murdării. Turcul privește cu despreț pe Europeanul care nu stă la gînduri să-și facă nevoile oriunde, supt ochii tuturora.

Și în această privință decî, Islamul se dovedește un bun crescător și îndreptător al acelora ce trăiesc după învățăturile lui.

CAP. XIV.

FINTÎNÎ, BAI, BAZARURI.

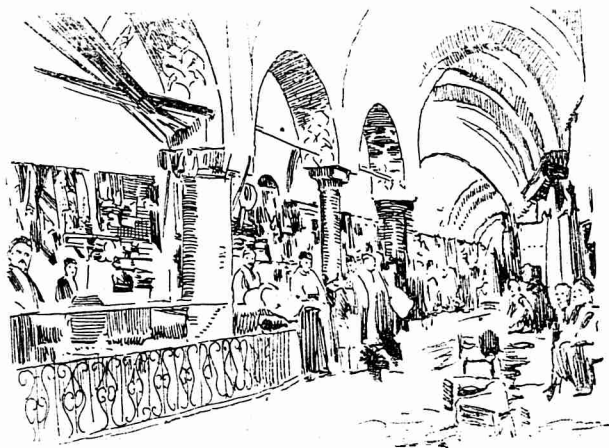
Cultura romană a avut totdeauna ca un element de căpetenie băile. Din marile băi bizantine n'a

mai rămas însă nimic. Turcii, la rîndul lor, au clădit însă, cu bolți înalte și coperișuri de plumb, băi în stare să cuprindă o mulțime întreagă. Băile lor calde, în care se întreauințau anumite procedări, erau vestite odinioară. Răspunzînd nevoii de curățenie a Musulmanului (amintiți-vă actul religios al băii de Vineri sara, pe care-l îndeplinește cu sfințenie orice Evreu), băile turcești erau și un loc de întîlnire a femeilor turcești, care aveau aici prilejul de a sta de vorbă mai bine decît oriunde aiurea. Astăzi însă ele au decăzut foarte mult, deși sînt destul de mult cercetate.

Pe lîngă fîntini și băi, și poduri, și hanuri, Sultani și cei puternici, Vizirii cei îmbogățiți prin peșcheșuri dăruiau lumii bazaruri. Supt un acoperiș sămanat cu cupole de plumb, lungi strade umbroase se afundă cît vezi cu ochiul, tăindu-se în cruce. Cel mai însemnat din aceste bazaruri e «Buiuc-Hanleni», «marele han nou», care e lipit de zidurile de împrejmuire ale Serascheratului.

Despre dînsul știu să spuie multe și mărunte, lucruri tot minunate și neauzite, acei călători cari în Constantinopol nu pot să vadă decît femeii turcești ce trebuie urmărite, caicgii ce poartă pe Cornul de aur, *iangîn-var* sau strigatul de «foc» în mijlocul nopții și splendoarea orientală a Bazarului. De fapt însă, aici se expun cam aceleași lucruri ce se vînd și în strădițele Stambulului. Deosebirea e numai că în Bazar predominesc «obiectele orientale pentru călători» și lucrurile scumpe pentru oricine.

În aierul liber staū măcelarii, băcanii, luminărarii, vînzători de ghete de saftian fără călcîie, curălarii cari întind și bat și freacă pieile de cordovan roșu, tinichigiii cari-și taie și-și lipesc foile de metal, călcătorii de fesuri cari expun într'un front strălucitor formele de alamă galbenă, bucătarii pențru popor,

Bazar turcesc.

cari ispitesc cu pătlăgele roșii, cu gogoși fierte în uleiū, cu tocături de carne; săpătorii de pietre de mormînt. Dincoace, sînt giuvaergiii cu lucruri scumpe avînd pecetea altei civilisații decît a noastră, negustorii de frumoase stofe asiatice, broșate în mari flori de argint, de aur, pe mătasa, pe catifea; vînzătorii de mesuțe, de scăunașe de lemn prețios, tare, în care s'aū încrustat bucăți de sîdef cu ape.

Trebuie să se spuie însă că, dacă unele lucruri sînt în adevăr frumoase, cele mai multe-s fără stil, întipărite de moda europeană și stricate prin nevoia de a produce mult și ieftin. Turcii însii nu le prea cumpără, avîndu-și furnisorii lor bine cunoscuți. Ele sînt făcute mai mult în vederea Europeanului, călătorului, «Mușiè»ului care trebuie ispitit, înșelat și exploatat. Negustorii mici nu sînt Turci, ci Armeni și Greci, de o nerușinare fără păreche. Ca vînzătorii de «amintiri», de *ricordi* din Italia, ei pîndesc din tainița lor întunecoasă și se răped cîte doi, trei și mai mulți asupra omului cu pălărie și fără știință de turcește, care trece în preajma lor. Cu cele mai lingușitoare cuvinte franțuzești stîlcite, ei îl poftesc să intre, nu pentru a cumpăra, ci pentru a vedea, o! numai pentru a vedea.

— C'est tout cela fait de la main.

— Si c'est fait din pied...

— Dou pied, oui, dou pied, răspunde îndata obraznic omul cu fes.

Cumpărăturile s'ar putea face numai în tovărășia unui prieten așezat în Constantinopol, bun cunoscător al lucrurilor și oamenilor. Altfel, se vor plăti prețuri fabuloase pentru falsificații și imitații proaste. Cine întrebuițează un tălmaciū, se păcălește și mai mult; acești oameni sînt totdeauna înțeleși cu negustorii din Bazar.

CAP. XV.

LA EVREII DIN CONSTANTINOPOL. FANARUL
ȘI GRECII.

Din jos de cartierul curat turcesc, evlavios și aproape fanatic turcesc al Eiubului, unde Musulmanii se închină în ceasul rugăciunii la mormintele șeicilor venerați, te coborî în Jidovimea de lângă Mare. Această populație are locul cel mai rău din Stambul, lângă ziduri vechi care sînt un deposit de murdărie ca și maidanele din fața lor, și în marginea Mării care duhlește înăbușitor.

De la cei d'intîi pași, simți că te afli în altă lume. Casele de lemn sînt hodorogite, lipsite de cochetărie, ba chiar de orice fel de îngrijire. În locul fereștilor lucrate în ajur, care în casele turcești împiedecă vederea de a pătrunde, aici ferești goale poartă fiecare cîte trei, patru capete de femeii buhoase, în haine rupte, de copii mîzgîliți cu părul creț, de babe palide, cu fața pungă, nasul baltag și ochii roșii ca la iepurii de mosc. Oamenii cu fesuri, mergînd încet, aduși de spate, cu privirile gînditoare răsar din prăvălioare sărăcicioase, dintre care cîte una n'are altă marfă decît fărmațuri de zaharicale murdare într'un borcănaș cu ceață. E o mare harmalaie într'un fel de piață unde degete iuți ca ghiarele aleg pătlăgele roșii și alte legume prăfuite. Maidanele pline de putregaiuri

sînt cutreierate de copii cu fața precocă. Printre părțile urite ale Constantinoplei, aceasta e de sigur cea mai urită, — cartierul Evreimii strînse în jurul unei sinagoge ce se ascunde după un zid, și a școlii înalte cu titlul scris numai în mari litere ebraice.

Acești Evrei, pe cari Turcii îi numesc *ciufud*, vorbesc toți spaniolește, o limbă de mîndrie și de cavalerism, așa de puțin potrivită cu firea și aplecările rasei. Toți poartă fesul, care nu-î prinde mai bine. Obiceiul perciunilor nu se află la dinșii.

Galițienii sînt prea departe ca să poată pătrunde aici. Totuși, odată am văzut în funicularul din Galata pe un perciunat cu pălăria de catifea și lungul caftan negru încins cu un șal. Bietul nevoiaș era dus la cine știe ce gheșefturi nouă de un conațional din Constantinopol, care șovîlcăia din piciorul strîmb înaintea lui. La așa de mari distanțe sînt așa de puternice legăturile din acest neam!

Îndată după străbaterea caselor slinoase înșesate de Evreime, te afli în *Fanar*.

Fanarul e decî partea din Stambul ce se cuprinde între *ghetto*, între Mare, pe marginea căreia nu prea are case mari și frumoase, între cartierele său «colorile» Aia-Capù și, la Apus, pînă la zidurile bizantine de la Hebdomon și de la mănăstirea mosaicelor.

De numele lor, de pomenirea «Grecilor Fa-

narului» e plină toată istoria noastră, nu numai de la deschiderea, după 1700, a unei ere a «Fanarioșilor», dar și înainte de aceasta, încă de pe la 1650.

Până atunci, Moldova — Bogdan-lli, pe turcește — și Țara-Românească — Iflac-lli — își aveau aice represintanții, sau, mai bine, căci acesta este sensul cuvîntului *capu-chehaie*, locuitorii lor pe lângă Poartă. Vasalî, «robî» ai Sultanului și neputînd fi și lângă el și în Scaunele țerilor ce li se încredințaseră spre «chiverniseală» (pe grecește singurul cuvînt pentru «Guvern»), Iflac-beiul său Bogdan-beiul punea pe altul în locul său, aici, în preajma In-naltei Porți și locuinței împărătești. Astfel de capu-chehaiele erau mai totdeauna boieri romini, adesea din foarte mari neamuri, rude de aproape ale Domnilor: ei trăiau cu oarecare strălucire, și aveau bisericile lor deosebite, lângă reședinți ca niște mici palate. Biserica Muntenilor a fost luată pentru slujba Patriarhului deposedat de întia sa catedrală, de-asupra țermului; din biserica Moldovenilor a rămas într'o curte părăsită un trunchiū de zid fără formă, din care s'ar desluși numai că era zidită așa cum se zidiau la noi astfel de lăcașuri. Pentru tălmăcirî și scrisori, pentru spionaj, capu-chehaielele aveau și cite un Grec de incredere.

Pe atunci Poarta își făcea tălmăcirile de nevoie tot prin Turci său, în genere, Musulmani, dintre cari unii, fiind renegați, aveau pe deplin cunoștința limbilor creștine. Așa s'a făcut și înainte

de Soliman-cel-Mare, și în lunga stăpînire a acestuia și după el, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Totuși erau Greci foarte puternici încă de pe la 1560, cînd se ridicase la mare bogăție și înrînire un urmaș al Cantacuzinilor împărătești, Mihail, zis «Fiul Dracului», pentru îndrăcit de vicleanul chip în care învîrtia toate lucrurile. Până atuncea numai Patriarhul avea amestec în afacerile creștinilor din toată Împărăția: Turcii, cari se priviau înaintea de toate ca reprezentanții unei *religii*, căci nu se puteau gîndi la neam, fiind în clasa de sus o strînsură de renegați, iar, în genere, niște fii de roabe creștine, prinse în năvălirile de paradă sau cumpărate în bazarele ce scoteau la mezat marfa tinereții și frumuseții femeiești, Turcii vedeau în *Rumi*, în Romanul grec de limbă, înaintea de toate un ortodox și întrebuițau cuvîntul de o potrivă în sensul național și în sensul religios. Odată ce perise împăratul, el însuși un apărător și ocrotitor al legii, cine rămînea pentru a vorbi în numele întregii Creștinătăți supuse, decît Patriarhul? El avu decî supravegherea și răspunderea tuturor Grecilor săi, dar nu numai a lor. Patriarhatul bulgăresc din Tirnova, cel sîrbesc din Ipec trebuia să ajungă la poruncile Patriarhului grec din Bizanțul Sultanului; patriarhii Siriei și Egiptului fură ținuți în ascultare față de dînsul. Dacă clericii greci ar fi fost mai puțin intriganți și mai puțin lacomi, dacă n'ar fi răspîndit peșcheșurile pentru a se surpa unul pe altul, dacă n'ar fi cerșit zi de zi

la toți sprijinatorii lor mitra și cirja episcopilor și Patriarhatului, prestigiul și puterea acestei instituții s'ar fi păstrat pînă în vremea modernă foarte mari. Și, iarăși, ea s'ar fi ținut astfel, dacă nimeni printre Greci n'ar fi umblat, prin arenda veniturilor Împărăției, prin negustoria pînă departe la Muscali pe sama stăpînului, prin mijlocirea în folosul său în paguba cutărui neam domnesc de la noi să-și capete o situație domnitoare și folositoare pe alătura de a Patriarhului și, de multe ori, mai presus de a lui. Căci, precum Mihail Cantacuzino a numit și a scos Domni în țerile dunărene, unde-și avea prietenii și oamenii de încredere, tot astfel el a fost un împărțitor de cirje păstorești, chiar și pentru Patriarhii din orașul unde înaintașii săi domniseră ca Împărați.

Cu Șaitanoglu, mort de ștreang la Anihal, pe malul Mării-Negre, unde avea arenda sării din valuri și-și ținea o strălucitoare reședință de vară, începe șirul «Marilor Greci». Din neamul lui Mihail chiar, ca fiul său Andronic, din neamuri străine, necunoscute, ca Banul Iani, ca Skarlatos, ca Pavlachi și cîțiva încă, ei se razimă tot pe arende și pe samsarlicul Scaunelor domnești și Scaunelor episcopale.

Deocamdată însă, ei nu sînt încunjurați de un grup de familii nobile grecești, sprijinindu-și sau luptînd împotriva lor. Dacă Grecii din stratele poporului sînt în parte urmașii locuitorilor bizantini d'innaintea anului 1453, păstrînd în tot felul lor de

viață vechile tradiții, — aristocrația timpurilor creștine trebuise să-și iea lumea în cap, trecînd în insule, în alte colonii italiene din Orient, trecînd chiar în Italia însăși, la Neapole, ca și la Veneția, așezîndu-se prin porturile Mării-Negre, Arhipelagului, Mediteranei, Adriaticei sau, în sfîrșit, pribegind peste Dunăre, unde ațiția Greci făceau bune afaceri și înnaintea anului ruinei, în principatele noastre. Acuma însă, din aceste adăposturi cei mai avuți și mai isteți se întorceau și lucrau din răputeri pentru a cîștiga iarăși ceia ce se pierduse.

În cartierele turcești de moschei, de hanuri, de case musulmane, ei nu se simțiau bine, ca siguranță și ca mîndrie. În Pera, ce se afla atunci încă în mîna Italianilor, urmași ai vechilor coloniști genevesi și venețieni, ei întîmpinau, în negoț și camătă, concurenți cari nu li plăceau. Se dădură deci la margine, în sus, în ultimul colț de ziduri bizantin, lîngă Evrei. Aici se clădiră prin veacul al XVII-lea, în apropierea Farului sau Fanarului, Phanari, turcește: *Fener*, case de zidărie puternică, cu șiruri de zimți supt streșină, cu porți mari zavorite de către uscat, cu fațade sfioase spre Mare, — cetăți adevărate, făcute pentru ca să asigure pe locuitorii lor, dar în așa chip, încît stăpînii să nu poată ajunge la bănuiele, la invidie și ispită pentru bogăția cuprinsă în ele.

Iată acum că unul din începătorii Fanarului politic, Panaiotachi Nikussios, ajunge, nu ajutor numai la tălmăcirea scrisorilor și actelor de Stat, ci dra-

goman, terziman al Porții în toată forma. Era vremea cînd din ce în ce mai mult Turcii erau năvăliți și copleșiți de stăruințele, de amestecurile și chiar de amenințările Frîncilor. Pe urma lui se ridica la rangul de «întăiū printre Greci» un Roseti, zis Cupariul, pentru că avea la noi această boierie. Cupariul lasă puterea sa fiilor, Cupăreștii; un Roseti, Antonie-Vodă, ajunge să fie Domn în Moldova. Apoi de la Ruseteshi dragomanatul și celelalte rosturi trec la Alexandru Mavrocordat, venit din insule, medic de la Padova, care se impunea Turcilor, deprinși a întrebuița până în ultimele timpuri medici, *hechimî* evrei, armeni, levantini și greci, și prin acest meșteșug al lui de a le cui pe cei puternici ai Porții. Fiii săi Nicolae și Ioan îi moștenesc înriurirea. O fată a lui Alexandru Mavrocordat «Exaporitul» (Ἐξ ἀπορίτητων, *a secretis*) iea pe un Ghica, Mateiū, fiul lui Grigore-Vodă, care domnise în amîndouă țerile, și nepotul lui Ghica sau Gheorghe-Vodă, un Arnăut boierit la noi pe la 1620-30. Din situația lor domnească, Ghiculeștii se coboară la dragomanat pentru a căpăta iarăși, prin Grigore al II-lea, fiul lui Matei și al fetei lui Mavrocordat, tronul țerilor noastre. Grec, Fanariot, dragoman se face Românul, amestec de Orheian și de Cîmpulungeancă, Ioan Calmășul, pentru ca să ajungă apoi, supt numele de Callimachi, Domn al Moldovei. Și din neamul Racovișștilor, înfruptat de mult la Domnie, se cresc acuma pentru dragomanat și tron tineri Greci, de-

prinși cu datinele Fanarului, Până ce, la urmă, Grecul cel adevărat, a căruî patrie e în adevăr Fanarul, acela, un Ipsilanti, un Carageà, un Suțu, ajunge să privească Scaunele Domniei românești ca un drept al său. La 1818, Poarta alcătui și un regulament în această privință, hotărînd pe ce trepte și ce împrejurări pot ajunge fruntașii greci din Fanarul Constantinoplei la cel mai mare al lor ideal, stăpînirea dunăreană peste «locuitorii vlahi», supuși ai Sultanului.

Apoi răspîndirea cărților, a ziarelor, a învățaturii, atingerea tot mai deasă cu alte popoare, împrutarea firească a aspirațiilor lor, strică în bună parte rostul vechi și bine întemeiat al Fanarului. Credința față de Turci, concepția pe care o avuse cumintele și practicul Alexandru-Vodă Ipsilanti că prin puterea turcească și spiritul, cultura Grecilor se poate stăpîni încă multă vreme Răsăritul, se pierdură pe încetul; fiul acestui d'întăiu Ipsilanti ce a domnit, Constantin-Vodă, înșela pe Turci și iubia pe Ruși, la cari a și fugit pe urmă, așezîndu-se în Chiev, faptă pe care bătrînul său tată, rămas în ghiarele Turcilor, a plătit-o cu moartea. Iar fiul acestui fiu, al doilea Alexandru Ipsilanti, nascut în Fanar, crescut la București și Iași, ajuns ofițer rusesc, se luptă în războaiele napoleoniene, pierdu o mină și căpătă gradul de general și deosebita favoare a Curții, dar, necontopindu-se cu aceia pe cari-i servia, el ajuns a crede că Grecii se pot ridica iarăși la neatîrnare, la o viață națională

deosebită, întemeiată de o potrivă în Elada, în Tracia, la Dunăre și, mai știi? poate și la Constantinopol: el făcu deci revoluția de la 1821, care dădu deocamdată, în Principate înfrîngerile de la Sculenă și Drăgășani, în Constantinopol spinzurarea Patriarhului, întemnițarea și măcelul atîtor fruntași, dar ajunse în Morèa un foc ce nu se mai putu stînge și chemă asupra Greciei nouă care voiă să trăiască — steagurile eteriste purtau un fenix înviind din cenușa lui — toată luarea-aminte simpatică a Europei. Se ajunse astfel la intervenția europeană, la lupta de la Navarin, la războiul rusoturc din 1828—9, la pacea de la Adrianopol și la recunoașterea unui regat al Grecilor, mărgenit la Morèa și la Ahaia.

Cu aceasta, prin anii 1830, Fanarioșii, casta politică a Fanarioșilor, așa de mult legați între sine prin tot felul de înrudiri, și așa de mult îndușmăniți prin singura patimă mare: a dominației și îmbogățirii printr'însa, — se rupse în două. Unii urmară până la capăt cauza Eteriei și se împărtășiră pe dreptate de izbînda prin care se mîntuiră îndelungatele silinți. Aceștia ieau și până astăzi o parte însemnată în viața politică a Greciei: predecesorul lui Gryparis la ambasada elenică din Constantinopol a fost un Alexandru Mavrocordat. Dar alții, cei mai mulți, rămaseră la noi, unde neam de neamul lor își avuseră rosturile și unde aveau atîtea legături de înrudire cu familiile cele mari ale țerii. Doi Mavrocordați joacă un rol în-

semnat în încercările de nouă organizare politică ce se făcură în epoca Regulamentului Organic ; pe cînd Panaioti Suțu cînta în Atena cauza libertății și isprăvile palicarilor, alți Sutești dădeaŭ Romăniei nouă pe statisticianul și agerul politic ce a fost Nicolae Suțu. Ghiculeștii toți se găsiră mai acasă la dînșii în București și Iași, unde după 1821 trei dintre dînșii, ca o răsplată pentru credința lor, fură Domni, Rōmîni cu trupul și sufletul : patriarhalul Grigore-Vodă din 1822, melancolicul, elegantul Alexandru-Vodă, iar, în Moldova, nobilul spirit romantic ce a fost Grigore Alexandru-Vodă din epoca Unirii. Printre neamurile mai mărunte, pe cînd Rizu-Nerulos scria Istoria revoluției de la 1821 și Istoria literaturii grecești în franțuzește, pe cînd, mai tîrziu, un Rizo-Rangabe făcea cunoscut în aceiași limbă pe scriitorii cei noi ai Eladei, Rizeștii decădeaŭ la noi pînă la treapta sărăcăcioasă a vieții funcționărești. Fără a mai vorbi de Vodă Mihaï Suțu din 1821, rămas în Italia, de Caragea care apucă la Pisa vestea schimbărilor aduse de Eterie, de un Hangerli ajuns mare-demnitar în Prusia și de un Ipsilanti care și-a cumpărat în Ungaria moșii ce s'aŭ vîndut abia dăunăzi.

În Fanar însă, n'a mai rămas nici-una din familiile cele mari. Turcii își luară după 1821 dragomanii din mijlocul lor saŭ înălțară la această demnitate tot felul de Evrei și de Armeni, ferindu-se de neamul viclean al Grecilor. Capu-chehaielele

din vremea Regulamentului Organic sînt, ca Aristarhi, din neamuri mai proaste. Cînd Turcii vreau sã dea un Domn grec Moldovei care luptã pentru Unire, ei n'aũ la îndãminã decît pe Bulgarul grecisat, pe beglicgiul fãrã adevãratã naþie Nicolachi Vogoridi.

Astãzi Fanarul are cîteva strãdiþe cu case de lemn locuite de oameni foarte sãraci, are o mai mare arterã de comunicaþie ce trece pe lîngã prãfuitele și moartele clãdiri de piatrã și cãrãmidã, în care stãteaũ «archonþi» de pe vremuri, ce primiaũ aici în Fanar, la Patriarchie, ungerea, dupã datinele împãratești bizantine, ca stãpînitori în București și Iași; are femei frumoase, cam scãrmãnate, copii zgomotoși, bãrbaþi cu fes și cu mustãþile lungi, bãtrîni ce merg tiptil, tremurînd din canaful fesului și flaturîndu-și marele halat galben sau alb cu dungî, ca un tip grecesc din comediile lui Alecsandri. El are pescari, mici meșteșugari, «restauratori» de peștișori iefteni, negustori cu paralicul. El are, în sfîrșit, Patriarchia.

De dînsa se þin atîtea palate care se vãd sau sînt ascunse dupã ziduri, atîtea case mari de piatrã care cuprind oficii, «școli orășenești patriarchale», fãcute cu banii unui Marasli din Odesa sau ai altui Grec bogat din strãinãtate, — care adãpostesc biblioteci sau gãzduiesc cãlugãri, arhierii, funcþionari, mireni, oaspeþi ce aũ servit cauza naþionalã. În afarã de

Constantinopol se țin de Patriarhie seminariile ca acela din insula Chalke, pe Marea de Marmara, orfeline ca acela din insula vecină Prinkipo și atâtea alte stabilimente de învățatură cu caracterul pronunțat național. Patriarhul e căpetenia întregului cler, de orice nație, care în Împărăția turcească n'a primit schisma bulgară și nu s'a grupat într'o organizație nouă, de răscoală. Astfel, nesfirșite legături de fiecare clipă sînt strînse în mîna aceleia care ține în mîna sa cîrja Ecumenicului.

E, dacă voiți o mare Mitropolie a tuturilor Grecilor raiale, adică supuși otomani. E aceasta, dar nu numai aceasta. Nu vreau să vorbesc de situația Patriarhiei față de Bisericile ortodoxe care s'au declarat, de curînd sașu de multă vreme, independente, autonome, naționale, de la Biserica sinodală a Rusiei, avînd în loc de Patriarh moscovit pe Țarul, până la Biserica Muntenegrului. Patriarhul scrie Mitropoliților Primați, Procuratorului rusesc al Sinodului, dar numai în numele frăției creștine ortodoxe, fără pretenții care n'ar putea fi decît imediat răsprinse. Miniștrii Statelor ortodoxe: Rusia, România (până la conflictul cu Grecii), Serbia, Muntenegrul, vin în sărbătorile Paștilor la Patriarhie de asistă la slujba pe care o face Ecumenicul însuși. La atîta se mărginește însă totul.

Dar, din alt punct de vedere, Patriarhul, căpetenie a Grecilor din Împărăție, și nu numai a *clerului* grecesc, Patriarhul, care n'a uitat privilegiile lui Mohammed al II-lea și știe să le răstălmăcească

foarte bine, se privește ca represintantul în Țara Turcească al causei naționale eline. Nu doar că acești prelați, cari au petrecut ani întregi din viața lor prin alte locuri — Ioachim al III-lea, bătrînul care «patriarhisește» acum a doua oară, a stat vre-o doisprezece ani în țară la noi și vorbește românește foarte bine — nu doar că acești clerici, cari sînt înainte de toate, clerici, ar privi anteriorul lor negru și potcapiul lungăreț ca o uniformă de luptători pentru neam și limbă și ar fi gata să jertfească orice pentru aceasta. Nu, dar scopurile naționale grecești și situația lor materială, prestigiul lor sînt așa de mult legate de dezvoltarea causei elenice, încît, de voie ori de nevoie, orice *παπῶς* trebuie să fie și un naționalist. Înnaintarea Bulgarilor e înaintarea shismeii, înaintarea Romînilor, a Sirbilor aduce legătura, prin cărți de slujbă și prin multe alte mărunțișuri, cu Bisericile neatirnite, de care Patriarhia are tot dreptul să se teamă. Fără să se mai amintească și acestălalt motiv că slujbele aduse Greciei se răsplătesc bănește sau prin decorații, prin laude în jurnale «patriotice». De aici vine toată opera de comploturi, de asasinate, de uneltiri, de spionaj și de pîră în fruntea căreia stă clerul grecesc din Ținuturile unde s'a pronunțat și se tot înteește crisa națională, precum e acuma în vilaietele ce se numesc de obicei, cu toate că abusiv, cu numele de «Macedonia». Astfel se înțelege de ce Agathangelos din Grebena sau superiorul său din Ianina îndeplinesc în taină sarcina de căpetenii de haiduci, de ce Guvernul

turcesc se poate vedea silit să-î aducă fără voia lor la Constantinopol și să-î ție supt pază și de ce, din partea lui, Patriarchul, care, chiar cu primejdia de a fi mazilit, trebuie să facă anumite lucruri, de ce Patriarchul luptă din răspuțeri pentru a scuti de de orice prigonire și pedeapsă și pentru a păstra la locurile lor agenți de propagandă și înspăimintare ce-î sînt așa de folositori.

De fapt, Patriarhia nu stă în slujba Rusiei, cu toate că aleargă une ori la influența puternică a acestui Stat; ea nu ascultă întru toate de Grecia, nevoind să țină samă totdeauna de oportunitățile diplomatice ale Regatului. Ea urmărește stăruitor și sigur, pe căi trase de veacuri, scopurile sale proprii, de stăpînire și de stoarcere.

Patriarhul, cu toate titlurile sale mari, cu toată venerația ce-l încunjură, cu toată pretenția sa de a face, cit de puțin, măcar pe adevăratul «ecumenic», căpetenie sufletească a tuturor ortodoxilor, apărător al legii Răsăritului împotriva aceluî Papă al Apusului, cu care poate ar îndrăzni să se compare, nu e însă de loc un «autocrat» al Bisericii sale. Avînd lingă el un Mare-Logofăt, om de autoritate (cel de astăzi e fiul capuchehaielei lui Vodă Știrbei, al lui Bibescu și Alexandru Ghica), și presidînd un sinod, un Koinon, în care pe lingă Mitropoliții săi se află laici, în cari ideia națională, «ideia cea mare» învinge orice alte considerații; amenințat de atîția concurenți pe cari-î știe, dar nu-î poate înlătura, — Sfinția Sa își are zilele amare. Nu mai

departe, acum citeva luni, Mitropoliții i se puse-
seră în grevă, ei umpleau cancelariile Porții de
plîngerile lor, și puțin nu s'a ajuns ca Ioachim al
III-lea, cu tot sprijinul de care se bucură pe lângă
regelele, ocrotitorii săi turci, să nu iea a doua
oară drumul maziliei.

Cu noi, Patriarhul a avut multe de descurcat.
Pe bani el a vîndut la 1885 învoirea sa la întemeierea unei Biserici romîne de sine stătătoare,
autocefale. Pe bani el a vîndut recunoașterea unui
Mitropolit romîn pentru Macedonia, în persoana
lui Antim, un biet arhieru de origină albanesă,
care, cum se știe, n'a ieșit nici-odată din casa-
i constantinopolitană închiriată scump de Guvernul
nostru, pentru a se așeza în Bitolia, — până ce la
urmă și-a dat demisia, încheind acest *intermezzo*
comic, pus la cale de nepriceperea și necunoaștința
de lucruri a politicianilor noștri. Pe bani ar vinde
Ioachim al III-lea recunoașterea *iradelei* împără-
tești care dă drepturi naționale Romînilor din Ma-
cedonia; dar acuma-l împiedecă și-l vor împiedeca
totdeauna clericii, și, mai ales, laicii din temutul său
Koinon, îl împiedecă opinia publică din toată lumea
grecească, de care el trebuie să ție samă. Astfel
bătrînul e silit să renunțe la plăcerea legăturilor
personale cu ministrul romîn și la lungile convor-
biri românești pe care le avea odinioară cu mi-
nistrul, cînd se întîmpla ca și acesta să știe ro-
mânește.

Cum e și de așteptat, Patriarhia n'are în ea nimic măreț. Palatele sînt cu mult inferioare oricărei reședințe de dregător turc mai mare. În mijlocul curții înguste, mai mult singuratece, căci preoții aū aici talentul de a se face rar văzuți, se ridică o biserică, a Sf. Gheorghe, care nu e nouă, dar n'a păstrat nimic din stilul bizantin caracteristic. Ca toate bisericile din lumea turcească, ea n'are turn de clopote, acestea fiind atîrnate deosebi, într'o barată de lemn; și din cea mai mare apropiere nu i se zăresc zidurile banale.

Înnuntru, nu e prea largă. Catapiteazma neagră e lucrată slab; cele mai multe icoane sînt nouă; morminte nu se vād. Bogăția se mărgenește la cîteva îmbrăcături cu argint, iar elementul istoric la două icoane din epoca bizantină, la cîteva scaune ce aū scăpat de distrugerea Turcilor și la oasele cuprinse în patru chivotașe de argint, care staū în vederea tuturor. Orice străin e primit să vadă această sărăcie, și bacșișul e primit cu recunoștință.

CAP. XVI.

ARMENII ȘI ALTE NEAMURI DIN CONSTANTINOPOL.

Acuma cîțiva ani de zile, uciderea Armenilor din Constantinopol stîrnise o mare indignare în toată lumea europeană. Organisați în comitete asemenea cu cele grecești sau bulgărești, Armenii, cari aveau

și ei revendicațiile lor naționale, aruncau în locurile Băncii otomane, după rețeta rusească, câteva bombe, care nu făcură însă prea mult rău. Atunci se dădu de sus voia de a ucide pe orice Armean s'ar găsi pe strade. Bande sălbatece de oameni din popor, în frunte, firește, cu hamalii curzi, deprinși încă de acasă să «execute» pe vecinii lor de lege creștină; Armenii, — se năpustiră asupra oricărui purtător de nas mare și de sprîncene groase în fața undelemnie, și-l doborîră la pămînt ca în cele mai triste vremuri ale acestui Sтамбул împovărat de atîtea crime. Legațiile interveniră, și, abia după mai multe ceasuri de măcel, se putu ajunge la restabilirea liniștii.

Astăzi, dacă n'ar ști cineva aceste lucruri, nu și le-ar putea închipui nici într'un chip. Curdul purtînd pe spinare toate greutatețile închipuite și neînchipuite sa rătăcind după clientelă cu sprijinitoarea de piele cîrpită care primește bagajele și lăzile, trece încet pe lîngă prăvălia unde Armeanul expune fără nici-o frică firma sa în litere naționale. Unii și alții par să fi trăit totdeauna în cea mai bună pace și înțelegere. Ceia ce nu înseamnă că mine scenele sîngeroase n'ar putea începe iarăși, pentru un motiv sau pentru altul. În țerile acestea răsăritene, mult foc zace supt cenușă.

Armenii n'aũ în Constantinopol un cartier al lor, dar ei nu lipsesc din nici-unul. Sînt în cea mai mare parte oameni bogați: pușini meșteșugari, destui funcționari, mulți negustori și cu deosebire că-

mătari. Firmele armenestî sînt foarte obișnuite în Pera ca și în Stambul, dincoace ca și dincolo de cele două poduri așternute peste Cornul de Aur. Iese și un ziar armenesc. Cea mai mare cafenea din amîndouă părțile Constantinopolei e a unui Armean, Tocatlian.

Această frumoasă cafenea, ținută destul de curat, era să fie o biserică. În aceste părți ale Perci, Armenii cei mai mulți sînt uniți cu Roma. Ei aș clădire bisericească ce nu se deosebește de clădirile încunjurătoare și la care ajungî prin gangul casei unde locuiește Patriarhul. În ea nu vezi nimic care să nu fie întru toate asemenea cu ceia ce se află în bisericile catolice.

În față, peste apă, la Cum-Capù, stă Patriarhul Armenilor de lege veche, Monseniorul Ormenian, un om energic și respectat. Aici se păstrează vechile datine de clădire și de podoabă, tot vechiul ritual și vechile dogme asiaticе.

În Constantinopol, Armenii nu vor fi totuși niciodată un factor prea însemnat. Sînt împărțiți în două, sînt prea mult prinși de afaceri și sînt încunjurați de prea multă ură din partea celor de alt neam, și de altă lege, cari-i țin de rău pentru neînduplecarea lor în stoarcerea și specularea banului. Să se adauge, în sfîrșit, că o bună parte din inteligența armenescă, vorbind turcește, e bucuroasă a fi în slujba Statului, oricîte păcate ar săvirși acesta împotriva nației lor.

Rostul Grecilor a fost arătat mai sus. În clasele de jos, unii se coboară de sigur din vechea populație bizantină, sau din acele multe elemente grecești pe care Mohammed al II-lea le-a strămutat pe rînd din deosebitele orașe pe care le-a cucerit, din Trapezunt de pildă. Cu acești Greci trebuie să se fi contopit destul de răpede unele elemente creștine ortodoxe așezate în același chip de voința strămutătoare a Sultanului biruinții. Cea mai mare parte însă din populația grecească a Capitalei Imperiului otoman, mai toți fruntașii ei au venit de prin alte locuri, din Tracia, din Morèa, din ostroave, din Asia, atrași de foloasele negoțului sau prinși cumva de viața politică a marelui oraș.

Dacă Grecii au simțit oarecare umilință îndată după 1453, ea n'a ținut multă vreme. Răpede Turcii au putut să vadă că această rasă e dintre cele ce știu să asculte și să servească îndată ce-și află interesul la aceasta. Și apoi nu fuseseră oare Grecii supușii răbdători ai Împăraților latini, nu primiseră ei cu destulă nepăsare întoarcerea Paleologilor și întemeierea nouăi Împărății grecești? De *legea* lor n'ar fi suferit să se atingă cineva, dar Turcii nu căutaū să silească pe nimeni la renegare și ei puseseră pe Sfinția Sa Patriarhul în fruntea «națiunii» religioase grecești.

În toate ramurile vieții economice, Grecii și-au putut păstra astfel locurile. Temîndu-se de a face politica (acei cari o faceau, nu se înfățișau în nu-

mele și cu drepturile poporului lor, ci ei de la ei și pentru ei), resignându-se a se închina Dumnezeului lor fără clopote, care nu mai sună la Constantinopol de la 29 Maiu 1453, fără toacă măcar, fără să înnalțe clopotnițe și să facă a se vedea crucea, ascunsă după zidurile mari și groase, mulțămindu-se pentru Patriarhie cu ce li lăsaseră cuceritorii, — ei au trăit altfel bine, au crescut și s'au înmulțit. În veacul al XVII-lea vechea școală a Patriarhului, «școala cea mare a neamului», hrănită și de multe danii venite de la noi, a început să iea o oarecare dezvoltare, ce a urmat și mai răpede în al XVIII-lea. Veacul al XIX-lea li-a dat o nouă alcătuire școlară, care li răspunde la toate nevoile.

Dar până la o adevărată viață suilească nu s'au putut ridica nici-odată. Constantinopolul are numai librării de cărți franceze pentru călători sau pentru Levantini; lucrările grecești sînt puține, și între ele nu se văd noutăți de romane, de poesii, de scrieri științifice. Cele două ziare grecești ale Capitalei, *Ταχύδρομος* («Telegraful») și *Ηρσόδοος* («Conducătorul»), sînt strivite de cenzură, care li impune dese ori tipărirea în propriile lor coloane a comunicatelor de dojană. Nu se poate publica nici-o telegramă despre revoluția din Rusia sau orice altfel de tulburări din lume; nu se poate strecura nici cea mai mică informație politică privitoare la lucrurile din Turcia. Ca material de informație, gazeta trebuie să se mulțamească cu vești de accidente, de întimplări oarecare din Europa, iar, din Turcia, cu lista,

comunicată oficial, a primirilor la Poartă, a numirilor şi schimbărilor de funcţionari şi cu cronica, dată de Poliţie, a focurilor şi faptelor mărunte din Constantinopol. Foile fiind de format mare, coloanele goale se umplu cu fel de fel de glume, de mici povestiri de imaginaţie, ba chiar de tilcuri şi de predici religioase. Pentru acei dintre Greci cari nu sînt supuş otomanî, călătoriile sînt grele şi unite cu tot felul de formalităţi şi de bănuieli.

În clasa lor superioară, luminată prin şcolile naţionale sau prin cele străine, trăită în legături necontenite cu societatea europeană sau cu aceia din neamul lor cari aŭ protecţia Greciei, nu domneşte acelaşi spirit. Mulţi se află foarte bine în rosturile lor de Stat sau în acelea de medic, de farmacist, etc.; mulţi fac foarte bune afaceri de negoş şi nu vād mai departe decît dinsele. Se gasesc însă şi de aceia cari ar dori o altă stare de lucruri, naţionalişti cu atit mai focoşi, cu cît trebuie să-şi ascundă mai mult sentimentele. Dar ei n'aŭ nici-odată înăcrirea şi dorinţa de răzbunare a Grecului din Asia, care suferă zilnic, pentru că e creştin şi supus, umilinţa, ameninţarea cu omorul, paguba în interesele sale, din partea Administraţiei şi a Justiţiei, şi care socoate decî necontenit slăbiciunile morale şi materiale ale Împărăţiei şi numărul Grecilor ce o locuiesc şi ar putea — cine ştie? — să stăpînească într'o zi.

Cu un astfel de Grec din Smirna, care călătorise prin Germania, care stătuse cîteva luni în

Galați pentru a învăța românește — abia — și nemțește — ceva mai bine —, am călătorit în tren. Era un tinăr destul de simplu și uluit de lucrurile Europei, care se jăluia într'una pentru nenorocirile poporului său :

— D-ta ești Român?

— Da.

— Ce părere ai despre conflictul cu Grecii.

— Nicî-una; în călătorie și în vagon, nicî-una.

— Eă am.

— Că noi sîntem un popor fără Dumnezeu. Fără Dumnezeu și fără noroc.

Și, pe urmă, multă vreme, el înșira cui voia numai să-l asculte, ce a pătimit el și tatăl lui cu hojii cari li cereau bani prin scrisori, amenințindu-i că vor fi, altfel, uciși, cu tribunalele, care nu voiaș să li dea dreptate, cu sudiții străini, cari-î ruinaș prin concurența lor ocrotită de consuli atot-puternici, și cite ca acestea, ca dînsul trebuie să simtă și să gîndească mulți, mai ales în tinăra generație, printre cei ce aș călătorit în Europa.

Dar, din nenorocire, și aceștia cred, ca Grecul din vagonul nostru, că înfrîngerea de la Domokos a învățat pe Turci să respecte pe soldatul elin, că în acel ridicul războiă cutare ofițer grec, cu țigara în gură, a poruncit să se taie 100.000 de Turci și ca conflictul romîno-grec a aruncat țara noastră cu patru sute de ani în urmă în ceia ce privește

civilisația și respectarea principiilor ei, că, în sfârșit, cîndva ne va bate Dumnezeu pentru păcatele noastre.

Grecii aũ în bună parte «marea finanțã». Trãsurile cu livrele europene, casele de marmurã de pe Bosfor sînt foarte adesea ale unui bancher Evghenides oarecare, ce ar fi ajuns în alte împrejurãri Domn în Iași sau în București.

Dař firește că, orice ar zice, ar scrie și ar face, Grecii nu vor avea niciodatã din pãmîntul turcesc decît cine știe ce biatã zdreanțã pe care li-o va maĩ arunca Europa, cãci ei de ei nu sînt în stare a face nimic, cu tot patriotismul lor și cu toatã marea istețime pe care o dovedesc zilnic în afacerile de comerț.

Evreii se vãd maĩ puțin decît în alte orașe mari care-ĩ cuprind. Firmele evreiești nu sînt dese. Afarã din ghetto, relativ mic, nu se așează decît cei bogați. Cîte un norocos se avîntã pãnã la vre-o funcție a Porții, și, atunci, fiul sãu, crescut turcește, pe de o parte, europenește pe de alta, nu se deosebește de tovarășii sãi de tinerețã, musulmanĩ sau creștinĩ, decît prin maĩ mult chef de vorbã, maĩ multã deșertãciune și obrãznicie. Tãlmaciul Divanului e un Evreu, Daud, care poartã, neapãrat, titlul de Pașã.

Evreii, cari aũ în Adrianopol un gimnasiu complet, aũ clãdit și aici, în cartierul lor, un mare stabiliment de învățaturã, al cãruĩ titlu se rãsfățã larg numai în litere ebraice. Altfel, ei n'aũ nici-un rost cultural.

Elementul galițian e, cum am mai zis, încă o raritate pe lângă cel spaniol : după «jidantul cu perciuni» și cu pălărie de catifea se uită lumea ca după o comedie. Unii Evrei din România află aici rosturi bune. Profesorul de dermatologie de la Facultatea de medicină e d-rul Grosman, născut în țara și care vorbește românește foarte bine.

La noi se întrebuițează de un timp în batjocură cuvîntul «Levantin»; nici în Europa el nu sună tocmai bine, de și cite un coboritor de familie levantină, ca abatele P. Pisani, autorul unui însemnat studiu asupra Dalmației supt stăpinirea francesă, a protestat împotriva acestei prejudecăți.

De fapt, Levantinul nu e, din punctul de vedere al sufletului, un produs superior al rasei omenești. Singele e amestecat și limba stricată în așa fel, încit nici el nu-și poate da seama în adevăr ce este. Între strămoșii lui sînt Italieni, poate chiar din aceia cari locuiaă Pera înainte și după anul 1453, sînt mai ales Francesi, veniți după 1500 sau 1550, ispitiți de marile libertăți ale Capitulațiilor pe care Regii francesi le căpătaseră pentru prietenia politică împotriva Imperiului german; cite o căsătorie cu o Grecoaică trecută la catolicism sau cu o Armeancă unită, nu e înlăturată, căci ceia ce hotărăște la Levantin, pe lângă zestre și alte conveniențe personale, e catolicismul. Mulți, cînd îi întrebă ce sînt, răspund : «catolic». Și în adevăr că în Turcia a fi catolic e încă o mîndrie.

Catolicismul reprezintă cultura Europei, el reprezintă moda limbii franceze, cea mai iubită totdeauna de popoarele care au pierdut-o pe a lor sau nu mai voiesc să știe de dînsa ; el reprezintă clerul cult și cinstit, cu manierele frumoase și adevărata convingere religioasă. Ce asemănare poate fi între un *παπᾶς* grec, lacom, stricat și intrigant, și acel cumințe "soldat al Papei, care e preotul, călugărul catolic ? El dă procesiile frumoase, cu muzică și steaguri cusute în aur, el dă concertele de orgă și tînguirile funebre de vioară, el dă bisericile luminoase și predicile care fac bine sufletului.

Tot sprijinul îl încunjură. Preotul grec e uneori bănuț pentru sentimentele sale naționale sau aproape naționale ; nici-odată Statul turcesc nu-î va da ocrotirea și apărarea sa. Cu totul altfel e cu clericul catolic. De mult, Rusia nu mai luptă pentru interesele patriarhilor, ca la începutul războiului Crimeii, dar Franța, de și prigonește acasă organizația și interesele catolice, păstrează încă în Răsărit rolul de a le apăra. În Constantinopol, cu mult cea mai mare parte din clerul latin e de origine sau măcar de limbă francesă. Ici și colo, Turcii au școli de «progres», pe care le și întitulează astfel, Grecii își înmulțesc colegiile, dar unde se vede o mare curte liniștită, o grădină bine ținută, o mare casă albă în fund,—e o școală a «părinților școlilor creștine» (*pères des écoles chrétiennes*), cari aveau odată ca un fel de monopol al culturii europene în aceste părți. Franciscanii se văd dese

orî pe stradele Perei. Rosturi de învățători în școală, de cercetători ai trecutului bizantin, de predicatori și de răspînditori ai catolicismului, de preoți la deosebitele parohii le aŭ Augustinii din organizarea Adormirii Maicii Domnului, *Asumptioniștii*. Ei țin un așezămint școlar la Cum-Capù, în Stambul, lingă Mare; lăcașul lor de căpetenie e însă peste apă, pe coasta Asiei, Cadi-chioi, unde numărul catolicilor e foarte mare, unde fotografiile expun vederi de procesiuni latine, unde de-asupra casei locuite de părinți se cetește titlul «paroisie latine de Chalcédoine», care amintește că aici a fost Chalkedonul cel vechiu, cu biserica-î din cele d'întăiü timpuri bizantine, care a cuprins într'însa pe arhieriei unuia din sinoadele ecumenice hotărîtoare pentru dogmele oficiale din Răsărit. Boneta cu aripî mari albe a călugărișelor franceze se vede pretutindenî, ca și portul obișnuit, cu hobotă neagră, al religioaselor germane; până și în moschei se vede cîte un stol de surori venite să vadă urmele creștine și bine primite, întovărășite de imami, cari respectă caracterul lor cleric. Dacă Grecii aŭ în Pera, pe drumul către Legații, o mare biserică de marmură albă, ridicată sus la capătul unui drum cu scări și împodobită cu turnuri pe care scînteie crucea în vederea tuturor, biserica latină din Grande Rue de Péra, altfel o veche clădire informă și întunecoasă, nu e mai puțin bine cercetată și, în hainele foarte luxoase ce se obișnuiesc aici, toți frunțașii «catolici» o vizitează. Dacă Grecii scot două

ziare grecești, în schimb pentru Levantină—și pentru străini—apare *Stamboul*, numai în franțuzește, *Levant Herald* («Crainicul Levantului»), cu o parte din pagina întâiu scrisă englezește, amîndouă după chipul și asemănarea altor organe ale presei constantinopolitane. Altfel, în întîlnirile dintre unii și alții, în restaurante, la visite și petreceri, mai bucuros vorbește Grecul franțuzește decît grecește Levantinul. Să nu uităm că în fața ziarului bisericesc al Patriarhiei Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια («Adevărul Bisericesc»), stă, cu un cuprins științific, dar și politico-religios, «Échos d'Orient», foarte bine redactat de Asumpționiști.

CAP. XVII.

STRĂINII ÎN CONSTANTINOPOL.

Toți aceștia pot fi priviți ca localnici. O altă împărțire o formează străinii, aceia pe cari anumite plăceri, nevoi și interese îi aduc la Constantinopol, unde staū cîteva zile, săptămîni, luni, chiar ani întregi, dar, oricum, nu pe viața întregă.

Începînd întiiu cu Musulmanii, Stambulul, în care locuiește șeful Islamului și cel mai însemnat între stăpînitorii ce cred în Allah, Stambulul care cuprinde mormintele Sultanilor, ale atitor șeici vestiți pentru evlavia lor și multe din cele mai mari și frumoase moschei din lume, cu Sf. Sofia

în frunte,—orașul sfânt supt atâtea raporturi trebuie să fie neconținut cercetat de hagi, de pelerini din toată lumea credincioșilor Coranului. Și în fiecare zi îi vezi în toate colțurile, și toată lumea-i recunoaște după semnele de rasă din fața lor și după veșmîntul deosebit ce poartă. Adus și de multele afaceri de negoț ce are, vine Persanul cu fața oacheșă, nobilă, cu căciulița de postav negru, cu lungul antereu de aceeași culoare. Supușii Șahului, care și el a făcut visita la Constantinopol, precum arată și fotografiile expuse la fereștile atîtor negustori de acest neam, aŭ la îndămîna lor un spital deosebit și, de sigur, hanurile lor preferite. Legația persană, care are în fruntea ei un om de valoare și de cultură europeană, e unul din cele mai frumoase palate ale Constantinopolei, și mi-a fost dat să văd frumoasa iluminare făcută, de ziua Suveranului persan, la palatul ambasadei. Toată grila de fier d'împrejur era prinsă de steagurile înfrățite, cu semiluna în cîmp roșu și cu leul înarmat, din care iese soarele înconjurat de raze. Mulțimea din cartier se așezase comod pentru a vedea, înaintind cu scaunele peste toată strada și trăgînd liniștit din narghilea. Pînă tîrziu noaptea, se vedeau pe povîrnișul de deal al Stambulului luminile albe, roșii de la ambasada Soarelu^ș ce răsare.

Asia trimete încă voinici Curzi sălbateci, cu nasul de vultur, ochi mari, aspri, și bărbile crețe încilcite, care duc în spinare, pe pîrghiile răzimate pe umerii unei grupe întregi, tot ce se poate și

nu se poate închipui : bășici cu untdelemn, poloboace cu vin, dulapuri și mese și scaune, bagajuri de tot felul, tablouri și statui. Merg suind la deal și coborînd la vale în acest oraș cu stradele cățarate și povîrnite, cu un pas sigur, strigînd pentru a fi cruțați, în haosul drumeților ce se strecoară, al trăsurilor cu birjarii și vizitiții în fes, al tramvaielor belgiene ce trec în sunete de trîmbițe vestitoare, al soldaților călări. La lucrul stradelor, la săpatul canalelor, la tot ce poate fi mai greu și mai puțin răsplătit, tot Curdul e acela ce se înfățișează. Se zice chiar că hamalul tipic ar fi chemat în unele familii cînd este o răzbunare de săvîrșit, cînd o insultă umilitoare trebuie răsplătită prin alta nu mai puțin umilitoare.

Maî din jos, vin Sirieni, cu turbancele negre sau sămănate cu flori, în mare parte aduși numai de dorința închinării la moscheile cele mari,—oamenii săraci și puținii la număr.

Din orice îngrămădire, din orice amestec se desface Arabul, care, cînd îl vezi pe la spate suind o stradă singuratecă, și se pare o femeie creștină ce se întoarce acasă. Îl acopere un mare burnuz alb, galben, pe care și l-a aruncat și de-asupra capului, în jurul căruia e prins cu două, trei învîrtituri ale legăturii; uneori vezi Arabii opriți pe pod cu ochii spre Mare, căutînd în această încurcătură zgomotoasă marele spațiu tăcut cu care sînt deprinși.

În îmbrăcăminte și față, Egipteanul, deprins de acasă cu viața pe jumătate *alla turca* și pe jumătate *alla franca*, nu se poate deosebi decît doar prin fața lui ceva mai întunecată, prin liniile butucănoase și prin căutăturile de necunoscător ce aruncă în jurul lui.

Până și Algerieni sosesc aice, purtînd fesul lor jos, lat, cu canaful mare, negru sau albastru. Va fi trimețînd cîte un închinător și depărtata Indie, ai cărei rajahî ajută cu daruri mari calea ferată hamidiană ce trebuie să lege Constantinopolea de cetățile sfinte Meca și Medina.

Mai pretutindenî răsar negrii și negroaicele. Unii, cei mai mulți sînt îmbrăcați europenește, căci rostul lor e să fie slugi, păzitori, funcționari prin palatele împărătești și ale puternicilor, sau să urmeze studiile lor la liceul din Galata-Seraî, la Școala de drept, de medicină, la vre-o școală militară; alții își cîștigă pînea ca cerșitori, ca muncitori cu mîinile. Femeile, înfășurate în hobote, sînt de o mare uriciune lustruită, pe care o luminează din cînd în cînd dunga albă a dinților ca de porțelan.

De mult nu mai vin negustorii cuțovlahî, cu carăle și catîrii lor aducînd lînă, brînză sau făcînd pe chiragii mărfurilor Apusului venite prin porturile Adriaticeî. Arumîni ce au rămas la Constantinopol își caută de lucru altfel: sînt farmaciști, medici, mici negustori; alții și-au aflat de lucru, în

puterea certificatelor din Bitolia, la Consulatul, la Legația, la Agenția noastră de vapoare, unde mișună însă, în ciuda tricolorului de de-asupra gangului umbros, Greci ce vorbesc grecește¹. Odată, pe vremea lui Apostol Mărgărit, care, orice s'ar zice, a fost totuși un apostol și un om de ispravă, bine văzut de Turci — mai mult ca unul de la noi —, liceul împărătesc de la Galata-Seraï avea bursieri dintre Aromîni; acuma un oarecare număr de Macedonenî urmează la deosebitele școli superioare turcești, și pentru dînșii s'a întemeiat și un internat românesc, pe care l-am găsit închis. Profesori din Macedonia, consuli în retragere, ca d. Pădeanu, se mai puteau vedea pe stradele Perei sau în cîte un colț creștin de vilegiatură, cum e Cadi-Chioi. Pentru copiii Aromînilor acestora, mai mult decît pentru ai Romînilor de la noi, s'a cerut și s'a căpătat o iradea de s'a înființat o școală primară și secundară românească la Constantinopol, supt conducerea harnicului Aromîn care poartă numele grecesc de Hondrosom («Grasul»): ea a și început a lucra. O bună casă, nu prea scumpă, așezată în Pera, destul de aproape de strada cea mare, cuprinde patru clase de băieți și fetițe, cari învață deosebit, cu vre-o trei profesori și trei profesoare, acestea venite de la Facultatea noastră de litere. Profesorul Papouli, căsătorit cu o colegă a sa, de loc din Călărași, a scris cîteva articole bune în «Universul», profesoara Virginia Rădulescu a

¹ De sigur și acum, cu toate daraverile noastre cu Grecii.

vorbit cuminte, dînd sfaturi bune, într'un meeting macedonean din București. Școala, care dă și lecții de lucru de mîna, e foarte curat ținută și în lunile acestea de vară. Am găsit hărțile noastre, portrete de miniștri romîni la Constantinopol, de profesori și profesoare, dicționare, și chiar un Rabelais uitat pe o masă. Am luat cea d'intăi și cea din urmă dulceață din Constantinopol din mîna unei fetețe cu care însoțitorul mieu, d. Papacostea de la Consulat, vorbea în dialect, pe care-l auziam întiași dată vorbit; se zice că profesoarele l-ar fi învățat toate, și iute.

Destui Romîni din Romănia vin la Constantinopol. Unii o fac pentru placere, avînd la îndemînă vre unul din albele noastre vapoare, «Romănia», «Regele Carol» mai iuși (12 ceasuri călătoria de la Constanța la Constantinopol) și mai luxoase decît toate celelalte,—mai mult decît tot ce se poate închipui,—fără a se mai pomeni desăvîșita urbanitate a unor oameni cari în orice neam ar fi socotiți ca deosebit de bine crescuți. Cîte o păreche face la Constantinopol călătoria de nuntă, care, pentru plăceri ale naturii cum sînt acelea din acest minunat unghi al pămîntului, cere mult mai pușină cheltuială decît un drum la locurile frumoase ale Apusului. Pentru studii, nu vine mai nimeni.

Trebuie să spunem însă și aceia că din nici-un popor nu vin călători mai pușin pregătiți, mai ușu-

rateci, măi petrecători și măi pripiți decit din România splendidelor vapoare albe cu agenți greci și cu deficite sigure. Despre Bizanț, despre natura celor trei Mări, nu știu nimic ai noștri. Ei se gîndesc numai că aici e țară turcească. Decî li trebuie caic pe Mare, bere de Viena la Ianni, poate o moscheiê, ceva plimbare cu trăsura și, pentru cei măi mulți, și o intrigă cu vre-o Turcoaică pe care o doresc din toată inima și în schimbul căreia meșterii chelneri levantini și greci de la otel aduc un surogat creștin măi mult saũ măi puțin îmbrodit pentru împrejurare. Cîte unul se sperie de faimoasele prețuri ce se cer aice, și, îndată ce le gustă, se ascunde de frică în vaporul cu care a venit și cu care vrea măi bucuros să meargă a Smirna pentru a se întoarce înapoi tot cu el.

Interesele românești sînt represintate printr'un Consulat și o Legație.

Cel d'întăiũ avea odată în fruntea sa pe d. Bengescu, harnicul și metodicul bibliograf al lui Voltaire, dar care n'avea nici-un fel de cunoștințe privitoare la Orient, și măi ales nici-un fel de cunoștinți comerciale. D. Bengescu, chemat la Comisia Dunăreană, a fost înlocuit cu d. Constantinescũ, fost consul la Rusciuc. Consulatul nostru pune vize și dă patente corăbiilor; cînd și cînd el sprijină interesele vre-unui negustor saũ particular al nostru. F'ănă ce însă nu vom avea specialiști în afaceri, oameni deprinși cu negoțul și avînd o deo-

sebită pricepere în ceia ce privește Orientul, vom plăti scump pentru îndeplinirea unor simple formalități. Nici pe departe nu ne vom putea compara cu vecinii și rivalii noștri din Peninsula Balcanică. Deocamdată, dacă făina și zahărul nostru se cumpără, pentru ieftinătate, de brutarul aromîn său de rahagiul grec, n'avem adevăratele și întinsele legături de afaceri care sînt, în starea de astăzi a producției noastre, o esențială și grabnică nevoie.

După mai mulți membri ai aristocrației noastre, dintre cari ultimul a fost d. Al. Em. Lahovari, supt care s'a început conflictul nostru cu Grecia, Legația românească din Constantinopol a căpătat un titular în persoana d-lui I. Papiniu, care vine din Haga prin Atena. D. Papiniu, dintr'o familie de tîrgovești, a mai fost în Salonic și în Sofia. Oamenii și împrejurările îi sînt destul de bine cunoscuți. Dar Legația are o acțiune particulară, consecventă, tradițională: se face ce poruncește ministrul de Externe din București. Acesta cere însă să se atingă în Macedonia rezultate de care nu e capabil nimeni: să facă pe Turci a păzi granița grecească așa cum se păzește drumul la selamlîc al Sultanelui, să pedepsească îndată pe toți antații greci, cari, să nu se uite, sînt în sama jandarmeriei internaționale, să pregătească acolo o stare de lucruri asupra căreia nu avem noi înșine o idee limpede. Pentru aceasta se trimet plîngerî, se cer audiențe la Poartă și la Sultan, care de atîtea ori a refusat a primi pe miniștrii noștri, până la d.

Tache Ionescu; se cer interveniri și se risipesc banii. Totuși mulți bani se vor duce și mulți miniștri se vor schimba până se va ajunge la un capăt. Cu toate misiunile speciale cu gazetari, poeți și șampanie, va mai trece multă vreme până când diplomații noștri vor fi priviți cu un adevărat respect și România se va bucura de o stimă trainică.

Cum te suii în Pera, vezi clădirea mare a Agenției bulgărești. Agent e cineva care a fost în țara lui de multe ori ministru, ba a presidat chiar un Consiliu de miniștri, un diplomat care a fost și prin București și a deprins rosturile noastre, d. Nacevici¹. E sigur că aici se observă și se pîndește bine, că aici se ieau, supt înfățișarea unei *bonomiî* înduioșătoare, măsuri al căror efect se vede fără zăbavă.

Pe lângă Agenție însă, dar în cea mai deplină înțelegere cu dinsa, Bulgarii mai au un centru, acesta religios și politic, Exarhatul. Prin sprijinul Rusiei, ei au izbutit să supuie Biserica lor și Bisesicile slave din Balcani, măcar în cea mai mare parte, supravegherii unui arhiereu de neam bulgăresc, care, neputînd fi patriarh, e, împotriva patriarhului grecesc, *exarh*, cu dreptul de a îndeplini funcțiunile patriarhale. Pe cînd atîția patriarhii ecumenici au fost dați jos de pe Scaunul lor, pe care apoi au fost une ori chemați din nou, exarhul, numit

¹ De atunci s'a schimbat, făcînd loc altui specialist serios.

încă într'o vristă tină, a îmbătrinit, după treizeci de ani de s'linji rodnice, în lupta îndărătnică pentru folosul intereselor bulgărești. Bulgarii exarhiști s'a înmulțit în Macedonia, unde ei stau, pe deplin organizați, în fața patriarhiștilor greci sau aromîni și sîrbi. Constantinopolul are școli bulgărești cu mult superioare școlilor noastre. În sfîrșit, pe un teren din Fanar, lîngă Mare, și nu departe de Patriarhie, s'a înălțat o mare biserică cenușie, cu multe turnuri, în care nu se poate descoperi nici-o arhitectură. Acolo slujește exarhul, pe care patriarhul trebuie să-l vadă în preajma sa, fără să poată căpăta, măcar ca preoții rivalului său să poarte, cum s'a cerut de multe ori, și chiar acum în urmă, o uniformă deosebită de cea grecească.

Puterea care a strigat și amenințat, care a ispitit și cumpărat mai mult în Constantinopol, e Rusia, care-și are un ambasador statornic încă de pe la începutul veacului al XVIII-lea, epoca lui Petru-cel-Mare. După multe înfrîngeră și despoieri, Turcii au prins în sfîrșit ura mîntuitoare a «Moscovului», pe care nici-o stăruință, nici-o sprijinire interesată n'o pot înlătura. Totuși Rusia capătă aproape ce vrea. O școală rusească, în fruntea căreia stă învățatul Uspenschi, stă în Constantinopol, studiind istoria, mai ales cronologia și istoria politică a Bizanțului, drept a căreia moștenitoare se privește Împărăția rusească. O școală harnică de bizantiniști, alcătuită în jurul lui Vasilevschi, lucrează neconținut pentru

lămurirea analelor Constantinoplei creștine. Dar relațiile de negoț sînt de tot slabe, și între limbile ce răsună obișnuit în oraș, nu este și cea rusească.

Glasul ce se aude astăzi mai des la Stambul și e ascultat mai bine, e al Germaniei. Interesele capitaliștilor germani au adus visita, presintată sentimental și romantic, a Împăratului Wilhelm, care a făcut o deosebită bucurie lui Abdul-Hamid, și această vizită a Împăratului nordic a înnaintat foarte mult interesele germane în Turcia. Drumul cel nou, foarte bine lucrat, care merge la Iconiul cel vechiu, la Konieh, a Caramanilor e făcut de Germani cu capital german și lucrători germani, cărora li se face școală pe limba lor, de învățători bine plătiți pentru a ceasta. Tot Germanii lucrează și la calea ferată a Ierusalimului. În Constantinopol, lângă Banca Otomană, se ridică palatul «Băncii germane a Levantului». Armața turcească e condusă și pregătită de instructori germani. Planurile germane au învins în ultimul război cu Grecia. În toate ramurile, tot mai mare e înrîurirea pe care Germania o exercită asupra centrului și provinciilor turcești.

Totuși numărul Germanilor din Constantinopol nu e prea mare. Mulți cari afișează, ca la Kroeker, titlul: «Deutsches Haus», sînt născuți în Constantinopol, deci Levantini, și arată aceasta prin toate purtările lor.

Francesii, afară de Levantini și de călugări, sînt de tot pușini. Călătorii din Franța caută alte drumuri. Cu toată întrebuițarea curentă a limbii franceze, care nu poate să nu creeze și simpatii politice, cu tot dreptul de ocrotire al intereselor religiei catolice, Franța nu înnaintează de loc în Orient. Toate silințile ce s'aũ făcut în timpurile din urmă, toate sfaturile ce s'aũ dat, scris și tipărit pentru a îndemna pe negustorul frances de astăzi pe drumul care a făcut bogat și vestit pe înnaintașul său din 1550—1650, aũ rămas fără folos. Din ce în ce mai mult, Franța dovedește că nu se poate cheltui peste hotarele sale, nici ca bani, nici ca idei,—nici mai ales ca oameni.

Anglia are un glas ascultat la Poartă, otele făcute anume pentru cetățenii britanici, magazine de cărți postale ilustrate și fotografii pentru aceiași, un ghid engles făcut de grecul Cufopulo și turiști cari se lasă jumuliți mai ușor decit oricare alții.

Austria, care vrea Salonicul, și poate și mai mult, are de ocrotit fel de fel, de neamuri, și nu e privită ca ocrotitoare firească de nici-unul, afară de Unguri, dintre cari unii s'aũ rătăcit și pe la Pera. Am văzut o firmă de farmacie scrisă și în limba maghiară, și Hangița din insula Prinkipo e o Secuiancă din Cic, crescută însă în București.

Cît privește Italia, ea nu mai are în sprijinul vechilor și glorioaselor ei drepturi coloniale o populație deosebită și conscientă în Răsărit. Apele franțuzești ale levantinismului aŭ copleșit totul. Parcă n'ar mai fi aceeași rasă care avea odinioară, supt steag venețian sau genoves, toată puterea în Pera, care stăpîniă din Tana unora, din Caffa altora, întreagă Marea Neagră, care ținea consuli la Chilia și la Cetatea-Albă, care avea Arhipelagul, Creta, Morèa, Insulele Ionice și Albania, înjghebînd astfel prin comerțul și arta ei un cerc înfloritor de încunjur al Răsăritului întreg, până în Asia Mică, în Siria și Egipt.

Marile Puteri își arată încrederea în Turcia și iubirea pentru dînsa ținînd în Bosfor staționare care sînt gata orîcînd să vorbească din tunuri, de cîte ori adecă Turcii aŭ vre-un păcat, închipuit sau adevărat, față de Europenii, totdeauna lipsiți de păcate. Ambasadorii lor fac politică și înaltă diplomatie, dar și samsarlic de o natură mai puțin măreață, pe care-l încep cu complimente, plecăciuni și stăruințe și pe care-l mîntuie cu intervenția armată, ca în chestia datoriei pe care o avea Poarta față de doi antreprenori levantini, acuma vre-o doi ani de zile.

CAP. XVIII.

MUSEUL DIN CONSTANTINOPOL.

Între ce are mai bun Constantinopolul, e și Muzeul său.

E întreg opera lui Hamdi-Bei, un Turc cu sînge de renegat, se zice; om cu mult simț de artă, și chiar pictor cunoscut în Apus. El a strîns ce i-a căzut în mîină, și, pe lîngă aceasta, a început o serie de săpături care au dat cele mai minunate rezultate.

Astăzi, în corpul principal al Museului, o clădire nouă, și în pavilionul chinez, vechi de patru sute de ani (se lucrează și la încă o zidire specială), se cuprind următoarele grupe:

Întîi, arta asiatică din timpurile cele mai departate. Sînt pînișoare de cărămidă roșă, străbătută de tăieturi și de liniuțe, care înseamnă o veche rugăciune sau notiță haldeiană. Nici-un muzeu de pe lume n'are această bogăție de știri asupra unei civilizații, care s'a desfășurat pe malurile rîurilor Mesopotamiei acum trei, patru mii de ani.

Elamul, vecin cu Haldeia, Asiria, țara muntoasă a regilor ce se bucurau de uciderile mulțimilor de robi, au dat un șir de grosolane sculpturi în piatră înnegrită care înfățișează, în linii mari, slabe, dobitoace uriașe, monstruoase regi cu tiara înaltă, rotundă, ale căror trupuri se mîntuie în spinări

și cozi de dobitoace. Pînă și Iudeia a trimes mărunțișuri de piatră lucioasă și scurte însemnări de un preț incomparabil. Din Egiptul Faraonilor vin, pe lîngă cîteva dulapuri de lucrîșoare, un număr de mumii, unele desfăcute, cu capacul zugrăvit deschis asupra trupului uscat pe care-l acopere încă grosolana pînză albă, atît de veche.

Un alt grup, cuprinzînd mai multe încăperi, și cele mai însemnate din punctul de vedere al artei, e al sarcofagiilor, găsite în deosebite puncte ale Feniciei, ca o splendidă și neașteptată destăinuire de artă. Felul cum sînt coșcovite capacele, așezarea figurilor și basoreliefurilor, culcarea pe sicrii de-asupra a chipului celui înmormîntat sînt note particulare ale acestei civilizații ce a împrumutat atîta de la Grecia, păstrînd unele elemente ce amintesc Răsăritul asiatic. Marmura săpată adînc, cu un mare meșteșug, păstrează încă urme de roșu stacojiu, de viorișu deschis, de galben ca șofranul. Ornamentația cuprinde linii geometrice de tot fine, capete de dobitoace, foi de viță mușcată și de acant țapăn. De jur împrejurul uriașului vas de piatră, se vîd vînători de fiare și sălbătăciuni, urși, pantere, cerbi, asalturi de Amazone călări, lupte între eroi greci și luptători asiatici, îmbodoliți în tulpane ca turbanele de astăzi și cu trupul prins în veșminte largi; nu lipsesc copii bucălași, bocitoare ce se înșiră în atitudinî sculpturale. Într'un singur loc s'aũ găsit trei sarcofagii, două mai simple, pe cînd al treilea e de o îmbielșugare

și frumuseță fără exemplu. I s'a zis, în pripa celei d'întăiū bucurii, sarcofagiul lui Alexandru-cel-Mare pentru acele încăierări a două feluri de ostași de care s'a vorbit mai sus. Dar de sigur că din învâlmășirea lor nu iese de loc o mare biruință elină asupra barbarilor, și, dacă însuși Alexandru-cel-Mare ar fi fost cuprins în acest mare mormînt de marmoră, s'ar fi găsit lesne mijlocul de a face ca în toate sculpturile luarea aminte să se îndrepte asupra lui,—ceia ce nu se întîmplă.

Tot din Fenicia, punct de atingere între Răsărit și Apus, vine marele sicriū egiptean care a închis pe un general faraonic și care a trecut la un rege al Sidonului. Cu strașnice rugăciuni și afurisenii lega el, vechiul Craiū, pe acela care i-ar deschide mormîntul. Și, astăzi, alături se vede însuși trupul lui, cu părul atîrnînd de șuvițe de piele neagră și cu toate măruntaiele ca de smoală în pieptul și burta lui deschise.

De la Grecii din insule, mai ales Rodos, de la cei de pe coasta Asiei, de la Grecii din cetățile Europei se păstrează foarte multe lucruri, de o natură cam amestecată. Nicî-o statuie din cele mari ale anticității elenice. Dar multe bibeloturi, între altele chipuri femeiești, înfățișate, din teracotă, în portul de toate zilele, olării și lămpi. Mone-dele, care sînt, mi se s'pune, foarte multe, presin-tînd chiar multe tipuri inedite, n'aū putut fi puse

încă în rînduială, și nu se poate prevedea cînd se va face aceasta.

Epoca romană lipsește mai cu totul. Bizanțul are blide, la început foarte stîngace în încercările de înnoire; bucați de capitule, încărcate; fărîmi de frise cu inscripții împărătești, statui rupte și o frescă, două de sfinți.

În sfîrșit, ceia ce interesează în deosebii, fiind începutul unei ramuri de istorie a artei încă puțin cunoscută, e colecția de lucruri privitoare la trecutul turcesc. Ele sînt așezate, după nevoile ornamentației, într'o singură odaie, pe care o rămășiță de prejudecată turcească o taie cu bariere care împiedică apropierea de obiecte. Sînt acolo unele uși de lemn săpate, porțelane de moscheie din Iconium, cu care nici-una nu poate sta alături, scaune lucrate din lemn scump și sîdef — păzitorul, care a servit la consulatul din Galați și știe românește, mă asigură că pe acest jeț a stat Sultanul Murad I-iu cel ucis la Cosovo în 1389 —, mesuțe din aceiași alcătuire, mari talere de porțelană cu litere arabe, din vechea sofragerie a suveranilor osmanlii, felinare de metal, cu înfățișarea foarte ciudată, țesături, și încă atîtea alte accesorii pe care ai dori să le poți studia mai bine.

CAP. XIX.

ÎMPREJURIMILE CONSTANTINOPOLEI. ÎN SUS PE
BOSFOR.

Din toate părțile, Constantinopolul are împrejurimi care sînt pentru dînsul ca un colan de mărgăritare.

Pe de o parte, înnaintînd în Cornul de aur printre multele luntre orientale cu painjeniș de funii mărunte întreșesute, se urmează malul Stambulului, încununat sus cu înnaltele cupole prinse între două, patru, șese minarete. Fanarul își arată goliciunea sărăciei de astăzi, fațadele de urite cărămizi pîngărite, maidanele pline de gunoaie, marginea de apă unde-și usucă pînzele pescariii. Mai departe, Eiub apare, cu alba geamie sfîntă în mijlocul verzilor chiparoși ai cimitirelor pline de morminte cărora li se mai aduce încă închinarea. La capăt, apa pierde gustul ei sărat, și pe pietrișul Traciei uscate vine zburdînd un riuleț de munte. Aici sînt «Apele Dulci», unde ieșiau odată tinerii și frumoasele fete, bogatele matroane, încărcate de juvaieruri, ale Fanarului și, la o parte de jignirile Turcilor, se bucurau de răcoarea apei săltărețe.

În termene scurte, mari vapoare ale Statului, cu steagul roșu și semiluna albă fumegate, duc în sus pe Bosforul ce desparte prelungirea Perei de Asia. E în totdeauna o îngrămadire nebună de oameni

de toate neamurile, vrîstele și treptele: funcționari în redingote, șalvaragii din popor, imamii cu legătura albă, Curzii ce-și aruncă papucii, lăsînd să se vadă labele păroase și mușchioase, Persani, Egipteni, Europeni cu pălării, lîngă raiale cu fesuri, femei levantine, de un lux nebun, soldații de ai Sultanului, marinarii de pe staționare: Francesi vioi, oacheși, Germani cu ciocuri de barbă bălane, Ruși greoi, — numai cadînele, cu mersul de lilieci sperioși, s'aũ ascuns jos, în încăperea cu perdele ce stă acuma gătita pentru ele. Negustori de gazete vind foile turcești, ca «Icdam», cele grecești, perote, caricaturile pipărate ale foilor ilustrate din Europa, pentru care, ca și pentru arta șantezelor, Turcii aũ cea mai mare admirație. Simigii se ridică de jos, aducînd simple pãhare cu apă, iar băieții de la cofetăriile orientale poartă lipite pe hîrtie ca niște nasturi corăbiile rotunde, pecetluite la mijloc cu o migdală.

Se vãd întăiũ casărmile, care răsuna dimineața de cîntecele prelungite ale trîmbițelor. Apoi iată un palat de marmoră, înfãlt, mare, foarte alb, scãldat de valuri pe cheiul sãu pãzit de felinare supțiri. Până departe se întind imensele lui atenanțe.

Aici e Dolma-Bagcè, și palatul e pustiũ. Abdul-Aziz, Sultanul scos din domnie înaintea războiului din 1877 prin tăierea vinelor în baie, a locuit aici. Și se pare că pentru Abdul-Hamid umblă prin aceste mari săli de marmură, mobilate luxos

europenește, o stafie de groază pe care nu vrea

Public turcesc adevarat.

s/o întâlnească. Aici sînt primiți noii oaspeți din

Europa, al căror steag se înalță atunci pe marea clădire a Turciei nouă, dar Padișahul nu-și poate afla odihna în acest raiu de marmură, care, pe lângă alte defecte, are pe acela, foarte mare, că se vede.

Puțin mai departe, alt palat alb, ceva mai vechi, cu aceleași scări de marmoră spălate de valurile albastre, e Ceraganul. Și aici a murit un Sultan, dar nu de-a dreptul, iute și silnic prin scurgerea singelui cald în baia de porțelan cu florile albastre, ci pe încetul, zi de zi, în lungi ani de singurătate și închisoare i s'a potolit, i s'a ațipit sufletul pe cînd lumea uita pe acela care fusese al douăzeci și optulea dintre Sultani osmani domnitori în Constantinopol. Cînd a murit dăunăzi — sînt doi ani de atunci —, foile din Pera aū reproduc știrea oficială a răposării în palatul din Ceragan a Măriei Sale Murad-Han, Împărat al Otomanilor, cîțiva servitori credincioși și puțină lume oficială l-aū dus apoi la un mormînt, spre piatra împodobită cu cealmă împărătească a căruia nici-un călăuz nu duce pe călătorii, pe mușiè-ii și bacșiș-efendiî din Europa.

Palatul Validelei, mama Sultanului, lung șir de odăi închise în două, în trei rînduri, falnică grădină pierzîndu-se pe coasta aceasta a Perei: acolo, între femeile ei, stă, fără să fie văzută vre-odată, roaba cu noroc care a putut da un stăpînitor moștenirii de pămînturi și oameni a lui Osman. Din cei 10.000 de lei ce se culeg zilnic de la podurile

peste Cornul de aur, 2.000 vin aici în haznaua Validelei, bătrîna ascunsă după fereștile cu obloanele moarte.

Palatul Șeiculislamului, talmaciul oficial și neapărat al Coranului, cadiul cadiilor, păstrătorul datinelor de drept ale Împărăției, pe lângă Padișahul, șef religios. Poate e omul care se apropie cu mai multă siguranță de Sultan, și, cînd cu atentatul împotriva lui Abdul-Hamid, «Împăratul» scăpă de moarte printr'o convorbire întîmplătoare cu acest Șeiculislam, în scurta trecere de cîteva minute numai de la palatul său din Ildiz la moscheia Hamidie.

Ildizul e sus, pe coastele Perei, o altă Dolma-Bagcè fără Mare și pe care n'o pot descoperi ușor privirile. De departe e înlăturat străinul de jandarmii în mundire albastre, de soldații de toate armele, de falnicii Arnăuți cu fireturi roșii, din garda, căreia Abdul-Hamid și-a încredințat viața. În această strălucită tainică, bătrînelul gîrbov cu mustața groasă sură, fără nici-un fel de podoabe la uniforma de ofițer, află și hotărăște, ca un autocrat ce este, totul, cu desăvîrșire totul. Statul se cîrmuiește, pînă la cel mai mic privilegiu dat unui vizitator european, prin *iradelele* sale, poruncile a căroră ieșire e așteptată zile întregi, cu o nerăbdare multă vreme înșelată. Primește puțin, chiar pe ambasadori, și nu se sfiește să refuze cu complimente politicoase turcești pe cine nu-î place sau l-a jignit cu ceva. Mîncările le iea totdeauna singur: ele i se aduc pecetluite, și mai mulți demnitari

le cercă înainte ca el să se atingă de dinsele. Picioarul nu-î măi calcă în strălucitul harem plin de atâtea roabe frumoase. De ani de zile n'a mers prin stradele Stambulului, și numai în zilele Ramadanului barcagiii săi auriți îl duc la Sf. Sofia a tuturor Împăraților. De la palat la moscheia de alături îl trece în fugă cupeaua cu geamurile negre și, la coborîre, pe sus îl ridică mîinile muiate în aur ale Pașilor și curtenilor săi.

Iata acum cele două aripi de ziduri ce aleargă spre Mare: Rumeli-Hisar, Anadolu-Hisar. Iată apoi șirul de sate în care atîtea dintre familiile domnitoare asupra noastră își făceau case, unde puteau trăi măi la o parte, în răgaz, — bisericuțele măi păstrează morminte în legătură cu dinastiile Domnilor romîni; Arnăut-Chioiș, satul Arnăuților, Curu-Cișmè, unde astăzi stau, în vile mărețe, tot felul de mari bancheri greci și alți aventurieri ai finanței. La Terapia, la Buiuc-Derè vin, vara, ambasadorii, dintre cari unii zvîrl sute de franci în fiecare zi. Otelele sunt pline de lume, fiindcă toată «societatea bună» a Perei s'a adăpostit aici. Din ferestile deschise vin chemări, risete... Pe terasa vre-unui restaurant mîincă lacom tot felul de pîitecoși, pe cînd pe fereasta deschisă vin urletele și tropaiturile din piano ale trupelor de șantan, venite să-și facă Duminica aici, pescuindu-și clienții. Luntrile gătite mărgenesc țermul, înfățișîndu-se pentru primblări.

Iar, dincolo de minunata panglică albastră a strimtorii largi, coasta înaltă, galbenă, a Asiei cu verdeața rară și satele mici, puține.

Spre această Asie ne îndreptăm peste câteva zile.

CAP. XX.

ÎMPREJURIMILE CONSTANTINOPELOR. MALUL ASIATIC. INSULA PRINKIPO.

Vaporul Navigației Otomane trece iarăși pe d'înaintea Virfului Seraiului, unde clădirile vechiului palat se îngrămădesc multe, albe, în mijloc cu un turn ca de biserică. Un mare vapor' engles și-a cufundat botul tocmai acolo, și-și ridică din valuri antenele desperate.

De aici plutim în albastrul de piruzea al Marii de Marmarà, «Marea albă» a Bizantinilor, Propontida celor vechi, Mare mică, senină și așa de liniștită, încît în cele mai multe zile e mai curînd un lac de poezie din care te miri văzînd că se înnalță namilele pietroase, gîrbove ale insulelor Principilor; Proti — cea d'întăiș —, Antigone, Chalke, locul de surghiun al patriarhilor și, în sfîrșit, tocmai la capăt, marea, încîntătoarea Prinkipo.

Dincolo de zăgazul cel nou, încununat cu un monument alb, sînt cele două localități legate la un loc: Cadi-chioi, «satul judecătorului», și Haidar-

Paşa, numit după stăpînul său de odinioară. Cadi-
chioi, mai depărtat, are strade multe, frumoase pră-

Dervişi.

vălii şi destule case de vară, cu grădini de oleandri,
din care iese creştine cu pălării mari albe său

femei musulmane, care-și lasă toată fața descoperită în această încunjurime cu totul creștină. «Frații școlilor creștine», Asumpționiștii au așezările lor în acest vechi Chalkedon al discuțiilor teologice și sinoadelor.

Haidar-Pașa e începutul liniei anatolice germane, și se clădește pentru dînsa, potrivit cu însemnătatea ei, un uriaș palat. Deocamdată din citeva cantoane cochete te urci în cele mai elegante vagoane ieșite din fabricile bavarese. Trenul merge iute și numai de-a lungul șirului de vile, de unde, sara, iese o lume turcească nouă, fără multe prejudecăți, cu femeile frumoase, descoperite, privind la copiii ce țin brațe.

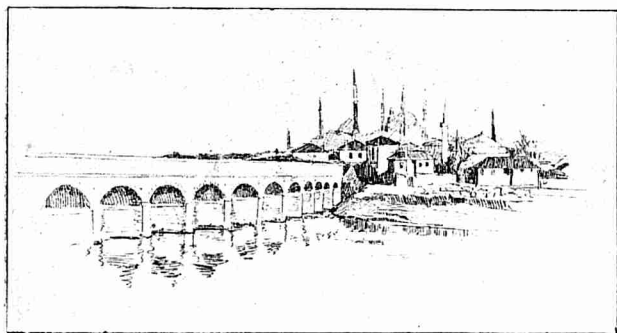
Stațiile se chiamă după marile dealuri galbene, mai mult pustii. Ne oprim la Mal-tepè, unde așteaptă înaintea hanului de de asupra Mării luntrele, de multe ori croite elegant și împodobite cu colorii și canafuri ca niște gondole.

În cel mult un ceas de lunecare pe albastrul ușor frământat de valuri, lopețile și pînza albă prinsă pe catarg duc la Prinkipo.

Coborîrea se face în apropierea strîmtorii ce desparte de Chalki, pe al cărei țăst pietros, drept sus, se văd coperișurile roșii ale marelui seminariu patriarhal. Insula, vestită printre cele mai frumoase, are berării și otele, multe vile, cu arcade, statui, terase, și cea mai bogată verdeață din lume.

Măgăruși cu ochii blinzi, acoperiți toți cu mărgelile albastre, duc până sus la vechea biserică a Sf. Gheorghe. Cu trăsura răzbați, avînd neconținut de o parte și de alta largul senin al Mării, până la poalele dealului, trecînd pe lîngă cele două cimitire dușmane, al Grecilor și al Latinilor, acesta cu inscripția francesă.

Calea se face în sus pe un aspru povîrniș de cremene și prund, între coaste pe care cresc, în

Vechiū pod turcesc.

marea căldură crudă, tufe de lămii cu frunza groasă, lucie, pini mărunți, cari îmbălsămează a rășină, puține floricele sămănate pe stîncă. În colțuri păzite de arșiță, familii constantinopolitane s'au o-ploșit: mîinincă, dorm, joacă danțuri ce samănă cu ale noastre. În încăperile vechii mănăstiri se poartă femeii în veșminte albe. Un meșter lucrează la frumoasa biserică nouă, pe cînd în cerdacurile joase

ale celei vechi, cu icoane și pietre de mormînt din veacul al XVIII-lea, un paracliser face leneș candelile.

Iar pe sus, unde flăcăi și fete își fac curte ca în vremea vechilor lirici, naiv și nepăsător, — până la Bosfor, până la Dardanele, peste șirul osos al ostroavelor minunate, Marea albastră, sărutată de soarele sălbatec, pare a fremăta de o nebună, de o uriașă bucurie...

TABLA CUPRINSULUI.

CUPRINSUL

	<i>Pag.</i>
CARTEA I. De la Dunăre la Sofia	5
La graniță	7
Rusciucul	13
Malul bulgăresc al Dunării	15
De la Rusciuc la Gora-Orehovița: pe valea Lomului și a lantrei	19
Tîrnova	23
Plevna	28
În Balcani	31
CARTEA II-a. Sofia	39
Ce se vede mai întîiu	41
Prin oraș	44
Cultura bulgărească din Sofia	46
Prințul de azi și cel de ieri	54
Geami și biserici	58
Petreceri și primblări	61
Trecutul și viața populară	63
Oastea și politica națională	66
Sofia într'o zi de lucru	70
CARTEA III-a. În foasta Rumelie Orientală	73
De la Sofia la Filipopol	75
Filipopol. Trecutul	80
Filipopol: Răscoala împotriva Grecilor	84
Ce se poate vedea în Filipopol: vechi și nouă	89
Filipopol. Catolicismul	96
După-amiază în Filipopol	98
De la Filipopol la Adrianopol	100

	<i>Pag.</i>
CARTEA IV-a. Adrianopolul	103
Spre Adrianopol	105
O noapte în Adrianopol	106
O zi în Adrianopol	111
Moscheile din Adrianopol	114
Vechiul Seraiu. Mahalale din Adrianopol	118
Ultime ceasuri în Adrianopol	124
CARTEA V-a. Constantinopolul	131
De la Adrianopol la Constantinopol.	133
Intrarea în Constantinopol	135
În Pera	143
Cum se poate vedea Constantinopolul	147
Moscheile: Sf. Sofia și împrejurimile ei	154
Amintiri mai nouă: Sultanul Mahmud	167
Datini și obiceiuri: concepția morții, rostul femeii.	172
Alte moschei: Ahmedie. Podoabele de porțelană	181
O sară în Constantinopol	183
Alte moschei. Ministerii turcești	185
Alte moschei	193
Bisericile bizantine	203
Cele Șapte Turnuri și zidurile bizantine	215
Fintini, băi, bazaruri	225
La Evreii din Constantinopol. Fanarul și Grecii	229
Armenii și alte neamuri din Constantinopol	244
Străinii în Constantinopol	255
Museul din Constantinopol	268
Împrejurimile Constantinoplei. În sus pe Bosfor	272
Împrejurimile Constantinoplei. Malul asiatic. In- sula Prinkipo	278

AUTORII VECHI

ALECSANDRI V. — Poesii	1.50	EMINESCU M. — Poesii postume	1.50
— Teatru, vol. I.	1.50	— Scrieri politice și literare	2.—
— Teatru, » II.	1.50	— Literatură populară	1.50
— Teatru, » III.	1.50	FILIMON N. — Ciocoiți vechi și noi	1.50
— Teatru, » IV.	1.50	ISPIRESCU P. — Legendele său basmele Românilor	1.50
— Prosă	1.50	NEGRUZZI C. — Prosă	1.50
ALECSANDRESCU GR. — Versuri și prosă	1.25	ODOBESCU AL. — Op. complete	1.50
BĂLCESCU N. — Istoria Românilor supt Mihai-Viteazul	1.50	PANN ANTON. — Oo. complete	1.50
BOLINTINEANU D. — Poesii	1.50	V. STAMATI, V. CARLOVA, N. NICOLEANU. — Opere Comp.	1.50
CREANGĂ I. — Op. complete	1.50		
EMINESCU M. — Geniu Pustiu.	2.—		

**BIBLIOTECA POPULARĂ
„MINERVA“**

No. 1—3. Istoria populară a Românilor	—16	No. 14. Revoluția lui Horia	—16
» 4. Cântarea României.	—16	» 15. Răpirea Bucovinei	—16
» 5. Istoria populara a literaturii Române	—16	» 16. Cumsă ne creștem copii —16	
» 6. Revoluția lui Tudor Vladimirescu	—16	» 17. Păstrarea sănătății	—16
» 7. Perderea Basarabiei.	—16	» 18. Ce să cetim ?	—16
» 8. Unirea Principatelor	—16	» 19. 10 Mai	—16
» 9. Mihail Cogălniceanu	—16	» 20-22. Războiul pentru neam-tirnare	—16
» 10. Vasile Alecsandri	—16	» 23. Viața și faptele Mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi —16	
» 11. Ștefan-cel-Mare	—16	» 24. Aritmetica	—16
» 12-13. Istoria lui Mihai Viteazul, de N. IORGA —16		» 25. Femeile și revoluțunea din Rusia	—16

**BIBLIOTECA
MUSICALĂ „LIRA ROMÂNĂ“**

Conținând cele mai frumoase române și cîntece naționale române pentru voce și piano.

NUMERELE APĂRUTE :

1. Deșteaptă-te Române. Cîntec patriotic.	11. Cucuruz cu frunza'n sus. Cîntec popular.
2. Luna doarme. Romantă popul.	12. Fetito din acel sat... Arie din Transilvania.
3. Aoleo ! Arie populară.	13. Popa zice că nu bea. Arie popular.
4. Suspine crude. Romant. populară.	14. Inimioara mea. Arie populară.
5. Cît te-am iubit. Romant. popular.	15. Am un leu și vreau să-l bea. Cîntec popular.
6. Călugărul. Melodie populară.	16. Pasăre galbenă'n cioc. Cînt. pop
7. Pentru tine Jano. Cîntec popular.	17. Imaul Regel Românu.
8. Două fete spală lină. Arie popul.	18. Cîntecul Gintei Latine.
9. Ce te legeni codrule ! Romantă.	
10. Steluța. Romantă.	

AUTORII CONTIMPORANI

ALDEA-SANDU C. — In urma plugului	1.50	IOGA N. — Prin Bulgaria la Constantinopole	2.50
— Drum și popas	1.25	IOSIF ST. O — Din zile mari	2.—
— Două Neamuri	1.50	IOSIF ST. O. — Credințe	1.50
BELDJICANU N. N. — Chipuri ce la mehala	1.50	LECCA G. H. — Poesii	1.50
BASSARABESCU I. A. — Vulturii	1.50	MANCLACHE D. I. — Fete	1.50
CHENDI IL. — Preludii	2.50	NESTOR URECHE. — Eucegi	1.50
— Foiletoane	2.50	PAPAHAGI N. și JULES BRUN	
— Fragmente	2.50	Moșneagul de la Munte	1.50
COATU N. GR. — Din viața țărănească	1.—	PAUL AUGUTIN. — Intre Soameș și Prut	1.50
CUNȚAN MARIA. — Poesii	1.25	PETRESCU-PETREA N. — Ilie Marin	1.50
CARAIVAN V. — La șezătoare	1.50	POP VASILE. — Ris și plâns	1.50
Valuri alinate de Carmen Sylva (Traducere de COSBUC GEORGE)	1.50	— Domnița Viorica	2.—
DUNĂREANU N. — Chinuții	1.50	— Cum iubește o fată	1.50
EMILGAR-GARLEANU EM. — Bătrînii	1.50	POPOVICI C. AUREL. — Vorbe înțelepte	1.50
— Cea dintâi durere	1.50	ROSETTI R. D. (Max). — Intre Capșa și Palat	2.—
FLAMMARION C. — Tainele cerului (tr. d. H. G. Lecca)	1.50	Rutenisarea Bucovinei	3.50
GOEUN ION. — Taina a șasea	1.50	SADOVEANU M. — Povestiri	1.50
GRIGOROVITZA EM. — Chipuri și graiuri din Bucovina	2.50	— Șoimii (roman istoric)	
HODOȘ CONSTANȚA — Frumos	1.50	(Ediția II-a)	1.50
IOGA N. — Cuvinte adevărate	2.50	— Dureri innăbușite	2.—
— Drumuri și orașe din România	2.50	— Crâșma lui moș-Precu	2.—
— Sate și mănăstiri din România	2.50	— Povestiri din război	2.—
— Pe drumuri depărtate	1.50	— Floare-ouflită	2.—
— Neamul românesc în Bucovina	2.50	— Amint. căpr. Gheorghită	2.—
— Gînduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul	1.50	— Mormintul unui copil	2.—
— Ștefan-cel-Mare și Mihai-Viteazul ca întemeiat. bis. Român. din Ardeal	—50	— La noi, în vișoară	2.—
— Istoria Românilor n chipuri și icoane	2.50	SCROB C. — Rouă și brumă	1.50
		SCURTU AUREL. — Călăuza stațiilor Balneare și Climatice din România	1.50
		SLAVICI I. — Vatra părăsită	2.—
		— Nuvele	1.50
		— Din Bătrîni	2.50
		TEODORU A. GH. — Din viața marinarului	1.50
		VOINEȘTI-BRĂTESCU I. — Nuvele și schițe	1.50

Toate aceste cărți se găsesc de vânzare la toate librăriile din țară și la Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva“ București B-dul Academiei 3, — Edgar Quinet 4.

Din autorii clasici se găsesc și în ediție de lucș afară de „Geniu Pustiu“ și „Poesii Postume“ cu prețul lei 3 volumul.